

SZEGED

1994. március

A város folyóirata

SZEGED

Várostörténeti,
kulturális
és közéleti magazin
1994. március

CÍMLAPON: A MÓRA FERENC MÚZEUM KINCSEIBŐL – 13

KOSSUTH-NYAKKENDŐTŰ

Fotó: *Dömötör Mihály*

Becses darabbal gazdagodott a szegedi Móra Ferenc Múzeum történeti gyűjteménye. A valamilyen módon Kossuth Lajoshoz kapcsolódó vagy az ő nevéhez fűződő tárgyak serege (mellény, üvegpohár, papírpénzek stb.) mellé sorakozó ékszer – egy 88 mm hosszú, 2,5 g-os nyakkendő, amelynek 12 mm átmérőjű gömbjében a beléje épített nagytű alatt Kossuth parányi arcképe látható – egyszerűségével, kecsességével tűnik ki a gyűjtemény más darabjai közül. A tű először a New Yorkban élő John Lincoln O'Sullivan szenátoré volt. Ő kapcsolatban volt Kossuthal, ám az a föltevés, hogy a tűt tőle kapta 1852-ben, aligba tartható vélekedés, hiszen a parányi portré egy 1855-ben készült londoni fékenyképnek a másolata. (Az azonban nem lehetetlen, hogy Kossuth és O'Sullivan később találkozott egymással Európában.) A képcske alatt olvasható írás szerint az ékszer Párizsban készült. Egy F et F monogramból pedig talán – de korántsem bizonyosan – az következik, hogy a gyártó az 1836-ban már ismert Fossin et fils cég volt. A kérdés eldöntését megnehezíti, hogy ez idő szerint egyetlenegy másik efféle nyakkendőőről sem tudunk. Az O'Sullivan család később rokonságba került a Szegeden született és 1949 óta Ausztráliában élő L. E. Sanders családjával. Így kerülhetett a tű ez utóbbiakhoz, majd tőlük ajándékképpen a család fő szülővárosának múzeumába.

Tóth István

Tartalom

SZEGEDÉRT ALAPÍTVÁNY	1	<i>Lapis András</i> szobra
	2	„Az ember ott jó és egész, ahol él...” (Sajttűkőr a város szellemiségét gyarapító kezdeményezések támogatásáról 1989–1994) – <i>Pálfy Katalin</i>
	6	„Régi dicsőségből nem lehet megélni!” (A földij kitüntettetje: Straub F. Bruno) akadémikus)
	8	„Legalább négyezer gyerekem van...” (A művészeti kuratórium díjazottja: Nagy Albert, a Szeged Táncegyüttes vezetője) – <i>Pálfy Katalin</i>
	10	„Mindig a jobbik lehetőség szemszögéből próbáltam szemlélni az életet” (A társadalmi-állampolgári kuratórium díjazottja: Liebmann Béla fotóművész)
	12	„Diákkoromban azt hittem, a matematikával minden megoldható és megmagyarázható” (A tudományos kuratórium díjazottja: Tandori Károly akadémikus) – <i>Sulyok Erzsébet</i>
ÉVFORDULÓ	15	Nagy víz... nagy idők („Szegedet csak Szeged népe támaszthatja fel”) – <i>Csongor Győző</i>
BLENDE	19	Szegedi történeti fotótár (a Kossuth-szobor avatása) – <i>Tóth István</i>
DOKUMENTUM	20	A tábornok és Arad (Kiegészítő adatok Damjanich János és Damjanich Jánosné életrajzához) – <i>Glück Jenő</i>
HATÁROK	22	A megszelídített fény (Müller Miklós: Életem, részletek; Anderle Ádám: Fény és pillanat, részletek)
VASFÜGGÖNY	28	A szegedi színház Fiumében (Krecsányi Ignác születésének 150. évfordulójára) – <i>Sándor János</i>
TANULMÁNY	32	Csendes dobbantások (Fiatal szegedi képzőművészek) – <i>Szuromi Pál</i>
ÖRÖKSÉG	37	A Kass – 3. (A fénykor) – <i>Bátyai Jenő</i>
SZEGEDI SZÉP SZÓ	40	Lázár György: A rémes éjszaka – <i>Apró Ferenc</i> rovata
	41	<i>Podmaniczky Szilárd: Időtöltés</i>
VILLANÓFÉNY	42	Hazánk „vízfejű ország” marad? (Beszélgetés Belényi Gyula településtörténésszel) – <i>Újszászi Ilona</i>
NOVELLA	44	Dér Endre: Micsoda idők!...
HORIZONT	46	A magyarországi nemzetiségek rövid története VIII. (A zsidók Magyarországon 2.) – <i>Gulyás László</i>

A borító 3. oldalán Fekete-fehér – *Liebmann Béla* archívumából

A lap a Szeged folyóiratért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP és Kereskedelmi Bank Rt. Csongrád Megyei Igazgatósága 37845–7

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **Tandi Lajos**

Szerkesztőbizottság: **Apró Ferenc, Darvasi László,**

Lengyel András, Koczor György, Szuromi Pál,

Zombori István

Kiadja a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.

6740 Szeged, Stefánia 10. Telefon-fax: 481-460

Felelős kiadó: Christian Theodose és Dlusztus Imre

Szedés, előkészítés: Délmagyarország Kft.

Nyomdai munkák: Nice Presse Invest,

6725 Szeged, Kálvária sgt. 65–67. Telefon: 323-047

Igazgató: Surányi Tibor

ISSN 0239-1384

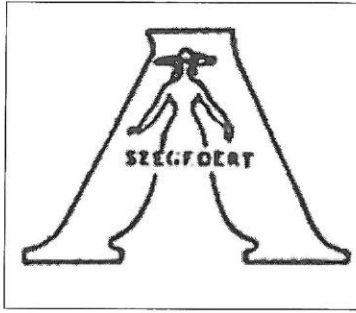
Ára 50 Ft

Az alapítvány fődjja, Lapis András alkotása

Szegedért Alapítvány

1994 március

„Az ember ott jó és egész, ahol él..”

Sajtótükör a város szellemiségét gyarapító kezdeményezések támogatásáról (1989-1994)

1989. július 4.:

A Szegedért Alapítvány megszületését tanúsító okiraton betűrendben a következő intézmények képviselőinek aláírása szerepel: Domot Ecssetgyár, Finn-Magyar Barátság Mgtsz, Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat, Magyar Kábelművek Szegedi Gyáregysége, Szeged Megyei Városi Tanács, Szegedi Konzervgyár, Szegedi Szalámigyár és Húskombinát, Vidia Kereskedőház Rt.

Délmagyarország, 1989. szeptember 19.:

„Az alapítvány alaprendeltetése díjakkal és támogatásokkal elismerni és segíteni mindazokat, akiknek tevékenysége a város tudományos, kulturális, művészeti és társadalmi életének gazdagodását szolgálja. A díjak és támogatások méltó odaítélése fölött három kuratórium őrködik majd... E testületek működése egyben biztosíték arra, hogy a díjak, támogatások odaítélésének objektív mércéje valóban a szakértelem és az érdemesség legyen.”

Mai Nap, 1989. október 12.:

„A... kezdeményezésről sok mendemonda kapott szárnyra. Ismeri ezeket? – kérdezzük Bódi Györgytől, az alapítvány főállású titkárától.

– Természetesen, hiszen a feltételezések egy része munkámhoz kapcsolódik... feledik, hogy a bankszakmából érkeztem az ifjúsági mozgalomba. A pénzügyi ismeretek segítettek abban, hogy az alapítvány törzstőkéje ma már 13 millió forint... A törzstőkéhez nem szabad hozzányúlni, csak a hozamához. Beosztásom tehát a külső pénzforgások elapadásával véget érne.”

Csongrád megyei Hírlap, 1989. november 2.:

Bódi György, alapítványi titkár válasza arra a riporteri kérdésre, vajon a szegedi példa követhető-e Csongrád megye többi városában:

„Látva az ország mai gazdasági helyzetét, ismerve a vállalatok lehetőségeit, sajnos, azt kell mondanom, nem túl sok realitása van annak, hogy kisebb városok is sikerrel próbálkozzanak egy ilyen alapítvány létrehozásával... Mivel egy ilyen alapítvány... csak a kamataiból támogathat, a jelentős alaptőke hiánya megbuktatná a legnehezebb szándékot is.”

Délmagyarország, 1989. december 14.:

„A közönségsszavazatot figyelembe véve a Szegedért Alapítvány elnöksége a pályázatra beérkezett szobrok közül Lapis András noalakra mellett döntött, így az alapítvány fődíja a Múza lesz, melyet évente ítélnek oda az arra érdemesnek. Azt, hogy erre mikor kerüljön sor, s milyen körülmények között, nos, e kérdésben megoszlottak a vélemények. Végül a március 12-ei időpont kerekedett felül – az a nap, mikor 1879-ben a medréből kilépett Tisza elsőöörte a régi várost, melynek helyén, új arcával megszépült a mai Szeged.”

Délmagyarország, 1989. november 15.

Az alapítvány szobordíjáról: „Libben a hölgy szoknyája,

fodrozódik az alja, mint a Tisza. A tarajos ‘hullámokból’ – ilyesmire persze csak a művészi fantázia képes – Szeged jellegzetes épületei emelkednek ki. A szecessziót idéző nőfigura – a múza? – kezében stóla, rá lehet vélni majd a kisplasztika leendő tulajdonosának nevé.”

A Szegedért Alapítvány főhívása, 1990. január.:

„Az alapítvány... a következő elismerő díjakat adományozza:
a/ Szegedért Alapítvány fődíja – 200 ezer forint tiszteletdíjjal. A fődíj adományozásának célja olyan személyiség életútjának elismerése, akinek eredményei Szeged városának fejlődését szolgálták, aki a városért múlhatatlant alkotott, akinek hírneve a várost gazdagítja.

b/ A Szegedért Alapítvány 3 kuratóriumi díja (tudományos, művészeti, társadalmi-állampolgári), egyenként 150 ezer forint tiszteletdíjjal. A kuratóriumi díjak adományozására alapul szolgálhat minden egyedi alkotás, eredmény, teljesítmény a következő területekről:

- a műszaki, az orvosi és természettudományok,
- társadalomtudomány, bölcsészet, publicisztika,
- a művészetek minden ága,
- olyan elismerésre méltó emberi teljesítmények, melyek nem sorolhatók e kategóriákba, de méltánylásuk összhangban áll az alapítvány eszméivel.”

Délmagyarország, 1990. március 13.:

A díjkiosztó gála délelőttjén a Délmagyarország főszerkesztője levelet juttatott el a Szegedért Alapítvány titkárának.

„Tisztelt Titkár Úr!

A Szegedért Alapítvány első díjkiosztásának napján a Délmagyarország Szerkesztősége nevében kivételes tisztelettel köszöntöm azokat, akik e nemes cél érdekében összefogtak és azért áldozatot hoztak: az Alapítvány létrehozói. A legteljesebb elismeréssel és megbecsüléssel küldjük gratulációinkat az Alapítvány első díjazottjainak.

A Délmagyarország Szerkesztősége, azon túl, hogy állandó szellemi támogatásban kívánja részesíteni a Szegedért Alapítványt, a lap alapításának 80-ik évében csatlakozni kíván: 100 000 – azaz száz-ezer – forinttal járul hozzá alaptőkéjéhez. Az átutalásról a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat intézkedik.

Szeged, 1990. március 12.

Tisztelettel:

Sz. Simon István
főszerkesztő”

Szeged, 1990. május.:

Részlet az alapítvány első fődíjasával, Szókefalvi-Nagy Béla akadémikussal készült interjúból:

„(Szeged híres matematikai iskolájáról. Félévszázados munka az, amelynek tevékeny részese Szókefalvi-Nagy Béla. Vajon vannak-e karakterisztikus vonásai ennek a nemzetközi hírű tudományos műhelynek?)

– Mindenekelőtt arra vagyunk büszkék, hogy az alapítók személyisége és tudományos munkásságuk öröksége ma is elevenen hat... Öröködünk a nemes hagyományon, tájékozódásunk a matematikai kutatás széles körére terjed ki, meghatározza tevékenységünket az utánpótlásnevelés igényessége, a fiatal matematikusok támogatása, tehetségük kibontakoztatása, egymás eredményeinek elismerése.”

Délmagyarország, 1990. május 9.:

„A Délmagyarország 1990. május 8-i számában megjelent Céhcsapda? című cikkből értesülhettünk arról, hogy a Szegedért Alapítvány támogatásával (is) szerveződik a Szegedi Szépművészeti Társaság... Kategórikusan kijelentjük, hogy a Szegedért Alapítvány hivatalos képviselőivel soha senki ilyen elképzelésről nem tárgyalt, az ötletről a sajtóból szereztünk tudomást. Az alapítvány nevével való visszaélést azért is sajnálatosnak tartjuk, mert a közelmúltban számos tiszteletre méltó szervezet, illetve szerveződésként intézmény és társaság kérte hasonló támogatásunkat, de elnökségünk válasza mindenkor az volt, hogy nem kívánjuk az alapítványt sehova sem elkötelezni... a támogatásokat nem előre garantálva, hanem versenyhelyzetben fétéljük oda.” Aláírás: Zádori János soros elnök és Dr. Bódi György titkár.

Délmagyarország, 1990. december 15.:

„Az alapítványi vagyon hozadékából jövőre 850 ezer forintot fordítanak díjazásra. Ebből 250 ezret a fődíjas, 200-200 ezret pedig a kuratóriumi díjazottak kaphatnak. A pályázati támogatásokra 3,6 millió forint jut.”

Délmagyarország, 1991. február 19.:

„A Szegedért Alapítvány alapító okirata értelmében azok a magánszemélyek, akik legalább százezer forint értékkel járulnak hozzá az alapítványhoz, Adományozói Emlékrembenben részesülnek... Zádori János, az alapítvány soros elnöke tegnap – első alkalommal – Balogh Jánosnak és feleségének, Dr. Tépper Ágnesnek nyújtotta át az érmet, melyet Lapis András szobrászművész tervei alapján Szabó Géza ötvös készített.”

Délmagyarország, 1991. február 23.:

(Részlet a genti telefontól Gregor József című interjúból):
 – Tudod, miért kereslek? Nem hiszem, hogy eljutott hozzád a hír: a Szegedért Alapítvány neked ítélte fődíját. Engedd meg, hogy elsőként gratuláljak. Halló... halló...
 – Ne hülyéskedj, itt vagyok, csak nehezen tudok megszólalni. Meg lenyeltem a... No! Borzasztóan meg vagyok hatódva. Hidd el, sokféle elismerésben volt részem, de ez igazán szívemhez közel áll, nem várt dicséret. Azért esik nagyon jól, mert tudom, nem hivatalból, nem szakmától kaptam, hanem ami nekem a legkedvesebb, a közönségtől, a város polgáraitól. Tehát a szeretetüket is belefoglalták.”

Szegedi Egyetem, 1991. március 8.:

(Részlet az alapítvány titkárával készült interjúból)

– ...A már módosított alapszabály értelmében az elnökség csak és kizárólag a fődíj odaítélésében dönthet. Minden más pályázatról a kuratóriumok szavaznak, mégpedig néha elég ellentmondásosan. Ennek ellenére az elnökség nem változtathatja meg a már meghozott döntéseket. Vállalni kell mindkét közegnek a magáét. Figyelembe véve persze azt is, hogy mindkét közeg más-más értéket preferál, melyek közül én nem tudom eldönteni, melyik a jobb.

– Nem gondolja, hogy ilyen rendszerben felesleges a kuratóriumok megkérdése? Hiszen ha számszerűen vesszük figyelembe a „más-más értéket”, ők mindig kisebbségben maradhatnak. Nem kellene-e esetleg változtatni a díjak elbírálásának rendszerén?

– Én úgy vélem, hogy olyanok kaptak eddig díjat, akik megérdemelték, ezzel együtt nem gondolom, hogy nem lehetne javítani az Alapítvány működésén. Ezért miután március végére túlvagyunk a díjak átadásán, az elnyert pályázatok szétosztásán,

áprilisban összeül a vezetőség és értékeli az eddigi munkát. El kell gondolkodnunk arról, hogy melyek azok a működési feladatok, amelyek a változtatásra szorulnak. Pályázhat-e kuratóriumi tag? Fogadjunk-e ezentúl az egészségügy vagy az oktatás területéről érkező olyan pályázatokat, melyek az alapellátást vállalják át? Nem lenne-e helyesebb valamennyi kuratóriumi tagnak minden pályázatot látnia? Ezeket a feszültségeket okozó kérdéseket át kell gondolnunk...”

Szegedi Egyetem, 1991. március 25.:

„Lapunk 1991 márciusától a Szegedért Alapítvány támogatásával jelenik meg. További lapszámainkban ezt az Alapítvány embleájával jelöljük, így (is) fejezve ki a szerkesztőség, s ezzel együtt az egyetemi olvasóközönség köszönetét a támogatásért.”

Magyar Hírlap, 1991. október 7.:

„A nyolc alapítóhoz azóta közel félszáz magánszemély, bank és gazdálkodó szervezet csatlakozott készpénz-, értékpapír-, valuta- és műkincs-felajánlásokkal, s az alapítvány vagyona ma meghaladja a 15 millió forintot. A vagyon befektetéseinek hozadékaiból két év alatt 8,5 millió forint került kifizetésre a díjakra és támogatásokra.

Az alapítványhoz pályázóknak egyetlen feltétele van: szegedinek kell lenni. Az alapítvány címe: 6721 Szeged, Szent Mihály utca 3. Számlaszáma: Budapest Bank Rt., Szeged 284-10209.”

Délmagyarország, 1991. november 12.:

(Részlet az Alapítvány-bizonyítvány című cikkből. Az újságíró kérdésére az alapítvány titkára válaszol.)

– *Úgy informálhatta a közelmúltban az elnökség és a kuratóriumok tagjait, hogy miközben a nyári adóellenőrzés mindent rendben lévőnek talált, hasonlóan a tavalyi ügyészégi, törvényeségi felügyeleti vizsgálatához, némi vita adódott az adóhatóság és a Szegedért Alapítvány között.*

– Mi vitattuk, hogy díjazottjaink és támogatottjaink adózzanak, s precedensértékűnek tartjuk, hogy az adóhatóság észrevételünket elfogadta...

– *Az a mintegy öt millió forint, amelyet 1992-ben Szeged napján, március 12-én díjak, illetve megpályázott támogatások formájában nyerveknek el az arra érdemesek, nem lebecsülendő összeg. Milyen pályázatokra számíthatnak?*

– Inkább milyenekre nem! Ahhoz ugyan kevés ez az összeg, hogy nagyobb beszerzéseket fedezzenek belőlük a pályázók, vagy ily módon oldják meg egy-egy új tantárgy bevezetését, netán ebből fizessék intézményük működési kiadásait.”

Tiszatáj, 1992. március:

„A Szegedért Alapítvány idei fődíját Ilia Mihály irodalomtörténész, lapunk egykori főszerkesztője kapta.”

Reggeli Délvilág, 1992. március:

„Nézem a Szegedért Alapítvány ünnepségét a televízióban, és tündökök szerette városomon. Vajon milyen is az a bizonyos szegediség, vagy kicsit népiesebben, bár a nyomtatott bőű ezt úgy sem adja vissza, szóval miben is áll a szögdediség? Van most egyáltalán, vagy már csak afféle haladó hagyományként beszélünk még róla? Ilia Mihály tanár úr, az est egyik kitéűtetettje másnap a rádióban azzal kezdű, hogy ugyan mit is vettű ő, mert szögdediek nem szoktak tápai embűrt kitéűtetni...”

Délmagyarország, 1992. június 8.:

„A hozadék terhére eddig a három fődíjjal és a három kuratórium 3-3 díjjal 1,8 millió forintot fizettek ki. (Maguknak a díjaknak az értéke 350 ezer forint volt.) A három év alatt 120 pályázatot értékelték támogatandónak, együttesen 11 millió értékben. (A pénzügyi elszámolás úgy korrekt, ha elmondjuk: a három gálaműsor ára két millió, az alapítvány működésének költsége másfél millió volt.)”

Délmagyarország, 1992. augusztus 28.:

„Intellektuális kalandnak szánjuk” – „A címbeli, meghűkkentű bejelentéssel lepte meg tegnapi sajtűtájékoztatűján az újságűrókat a Szegedért Alapítvány képviseletében Bűdi Gyűrgű titkár... olyan nyelvtanítű kurzusokat szeretnénk indítűni, melyek nem csupán tudásanyagot, hanem szellemi izgalmat is kínálnak a hallgatűknak... mit keres egy, a város szellemiségének kiválűságit elismerni hivatott alapítvány egy vállalkozással egy lapon? Nos, pont

azt, a város értékgyarapító lakóinak szaporítását. Nem mással, mint a nyelvtudással. (Más kérdés, hogy az International Language School-lal közös kezdeményezéstől a Szegedért Alapítvány hasznot, vagyona egy részének banki kamatánál nagyobb nyereséget is remél persze...)”

Délmagyarország, 1992. november 21.:

„Az éppen tíz esztendővel ezelőtt elhunyt, kiváló szegedi festő-és grafikusművész, Vinkler László Budapesten élő fia a Szegedért Alapítványnak ajándékozott édesapja hagyatékából 12 festményt és 24 grafikai alkotást, mintegy 1 millió 200 ezer forint értékben... az alkotásokat még karácsony előtt kiállításon mutatják be, s aukciót szerveznek.”

Szeged, 1993. március:

(Részlet A fődíjas: Varga Mátyás című írásból)

„Azt hiszem, kevés olyan köztisztelőben álló, szeretetreméltó polgára van a városnak, mint a 83. évét taposó Varga Mátyás, a magyar díszlettervezés doyenje. Hatvanhárom esztendeje Szegeden kezdte pályáját, munkássága egybefonódott a Szegedi Nemzeti Színház és a Szabadtéri Játékok több mint fél évszázados történetével. Ez a város vonzotta, szép feladatokkal bírta meg, de máskor eltaszította és megcsúfolta. S ő mégis nagy szeretettel beszél a Tisza-part számára mindig élményeket nyújtó szépségéről...”

1994. március:

(Részlet a Szeged című folyóirat főszerkesztőjének 1994. februárjában elküldött levélből)

„Azt kértem tőlem, a Szegednek az 1994-es díjazottakat köszöntő, s a díjkiosztás alkalmából megjelenő számba írjak afféle történeti áttekintést a Szegedért Alapítvány működésének négy és fél esztendejéről. Az sem baj, mondtad, ha valamiféle személyes tapasztalásom is átszövi a dolgozatot, hiszen létrejötté óta tagja vagyok az alapítvány társadalmi-állampolgári kuratóriumának. Lebetnek hát élményeim, a Város olvasóközönségével megosztható gondolataim...”

Valamikor 1989 késő nyarán, vagy talán őszén egyszer csak kaptam – betedmagammal – egy levelet, melyben felkértek, vállaljam a megbízást. Mióta ebben a városban élek – egyébként születésem pillanatától – nem volt még ilyen könnyűnek ígérkező, ám utóbb ennyire nehezen teljesíthetőnek bizonyuló megbízatásom. Mégis: ez a legszebb.

Amiatt a percekig tartó csönd miatt például, amikor bezárul mögöttünk a kuratóriumi ülés helyszínéül kijelölt szoba ajtaja, s mi, beten, szegedi újságírók, jóban-rosszban, kollegialitásban és olykor szakmai herceburcákban edződött társak egymásra nézünk. Napok, hetek, sokszor hónapok óta keressük már az alkalmas személyt, akinek eddigi életműve nélkül ennek a városnak a mindennapjai szegényebbek lennének. S most itt a pillanat: ki kell mondanunk egy-egy nevet. Vagy többet. Ő mást, s én is mást. Ha csak egy valaki is megkérdi egy név elhangzása után: „ő ki?” – már mehetünk is tovább. Ha hét szegedi újságíró közül akár egy számára is ismeretlen a jelölt, már elvetendő a javaslat.

Immár ötödik alkalommal éljük át az idején ezeket az izgatott perceket. Amikor ezt a levelet – ha érdekesnek tartod, akár közlésre – megkapod, már túl leszünk a döntésen. Ma azonban még nem borítékolhatom, ki lesz az idei kuratóriumi díjazott. S tudod, ez a legizgalmasabb az egészben: hogy több, méltó jelölted közül kinek a személyét találják a többiek is annak...

Abelyett hát, hogy az alapítványi történetet befuttatnám a magam emlékeinek indáival, kérlek, fogadd el a sajtóközlésekből készített összeállítástomat – remélem, elég stílusos vagyok ezzel! –, s ezt a levélfélét, melyet – bízem és tudom – bármelyik kollégám megírhatott volna.

Barátsággal üdvözöl a társadalmi-állampolgári kuratórium tagjai nevében is:

Páffy Katalin

Szegeden, 1994. Vízöntő Havában

A Szegedért Alapítvány díjazottjai (1990-1993)

FŐDÍJASOK

Szókefalvi-Nagy Béla akadémikus
Gregor József operaeénekes
Ilia Mihály irodalomtörténész
Varga Mátyás díszlettervező

A TUDOMÁNYOS KURATORIUM DÍJAZOTTJAI

Barabás Zoltán akadémikus
Grasselly Gyula akadémikus
Alföldy Lajos akadémikus
Simon Miklós orvosprofesszor

A MŰVÉSZETI KURATORIUM DÍJAZOTTJAI

T. Nagy Irén művésztanár
Szecsódi Ferenc hegedűművész
Kass János grafikus
Mentes József színművész

A TÁRSADALMI-ÁLLAMPOLGÁRI KURATORIUM DÍJAZOTTJAI

Farkasinszky Terézia pszichiáter
Gyulay Endre megyéspüspök
Darvas Tamás építésvezető
Nicolényi Gábor tanár

A Szegedért Alapítvány alapítói és támogatói

Agora-Ker. Kft.
Agrobank Rt. Szegedi Fiók
Alföldi Bútorgyár
AB-Aegon Általános Biztosító Rt.
Balogh János és Dr. Tepper Ágnes
Etelka von Bielka
Budapest Bank Rt. Szegedi Igazgatósága
Cenzor Bróker Kft.
Copy General Fénymásoló Szalon
Cs. Pataj Mihály
Dégáz Rt.
Dél-Alföldi Pincegazdaság
Dél-magyarországi Gabonafeldolgozó Rt.
Dél-magyarországi MÉH Rt.
Délmagyarország Szerkesztősége
Délróvikóti
Dél-Tisza Mentí Áfész
Déltext
Démász Rt.
Domot Ecsetgyár
Dudás László
Dunabank Rt. Szegedi Fiók
Éliker Rt.
Express Utazás és Szálloda Rt.
Finn-Magyar Barátság Mgtsz
Florin Vegyipari Kiszövetkezet
Ózv. Fontos Sándorné
Frieb-Domet Kft.
Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat
Galambos Tamás
Gregor József
Gulyás Dénes
Gyufaipari Vállalat Szegedi Gyáregysége
Heavytex Újszegedi Szövő Rt.
Hungaléria – Nagy Jenő
Hungária Biztosító Rt. Csongrád Megyei Igazgatósága
Ibusz Rt. Szeged
Imperial Casinó

Jakobey Anikó
Kereskedelmi Bank Rt.
Király Sándor
Kispál Antal
Külkereskedelmi Bank Rt. Szegedi Igazgatósága
Macskássy Izolda
Magyar Kábelművek Szegedi Kábelgyára
Medikémia Ipari Kiszövetkezet
Mol Rt. Szegedi Bányászati Üzeme
MTV Szegedi Stúdiója
Nánay Szilamér
Nemzetközi Szakszervezeti Néptáncfesztivál
Officina Kft.
ÓTP Csongrád Megyei Igazgatósága
Paprikafeldolgozó Vállalat
Patent Kft.
Pick Szalámigyár és Húsüzem Rt.
Primagáz Rt.
Record Cipőipari Szövetkezet
Salieri Kamarazenekar
Szegedi Postaigazgatóság
Szerencsejáték Rt. 3. sz. Területi Igazgatóság
Szóreg és Vidéke Takarékszövetkezet
Szecsódi Ferenc
Szegedi Allami Gazdaság
Szegedi Kender- és Műanyagfeldolgozó Vállalat
Szegedi Megyei Város Tanácsa
Szegedi Konzervgyár
Szegedi Távközlési Vállalat
Tisza Fűszért Rt.
Tisza Gyöngye Kft.
Tisza Volán Rt.
Tóth Attila
Unicbank Rt. Szegedi Fiók
Vidia Kereskedőház Rt.
Ifj. Vinkler László
Weiner Leo Kamarazenekar
Weninger Richárd

„Régi dicsőségből nem lehet megélni!”

A fődíj kitüntetéttje: Straub F. Brúnó akadémikus

Straub F. Brúnó biokémikus Nagyváradon született 1914. január 5-én. Nemrégiben köszöntötte 80. születésnapja alkalmából a nemzetközi és hazai tudományos élet, tisztelők és barátok. Szegeden járt egyetemre, már 18 évesen Szent-Györgyi Albert mellett dolgozott. Elnyerte a Cambridge-i Egyetem Rockefeller ösztöndíját, majd a szegedi egyetem magántanára, később egyetemi tanára. Budapesti évtizedek után ő lett az MTA Szegedi Biológiai Központjának alapító főigazgatója, ahol 1970–78-ig tevékenykedett. Kutatási területe a sejtlegzés kémiája, az izomműködés, az enzimek szerkezete. Nevéhez fűződik a sárga enzim (diaforáz) és az aktínefehérje felfedezése. 1985 és 1990 között országgyűlési képviselő, egy ideig a településfejlesztési és környezetvédelmi bizottság elnöke. Két éven át tölti be a legmagasabb hazai méltóság tisztét, 1988–89-ben az Elnöki Tanács elnöke.

Számos könyve, tanulmánya jelent meg, több nemzetközi tudományos szervezet tagja, 1946-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1949-től rendes tagja, kétszer tüntették ki Kossuth-díjjal, elnyerte a Hufeland-érmet és az Akadémiai Aranyérmet, kitüntették a legmagasabb hazai éremmel, a Magyar Népköztársaság rubinokkal ékesített Zászlórendjével, Szeged város díszpolgára.

A Szent-Györgyi Albertről megjelent szegedi kötet előszavában, 1989-ben a következő sorokat írta: „Szent-Györgyi Albert Szegeden – egy nehéz történelmi helyzetben alkotó élet fénykorának leírása. Ma, ötven év után, a történelmi helyzet szintén nem könnyű, de sokan, akik cselekedni akarnak, példát vetnek őrá, hogyan kell egy szebb jövő érdekében felelősséggel élni az életet.”

Ugyanezt elmondhatjuk mi is Straub F. Brúnó akadémikusról.

1.

(...)

– Orvostanhallgatónak iratkoztam be azzal az elképzeléssel – abban az időben az orvosok jól kereső embereknek számítottak –, hogy ez számomra megfelelő pálya lesz. A kémiát akkor Szent-Györgyi Albert adta elő az orvostanhallgatóknak. A kémia mindig kissé misztikus dolognak tűnt az orvostanhallgatók számára, és igyekeztek túlesni rajta. De ahogyan ez a különleges professzor – aki akkor második éve tanított Szegeden – előadta a kémiát, az megkapott, megragadt engem és fölkellette érdeklődésemet. Úgy, hogy kollokvium után megkérdezte Szent-Györgyi, dolgoznék-e az intézetében? Természetesen boldogan mondtam igent, és ennek az lett a következménye, hogy egy idő után el is hagytam az orvosi tanulmányokat. Már harmadéves orvostanhallgató koromban többet jártam az intézetbe dolgozni, mint előadásokat hallgatni. Ennek ellenére azért letettem a megfelelő vizsgákat, szigorlatokat, és azután abbahagytam az orvosi pályát – biokémikusnak szegődtem.

– Egy 18–19 éves fiatalembernek mit jelentett bekerülni egy olyan laboratóriumba, aminek a vezetője Szent-Györgyi Albert volt?

– Talán kezdeném azzal, hogy én már gimnazista koromban kitűnő tanuló voltam, de a tanulás mellett egy csomó más dolgot is csináltam: gyorsírtani tanultam, olaszórákat vettem egy Rómában végzett tanártól, angolul tanultam a szegedi angol lektornótól. Amikor az intézetbe kerültem fogalmam sem volt mit jelent a tudomány, mi az a biokémia. De hát istenem, ki kell próbálni! A tudomány az a lényege – amit én gyerekkoromtól kezdve megtanultam –, hogy csak az új lehet érdekes. Régi dicsőségből nem lehet megélni! Tudományos kutató abból lesz, aki valami olyan újat tud felmutatni, amire addig még senki nem gondolt, és kísérletileg – a mi szakmánkban a kísérlet a döntő – azt igazolni képes.

– Legendák keringenek Szent-Györgyi laboratóriumának különös, humánus légköréről. A teadélutánokról, a sportdélutókról, a beszélgetésekről.

– Legendák keletkezhetnek azért, mert egy különleges, az összes többi szegedi tanszéktől eltérő, más rendszert épített ki Szent-Györgyi Albert, aki szegedi működése előtt tíz évig járt különböző helyeken. Dolgozott Hollandiában, Angliában, Amerikában, és onnan megváltozott emberként érkezett haza. Semmi sem volt benne a kor profesz-

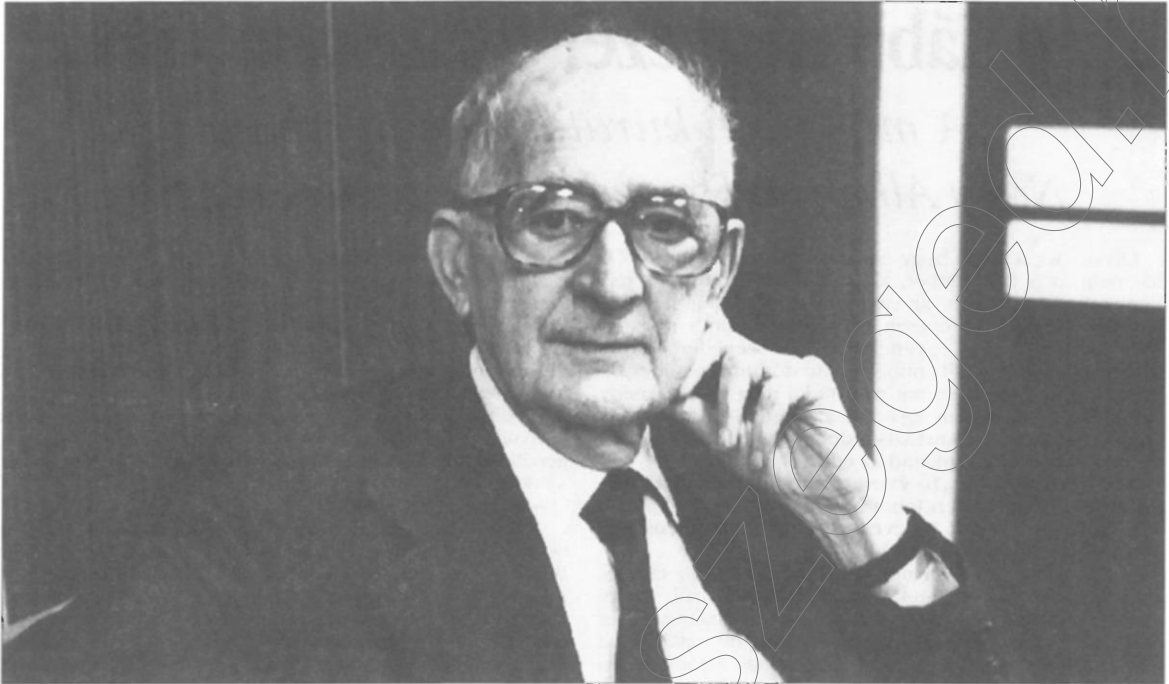
szor úrából, a méltóságos úrból, ami akkor még divatnak számított az egyetemen. Közvetlen volt, emberi módon beszélt. Húsz év volt köztünk, amikor én 18 évesen oda-kerültem, ő már neves professzornak számított, de ha szóba állt velem, azt úgy tette, mintha egyenragú felek beszélgetnének. Persze nekem akkor, ott ez nem tűnt föl, csak utólag. Jólesett.

– Valahol azt olvastam, hogy Szent-Györgyi nemcsak az Ön tudományos pályáját, de emberségét is irányította, befolyásolta.

– Igen. Az előbb elsorolta, mi mindent csináltunk a Szent-Györgyi intézetben – teáztunk, teniszeltünk –, de azért dolgoztunk is. Dolgoztunk kora reggeltől késő estig. Ha a kísérlet úgy kívánta, akkor vasárnap is. Ebbe a hatalmas munkatempóba építette bele Szent Györgyi a délután 5 órasi teákat, angol módra, s akkor leültünk beszélgetni, politikáról, művészetről, ami éppen adódott. Akinek ideje volt, odajött. Úgyhogy ezek a beszélgetések elég nagy befolyást gyakoroltak rám is.

– Professzor úr! Nem zavarta Önt soha az, hogy amikor fiatalágáról, kutatói pályakezdéséről kérdezik, akkor óhatatlanul szóba kerül Szent-Györgyi, a beszélgetés eltoldódik a róla való érdeklődés irányába?

– Nem, nem! Ez egyáltalában nem zavar engem. Valóban tény, hogy gondolkodásomat, életemet alapvetően befolyásolta a vele való találkozás. Nem az ő utánzása, hanem szellemének megismerése, gondolkodásmódjának fölvétele. Nem imitálva, nem utánozva, hanem ami abban számomra lényeges volt, azt próbáltam megvalósítani. Példakép volt, de nem abszolúte. Később előfordult, hogy nem értettem egyet azzal a módszerrel, ahogyan ő a tudományt művelte, mert én másképpen gondoltam. Nem értettem egyet például azzal, amikor Szent-Györgyi túl az ötvenven, abban a reményben ment Amerikába, hogy ott még nagyobb dolgokat, még jelesebb tudományos eredményeket fog elérni. Én viszont meg voltam arról győződve – és ma is így gondolom –, hogy a természettudományban az igazi nagy eredményeket 35–45 életév között éri el az ember. Azután már úgy tudja eredményeit kamatoztatni, hogy segít a fiataloknak. Ő saját kezűleg dolgozott több mint 90 éves koráig. Ez következett nézeteiből, az egész életéből. Őt mindig a saját gondolatai izgatták, mindig abban a gondolatömegekben élt, amit éppen akkor a legfontosabbnak tartott. Az igazi iskolateremtő személyiségek – véleményem szerint – mindig közvetlenül emberi tulajdonságaik révén válnak

Fotó: Schmidt Andrea

iskolateremtővé, nemcsak a gondolataikkal. Ahól csak szép gondolatok vannak, a főnök viszont kemény ember, nem áll szóba a fiatalokkal, ott az ifjú ember megcsinálja feladatát, majd veszi a kalapját és távozik. Mert a hangulat nem olyan, ahol érdemes lenne élni. (...)

Gellérty László: *Látható és láthatatlan kollégiumok* (az MTV Szegedi Stúdiójának portréfilmjéből, 1989. január.)

2.

(...)

- **És mi volt a legjobb döntése?**
- Azt hiszem, olyan nem volt.
- **Az SZBK, a Szegedi Biológiai Központ létesítésének gondolata sem?**
- De, az valóban olyasmi, amit ma is vállalok. Akkoriban csak a klasszikus tárgyak számítottak biológianak, így például a pesti természettudományi karon nem volt biokémia tanszék sem. Ez ellen szerettem volna küzdeni. Szerencsére sikerült öt-hat olyan embert találni, aki hajlandó volt új dolgokkal foglalkozni.
- **A korszerű biológia hazai késése azért kicsit az ötvenes évek genetikaellenes hatásának utóöngéje is volt. Az SZBK megalapítása erre mért végső csapat, behozva valamennyit a lemaradásból.**
- Igen és lehetővé tette, hogy a molekuláris genetikát könnyen át tudtuk venni. A DNS alkotóelemeinek sorrendjét meghatározó módszert például baráti kapcsolatokon keresztül már akkor megszereztük, amikor még nem is volt publikálva, így azonnal ezzel a korszerű módszerrel tudtunk dolgozni. Azóta is bármilyen új technikába azonnal be tudunk kapcsolódni.
- **Az SZBK nemcsak tudományosan, hanem a tudományirányítás elveit tekintve is forradalmi változást jelentett Magyarországon.**
- Amikor bevezettük, hogy öt évnél tovább senki nem lehet főigazgató, nem szóltak ellene. Amikor azonban eljött az idő és én valóban komolyan vettem a leírtakat, jellemző módon nem akarták elfogadni és nem csak az Akadémián. Egyszerűen nem akarták megérteni az emberek, hogy van valaki, aki a vezetői funkciót csak átmenetienek tekinti, és nem ragaszkodik hozzá az élete végéig. Volt egy kellemetlen beszélgetésem Aczél Györggyel is, aki emiatt behívatott magához. - azért fogsz még valamit csinálni: - kérdezte, mire mondtam, hogy természetesen. Sajnos ő ezt másra értette. Egy hónap sem telt bele és újra

hívatott, hogy a Környezetvédelmi Tanácsot nekem kell elnökölnöm, amikor már e téren is minden el volt döntve, és csak igeneket lehetett mondani.

(...)

- **Az izommozgás egyik alapvető fehérjemolekulájának, a tankönyvekben is szereplő aktinnak a felfedezése is Straub F. Brúnó nevéhez fűződik.**

- Igen, bár a nyolcvanas években az egyik hajdani kollégám rájött, hogy voltaképpen ő fedezte fel és én csak a hatalmammal visszaélve vallom a magaménak. Volt főnöküinktől még egy levelet is szerzett, amelyet az öreg nekem is elküldött. Ebben az állt, hogy az aktin felfedezése idején rossz lelkiállapotban voltam, és úgy gondolták, hogy azzal vigasztalnak meg, ha a cikk az én nevem alatt jelenik meg. Erre csak azt tudom mondani, hogy pont akkor született az első gyerekem, ami nem igazán ok a rossz hangulatra. Sajnos, mire válaszolhattam volna, Szent-Györgyi meghalt. Hozzá tartozik, még a történethez, hogy egy holland kutató, aki abban az időben egy évig Szegeden dolgozott és közben Los Angelesben lett professzor, nemrég cikket írt egy neves szaklapba *Ki fedezte fel az aktint?* címmel. Ebben nagyon beolvas a kollégának, kicsit túlságosan is.

- **Az enzimkristályosításban játszott úttörő szerepét szerencsére senki sem vitatja el...**

- Az állati enzimek között legalábbis. Addig élesztőből dolgoztak, én izomból izoláltam enzimeket. Ezután kezdtek felismerni az enzimek szerkezete és funkciója közötti kapcsolat jelentőségét.

- **Van-e Straub-iskola?**

- Nincsen. Talán rosszul csináltam, hogy szabadjára engedtem, aki azt akarta és ezek közül kevesen váltak be. Itt jön vissza a nagy tévedésem, hogy több területre igyekeztem ráállítani embereket, aminek megvolt az a hátránya, hogy kevésbé tehetséges emberek ráültek egy-egy területre, azután csak ott dolgoztak.

- **Mit gondol, mostani biológushallgatóknak mi jut eszükbe Straub F. Brúnóról?**

- Hát talán olyasvalaki, aki kihalandzászta magának az SZBK-t és abból lett nagyfiú politikai alapon.

- **Nagyon keserű ember ön, professzor úr...**

- Csak annyira, mint mindenki más, aki nagy lendülettel nekiindul valaminek és amikor jön a záróra, nem talál annyit pozitívumot, mint amennyit szeretne.

Palugyay István: *Záróraelőtt, keserűen* (Népszabadság, 1994. január 5.)

„Legalább négyezer gyerekem van...”

A művészeti kuratórium díjazottja: Nagy Albert, a Szeged Táncegyüttes vezetője

Olyan ós a haja, hogy azt gyaníthatnánk: festeti. De hát nem az a fajta ember, aki bármiben a művit szereti. Éppenséggel azt vallja: az eredetnél nincs külön. A nép táncában sem. A 16 évesen néptáncos lett, s most 53 éves koreográfus és együttesvezető, a Szegedért Alapítvány társadalmi és állampolgári kuratóriumának idei díjazottja, Nagy Albert szerint nem tudni még igazán, merre tart a hazai néptáncmozgalom: az eredeti koreográfiák megőrzése, vagy a tematikus átdolgozások felé-e, de ami őt illeti, már csak megmarad az eddigi hitében.

– A bevezetőben „16 évesen néptáncos lett” fordulatot kétféleképpen lehet érteni: hogy m á r 16 éves és hogy c s a k 16 éves korában lett táncos egy gyomai fiú. Melyik az igaz?

– Az utóbbi. A Gyomától tíz kilométerre lévő tanyán, ahol fölöttem, az embereknek csak ünnepen szólt a talpalávaló. A cukhéra, ahogy a névnapkor, disznóvágáskor összegyűlt család és rokonság mulatságát neveztük, csak fozslányokban emlékszem: arra, hogy előtte a forró vízzel felöntött padlót beszórták törekkkel, aztán azt a táncolókat úgy beletaposták a sárba, hogy kemény lett, mint a beton. Meg arra, hogy a cukhérék után a poharakban maradt bort rendszeren megiszogattam. Az emlékeimben három citerás maradt meg – hegedűsöt elvéve hallottunk – , de alkalmanként csak egyikük játszott. (Évekkel később nekem adta csikófejes hangszerét az egyik citerás öreg, aztán hogy eljöttem Gyomáról, otffelejttem, s el is tűnt. Mái g sajnálom.)

– Hogy élt a negyvenes évek végén egy kisiskolás?

– Hogy közelebb legyen a tanyai iskolához, Csárdaszálláson lakó nagyszüleitől bandukolt naponta be az iskolába, a sinek mellett, mert ott kisebb volt a sár, oda-vissza hat kilométer. Aztán harmadiktól – hiszén már nagy fiú! – caplathatott a sárban is a szülői háztól az iskoláig, tíz évesen pedig már szabad volt neki a gyomai házban élni, rendre egyedül aludni, csak hogy a járási székhely iskolájában tanulhasson. S mert az óhajtott gimnáziumba nem mehett – a tüdőbeteg apának a katonabátyja távollétében neki kellett segítenie mindenben a fogatolástól a kapálásig – , a kinézett asztalozó pedig nem vette föl ipari tanulónak, a kovács és lakatos szakmát tanulja ki. (Még tavaly is, amikor Pécsent voltunk fellépni, egy kovácsműhely mesterének megmutattam: tudok szöveget csinálni...)

– Most tarthatunk a tizenhatodik életévénél...

– Amikor is Gyomán, a tánciskolai vizsgabálon – valószínűleg mert a szülők engem választottak bálkirálynak – félrehívott Kocsis László tanár úr, s megkérdezte, nem akarnék-e néptáncos lenni. Azt sem tudtam, miről beszél. (Kocsis László valami hathetes gyorstalpaló tanfolyamon tanult meg néptáncot oktatni, de jóérezkű lévén, ma már tudom, egész ügyesen csinálta.) Szóval berendelt a szerdai próbára. Ahol is ugye mindenféle csinos lányok fejükön üveggel ropták. Naná, otragadtam. Idővel a szomszédos Endrődön már magam is vezethetem csoportot, csak azt kötötték ki: gyomai koreográfiát nem taníthatok. Ezzelidőjt ismertem meg azt a néptáncost – rendszeresek lévén a békéscsabai továbbképzések – , akit első mesteremnek tartok máig: Born Miklóst, a Balassi Táncegyüttes vezetőjét. Igazából sosem voltam az ő táncosa, de ezeken a csabai kurzusokon tőle tanultam meg, mi az, hogy néptáncgyűjtés, mi az, hogy eredetiség, hagyományörzés. Akkoriban mentem először népdalt gyűjteni – Dévaványán, egy nádsípós furulyástól, valami ósdi szalagos magnóval. 19 éves voltam.

– S gondolom, vitték katonának.

– A karcagi laktanya kulturtisztjének első dolgom volt elmondani, hogy néptáncos vagyok, holmi kiképzésre

nem kéne tán időt vesztegettetni velem... Ki is gondolta rögtön, hogy talán a karcagi kórház ápolónőjével összehozhatnánk egy táncscsoportot. Még járási szemlét is nyertünk. Egyszer, egy próbát végignéve elismerte: „Nagy elvtárs, így még a harctéren sem izzadnak meg a katonák!” A leszerelés után visszamentem Gyomára, a gépállomáshoz, s történetesen igen élénk KISZ-életbe csöppentem. A titkárnak volt egy barátja a gimnáziumban, ahol ugye koleszos lányok tanultak szép számmal. Nősza, álljanak össze a gépállomás fiai, meg a gimis lányok – született meg ismét az ötlet.

– Már megint a nők...

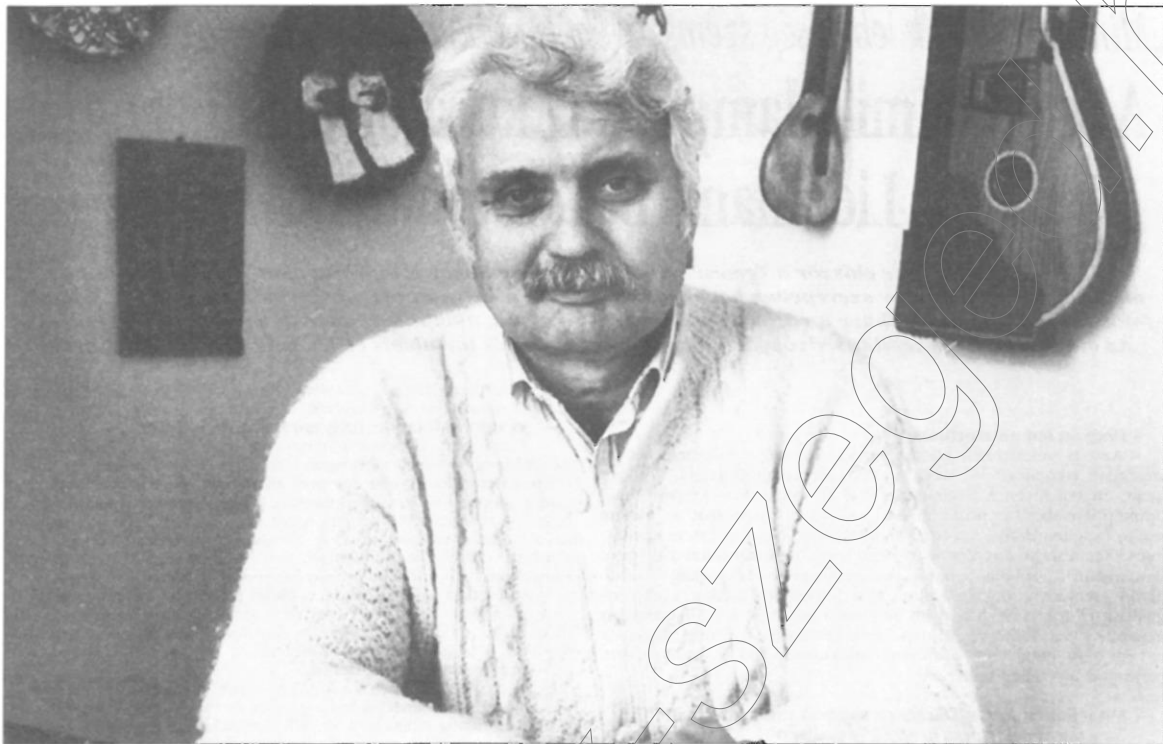
– És megint a szerencse. Hogy éppen javában dült a beat-korszak, s mi együtt „adhatuk el” magunkat a Lézer Beat nevű együttesrel, több a gimis irodalmi színpadával is, s a békéscsabai kulturházakban, ahol a csónadrágosok, akik addig a műsört mindig kihagyták, s csak a táncolásra érkeztek meg, egyszer csak ott voltak már a rendezvények elején is. Sokfelé jártunk, télen is, ponyvás teherautókon, olykor csak egy vacsoráért. S egyszer csak az akkoriban épült gádorosi művelődési ház igazgatója főállású néptáncoktatónak hívott. Ez nagy kihívás volt: a gépállomáson 2700-at kerestem, Gyomán saját házban laktam, ő meg 1100-ért hívott, s ígérte: segít albérletet keresni... Mégis el akartam menni. Vagy négy hónapig tárgyaltunk a dolgról, s közben Vásárhelyi László fülébe jutott a hír: elkészülök Gyomáról. Vásárhelyi akkoriban a Népművelési Intézet táncosztályát vezette, a néptáncmozgalom császárának számított. S egészen egyszerűen megiltotta, hogy Gádorosra menjek. Utóbb – az asztalt verve, „nem lángos-sütés a néptánc, hogy akárhol lehessen csinálni!”-felkiáltással – a tiszafüredi művházigazgató invitálásának is elelendte. Pedig oda már ketten mehettünk volna, Ildivel, az első feleségemmel, aki társastáncot tanított. S mert nyilván érezte, hogy nagyon mehetnék van már, kiadta az ukászt: holnap reggel irány Szege! Pácban voltam: nem szívesen csaptam volna be a tiszafüredieket. Born Miklóshoz rohantam tanácsért.

– Ekkor 1972-t írunk, s tudjuk, azóta él Szegeden. Tehát sejtethjük, mit tanácsolt csabai mestere...

– Igazából mi mégis azért jöttünk át Szegedre, hogy az SZMT-nél megkérjük Nagy Lászlónt, meg Varga Jósikát: ugyan hívják már fel őt Vásárhelyi Laci bácsit, s mondják meg neki, hogy nem kellünk az Édosz együtteshez. De kellünk. És a lakás? Ja, azt nem. Nem? Ekkor itt sem vagyunk. Azonnal szerezték egy kis panelszobát, s Papp Gyula, az akkori tanácselnök fél éven belül lehetővé tette, hogy a gyomai ház árából vegyünk egy OTP-s lakást. Mi pedig az első két héten csak sétáltunk Szegeden. „Ismerkedjete a várossal!”

– Az édoszos táncosok nem lehettek elragadtatva, hogy gyomai főnököt kapnak. Nyilván voltak itteni aspiránsok is....

– Ha az újságpapír visszaadná híven, csak annyit mondanék: „Így” néztek ránk az öregfiúk. Becsületesen bevalloott nekik: kényszerből jöttünk, Vásárhelyi akaratóból, nem a magunkéból, próbáljuk meg együtt. Fél évig kínóztuk egymást, még egy május elsejei, újszegedi fellépést is összehoztunk a megmaradt hat párosnak, de aztán egy budapesti továbbképzés előtt azzal belváln el egymástól, hogy majd kapnak értesítést, mikor lesz a következő próba, a levelet azóta is küldjük... És 1972 őszén nyakunkba vettük a várost, jártuk az általános iskolákat, küldjenek gyerekeket néptáncolni. Végülis két, egy felső tagozatos, s egy alsós csoporttal tudtuk megkezdeni a munkát 1973-ban. Egy év múlva már az orvosgyetem is hívott, szerveztek csoportot. Hát ennyit a szegedi indulásról.

Fotó: Schmidt Andrea

– Hogy ment a „kocsi”?

– Azt nem mondanám, hogy könnyen. Itt voltak ugye a régiek, az együttessel alapítók, akik a Szeged Táncegyüttes megalakulásának harmincadik évfordulójáig sosem „vettek be” igazán bennünket, ott azonban szent lett a béke. Aztán ott voltak az ellenlábás társastáncosok, állandó zenekart sem sikerült verbuválnunk még akkor, egyszerűen voltak nehézségeink. De idővel már toborzás nélkül is jöttek az együttesbe a gyerekek, aztán egyszer csak megjelent feltűrt nadrágban Szurdi Zsolt, akiben már akkor volt hajlam arra, hogy ügynevezett paraszti muzsikát játsszon, s az ő révén zenekarunk is lett – szóval egyre jobban ment már a kocsi.

– A huszonharmadik szegedi esztendőben járván, már indokolt lehet a kérdés: mekkora volt a forgalma a Kálvária sugáruúti próbateremnek?

– Ha szűken számolom is, legalább négyezer gyereken van, s akkor még nem vettem ide a forrásküti, sándorfavi, üllési, apátfalvi táncosokat, akiket most már az én tanítványaim tanítanak. Volt, hogy csaknem nyolcszáz tagú volt az együttes, mára is csak kényszerből apadt négy-százra. Először is nem bíránk fizetni a székházon kívüli teremléti díjakat. Aztán a most tánc képes korosztályban is kevesebb a gyerek, mint pár éve még. S végül: szerintem csak azért, mert kedvet érez hozzá, ne tanítson akárki! Néptáncot csak az oktasson, akiben megvan hozzá a képesség, lehet valaki kitűnő táncos, de pedagógusnak, nos, hogy finoman mondjam, nem megfelelő. Vagy fordítva. Nekem most szerencsém van: Hollandiától a Duna Táncegyüttesig kiváló táncos tanítványaim dolgoznak szólistaként, s ugyanakkor itthon élnek, s remélem, maradnak is azok, akikre nyugodtan rá merem bízni a csoportvezetést. Szeptembertől indítunk is két új csoportot, mert van kivel.

– Tévedek, ha azt hallom ki ebből, hogy utódot keres?

– Ma is mindennél jobban szeretek a próbateremben lenni, de be kell látnom, hogy a szakszervezeti háttér megszűntével szertefoszlott az együttes anyagi biztonsága. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a Művészeti és Szabadművelődési Alapítványtól az idén is megkapjuk a tavalyival egyező pályázati összeget, s hogy a város és a megyei

közgyűlés is ad támogatást. De mert ezek még a szakköri díjakkal együtt sem elegendőek a fennmaradáshoz, nekem egyre több az ügynevezett menedzselési feladatom. (Az együttes alapítványát is azért hoztuk egyébként létre, hogy anyagi helyzetünk évekre előre stabilizálható legyen.) Egy ekkora együttes rendezvényeinek, fellépéseinek, önköltséges utazásainak szervezési tennivalói is meglehetősen időigényesek – szükségesnek látszik tehát, hogy koreográfusi, pedagógusi voltomat nem tagadva, fokozatosan átengedjem a helyem a tanítványaimnak. Most éppen négyen vannak olyanok, akik lehetnének művészeti vezetők is akár. S ők ráadásul koreográfusként már több mozgásanyagot tudnak átadni a gyerekeknek, mint amennyit tőlem tanultak! Gondolja csak el: az elődeik minden tudása hozzáférhető a számukra hang- és videofelvételen, mindent és annál jóval többet is ismernek, mint amit például én másik két mesteremtől, Kallós Zoltántól és Tímár Sándortól évtizedek alatt eltanultam. S ők még fiatalok! Mint ahogy egészen más a helyzetük ma a néptáncos gyerekeknek is, akik már nem tizenhat évesen, hanem hat éves korukban tanulják meg az alaplépéseket. Egyáltalán: a néptánckulturát becsülni. Hogy micsoda fő ez!

– Ugye nem vagyunk még benne annyira az 1994-es esztendőben, hogy ne kérhetnék idei együttes-programot?

– Köszönettel tartozom a Szegedért Alapítványnak, mert az igazán meglepetést szerző társadalmi elismeréssel alkalmat ad arra, hogy Szeged folyóiratában kinyithatom az együttes idei naptárát. Miközben mind a kilenc csoportunk javában készül az évadzáró fellépésre, szervezzük a július 28-án kezdődő VI. Szegedi Néptánc találkozót is. Holland, dán, portugál, lett és japán vendégeink lesznek. Áprilisban rendezik Pesten a Táncpanorámát, majd Zalaegegerszegen a Kamaratáncfesztivált. A nyáron két csoportunk utazik Turkuba, az Ebenguba Spanyolországba, s lesz egy németországi viszonzó látogatásunk is. Hogy ebbe a nyári sűrű elfoglaltságba hova illeszthetőek be az együttes tánc táborai, még ne kérdezze. Az ósról meg csak annyit: ismét lesz Ifjú Koreográfusok Fóruma. Nem mondom tovább...

Pálffy Katalin

„Mindig a jobbik lehetőség szemszögéből próbáltam szemlélni az életet”

A társadalmi-állampolgári kuratórium díjazottja: Liebmann Béla fotóművész

Liebmann Béla neve először a Temesvári Hírlapban jelent meg fotográfia alatt 1919-ben. Azóta megszámlálhatatlanszor szerepeltek képei, mindenekelet a helyi lapokban. Hét évtizeden át volt Szeged fotós krónikása, megörökítve a város történelmét, változásait, alakjait. Néhány hónap múlva 95 éves lesz. Az alább közölt összeállítás bizonyára fölillantja gazdag és tartalmas életét, maradandó művészetét.

1.

– Hogyan lett amatőr fotós?

– Az egy véletlennek köszönhető. Temesváron születtem, és ott végeztem iskoláimat is. Majd, miután édesapám anyagilag tönkrement, engem kivettek a gimnáziumból és optikusnak lettem. Tulajdonképpen ebből a pozícióból küzdöttem föl magamat az életem során, és lettem fotós, a fotózás megszállottja. Hogyan lettem amatőr fotós? Emlékszem, egy Zeppelin jelent meg Temesvár fölött 1919-ben. Beugrottam a szobába a fényképezőgépemért és lefotóztam a rendkívüli eseményt. Alig készültem el a főlvétellel, amikor a gép kigyulladt és lezuhant. A bátyám előhívta a képet és mint fiatallembert magával vitt a Temesvári Hírlap Szerkesztőségébe. A fotó másnap a nevem alatt megjelent a lapban. Tulajdonképpen ez indított el a pályán, ez a véletlen szerencse.

(...)

– Mit jelentett az Ön számára a sajtóval való kapcsolatot?

– Az újság képek nélkül nehezen képzelhető el. A jó fotó színesíti, emeli a lap értékét és megmutatja azt is, ami nem írható le. Amikor az alapítvány sorsáról döntöttem, arra is gondoltam, hogy lehetőséget teremtek számos fotósnak. Igazság szerint az amatőr fotózás igen visszaesett Szegeden. Úgy volna jó, ha ismét régi rangjára emelkedne és amatőr, profi egyaránt versenyre kelne egymással. Minden jó fotó egyben dokumentum is, előfordulhat, mint az én pályámon előfordult, hogy egyedülálló dokumentum.

Polner Zoltán: *Alapítvány – sajtófotókért* (Csongrád megyei Hírlap, 1984. február 25.)

2.

Pedig nem mindig sima úton futott az élete. Harcolt az első háborúban az olasz fronton. Munkaszolgálatos volt a második világháború idején. Feleségét (31 évesen), tízéves kislányát harmincegy szegedi, kisteleki társával együtt a felszabadulás előtti pillanatokban gyilkolták le a visszavonuló németek egy ősztrák faluból kievezető országtúton.

A sorscsapások nem törték meg. – *Mindig a jobbik lehetőség szemszögéből próbáltam szemlélni az életét.* – Ez tette derűs szemléletűvé, kiegyensúlyozottá.

Ellentétivel is szeretjük jellemezni az embert. Nos: volt önálló kereskedő, s 1925-től a Szociálistáldemokrata Párt tagja, rendszeres látogatója Szegeden a Hétyezér utcai Munkásotthonnak. Az olasz fronton a németek vaskereszttel tüntették ki, 1944-ben, mint üldözött munkaszolgálatos, társai életét mentette önnön léte kockázatával, a németek gyűrűjében.

Egyszer döntetlenre játszott Capablanca-val, aki hét évig volt sakkvilágbajnok. Kiváló dolgozó lett, megkapta a Munkaérdemérem ezüst fokozatát, a fotóművész címet, nyert Luzernben fődíjat. Ez lenne sikereinek nagyon hűzagos summázata.

Pedig nem az.

Hiszen a summázat még nagyon messze van. Amikor felsietni látom a Sajtóház lépcsőjén, felsőhajtok: bár én is így futnék harminkét év múlva! S bár így futnának most a húsz-, harmincéves kollégák, akik helyett néha Béla bácsi üget ki a város szélére, a sáros Szeol-pályára, mért hajtja a lelkesedés, az ambíció, amely – úgy tünik – kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkezik.

Papp Zoltán: *Béla bácsi – reggel fél 6-tól este 11-ig* (Csongrád megyei Hírlap, 1969. június 22.)

3.

...öt munkatáborban és egy internálótáborban voltam. De eközben sem hagytam el a szerencsét. A német vaskereszt a tulajdonosának egy ideig védettséget jelentett: '42-'43-ban a munkaszolgálatosok 80 százaléka fogyott meg a Don-kanyarban. Ezt megspóroltam. A vaskereszt megtette a magáét, amikor '44-ben a Gestapo megjelent a lakásunkon. A tiszt kezét fogott velem, amikor megmutattam Vilmos

császár 1918-as aláírását az okmányon, amely bizonyítja: 120 német katonát mentettem meg Piavénán.

– Az internálótáborban mégsem lehetett elkerülni...

– ...azt nem, de csak pár napig voltam kemény munkán. Az őrmester egyre másra mondogatta: „Katonás a mi őrnagyunk!” Na, ha olyan katonás kérek tőle egy perc kihallgatást. Ő is látni akarta azt a zsidót, akinek kis vitézségi érme van. „En is őrmester voltam, tartunk össze” – mondtam, és kértem, tegye meg, a pesti csoportba osszon, ne a Németországba tartókhöz. Kiküldte az őrmestert, nekem kezét nyújtott: „Örülök, ha életben maradna, maga megérdemelné”. Ennyire katonás volt, aki közben halomra gyilkolta a zsidókat...

– A véletlen ötlet s Óbuda az életet jelentette Béla bácsinak.

– A csillaghegyi cserépgyárból a pesti század Nyergesújfaluba ment. Szép, erdős vidék, szőkésre alkalmas. A sínen lopakodtam be a sűrűbe. Ott találkoztam az első orszossal.

– Természetesen véletlenül...

– ...és véletlenül egy nővel. Akkor derült ki a puffjaks, nagysapkás alakról, amikor rámszegezte a puskát és női hangon kiáltott rám: „Stój! Úgy itta a kulacsából a vodkát, mintha víz lett volna. Én majd megfúladtam tőle, szegény nőnek ápolnia kellett, mielőtt útnak éresztett...”

Chikán Ágnes: *A hosszú élet titka* (Délmagyarország, 1991. július 13.)

4.

Kedves fotóriporter barátom (öreg barátomnak nem mondhatom, hiszen hiába múlt el hetvenéves, a szerkesztői asztalokra naponta odateszi frissen készült felvételeit), a szegedi Liebmann Béla levéltárcájában egy zizegőre száradt újságlapot őriz. Az újságlap a harmincas évek valamelyikében nyomtatódott; egyik oldalának tetején a „*Papucsos-sztrák Szegeden*” cím olvasható, s miként annak lennie kell: a szegedi papucsosok – a maga idejében országos hírvé – munkamegtadadását mutatja be gazdag képanyaggal és több hasábnyi szöveggel.

Mint az újságcsinálás utóbbi félévszázadának állandó résztvevője és tanúja, Béla bácsi szívesen elmeséli, hogy *Vér Györggyel* készített riportjuk miképpen is került Az Est-be: „*Félszultunk, van ez a sztrák: persze hogy kellett. Hozták, amint aadtuk. Megállapodásunk volt az ilyesmire.*”

De nemcsak Az Est-tel volt megállapodásuk Béla bácsiéknak, hanem más pesti lapokkal is. Nobel-díjat kapott az akkor még szegedi tudós, *Szent-Györgyi Albert*? Kattant a gép, fródtak a sorok, s legtöbbször már másnap rikkancszájra kerülhetett a vidéki illetőségű, de országosan is érdekes tudóstárs.

S persze, épp így nyitott kolumnák várták a kisebb városokból postázott – vagy éppen a gyorsvonat mozdonyvezetőjével célba juttatott – képeket, információs szövegeket is. Természetesen, akkor, ha valóban kinyomásra méltó tartalommal érkeztek a nagy sebűben útnak indított és tüstént kézbe vett borítékok. „*Levelezők voltunk – mondja Béla bácsi –, sokan tudósítottak így annak idején a vidéki kollégák közül. Benne is volt a nagy lapokban minden fontosabb dolog, amiről érdemes volt szót ejteni. Furcsa, hogy éppen ebben a telexes, telefonos világban nincsenek vidéki levelezők...*”

Akác László: *Vidéki tudósítók* (Élet és Irodalom, 1972. július 15.)

5.

Egyáltalán mit jelent a fotográfia a XX. század utolsó negyedében?

A folygysult információ zuhatagában egy új, önálló és öntörvényű közlési eszköz és művészeti ág vert gyökeret és terebélyesedett óriásivá: a fényképezés. A fotók – képeken, újságokban, folyóiratokban, könyvekben nyomtatva és kivétítve – mindennapjaink elmaradhatatlan kísérői. Hiteles dokumentumai a történelemnek, krónikásai az emberek életének, rögzítői a környezetváltozásoknak, s ha valaki nemcsak szakmája szerelmese, hanem elkötelezett művelője és tudatos krónikás is, mint Liebmann Béla, a fotósok szegedi doyenje, akkor többet képes tenni, mint tükört tartani az eseményeknek. Egy önálló képi nyelv birtokosaként fotómasinája segítségével elkészítette az elmúlt hat évtized fényét írt szegedi dokumentumalbumát. Túl a lencsén, a technikán, észrevette a múlt pil-

Fotó: Schmidt Andrea

lanatok varázsát, az emberi gesztusok maradandó értékét, a történelmi események lényegét. Krónikás volt és lokálpatrióta, aki úgy dolgozott hivatásszerűen, hogy nem kötötte magát szerkesztőségekhez hivatalos papfokkal: úgy rögzítette élményeit, hogy másoknak is üzenni tudott vele; úgy ragadta meg a pillanatot, hogy az sokak számára felidézhető; úgy mentette az egyéni és a kollektív emlékezet mozaikkockáit, hogy az utána következő generációk számára – színes, tartalmas és gazdag kép állhat össze.

Hosszú volt az út, míg a Színházi Életben megjelent első fotóktól eljutott az országos ismertségig, míg Szeged/hosszú éveikig egy személyes riporteri stábja lett, míg lapunknak hosszú évtizedeken át szerett és megbecsült külső munkatársává vált. Otthon volt a szabadtéri bölcsőjénél, a játékok hőskorában: a munkatáborok kegyetlen körülményei között sem lett hűtlen fényképezőgéphez, elébe ment az eseményeknek a felszabadulás heteiben, hónapjaiban, ott volt az azt követő, fölgyorsult időszak megannyi eseményénél, de megörökítette a változó város arcát, szeretettel forgolódott a tápéi utcákon és megbecsült fotóriporter lehetett Szent-Györgyi Albert laboratóriumában.

Tandi Lajos: *Ötven sor* (Délmagyarország, 1984. június 24.)

7.

Ez a kiállítás a felszabadulásról szól. És a háborúról is.

Csonttá aszott munkásüvegálatosok déli pihenője: egy fehérre meszelt fal mellett hevernek, reménytelen faarcú, Szeged bombabázisa. Béla bácsi, mint afféle vérbeli rámenős, „amerikai stílusú” fotós, sosem félt a veszélyt, s nem félt megörökíteni a borzalmakat. Olyan képek születtek így, amelyek többet mondanak a háború rémségéről, mint egész fejezetek a visszaemlékezésekből.

Szétbombázott ház előtt sáros arcú, halott kisfiút ölel az édesapja. Lelőtt Liberátor bombázó roncsai között megégett amerikai pilóta holtteste.

Százezernyi képe évszázados történelmünk egyik legértékesebb dokumentumgyűjteménye. S az a ritka, szerencsés helyzet állt elő, hogy mindez érto kezébe került.

Szántó Péter: *Százezer negatív a városnak* (Népszava, 1980. május 1.)

8.

Ennyire kedvelték a modelljeit?

– No, nem mindegyik. Szép Ernő például haragudott rám. Lejött a szegedi színházhoz egy darabja bemutatójára. Előadás előtt szoltam neki, hogy amikor a színészekkel együtt meghajol, lefényképezem. Az fió benyúlt a tárcájába, kivette egy húsz évvel azelőtti fotóját. – Ne fáradjon, adja ezt a lapnak – mondta. Nem vitakoztam, de este fény-

képeztem. A kép megjelent az újságban. Ezután küldött egy levelet. Minden voltam benne, csak nagyságos úr nem.

Csontos Gyula is utálta a fotósokat. Egyszer mégis lekaptam egy előnyös pózban. Sikertől felvételem megmutattam neki. Elismerése jeleül meghívott ebédre. Ez kitüntetésnek számított. Csontos szertartásosan evett; élvezett minden falatot, a kiadás ebéd után békét kötött a világgal. Amíg kávéját itta, kihasználva az alkalmat, ismét lefényképeztem.

Horváth Kálmán: *Szeged krónikása* (Népszabadság, 1980. március 7.)

9.

Liebmann Béla dokumentumértékű fotóiból a Móra Ferenc Múzeum Horváth Mihály utcai Képtárában rendeztek kiállítást. A szegedi fényképészet doyenje több mint fél évszázada krónikása a városnak, megörökítette Szeged váltakozó arcát, lencsevégre kapta a legfontosabb eseményeket. Archív fotói a bizonyítékok arra, hogy a riportfotó miként válhat hiteles történelmi dokumentummá, az egy napig érvényes újság számára készített fénykép miként képes megörizni évtizedek múlva is a pillanat atmoszféráját, soha vissza nem térő varázsát.

Régi szegedi városképeket, művész-tudós portrékat, zsánerfotókat mutat be Liebmann Béla a tárlaton. A mai város lakó a fotók előtt szembesítheti Szeged arcának változását, gazdagodó épületeit. Az 1937-es Szegedi Ipari Vásár üzletsorát Keresztes István hentes és mészáros cégérével, a Góbé juhtúró reklámjával, Varga Dezső vasáru kereskedésével és a kosárfonók szebbnél szebb portékáival; a régi hidat, az egykori Oskola utcát az oly sok vitát kavart Török-házzal, a Valéria paprikásszekereit, a Püspök-bazár zsúfoltságát a mai Szegeddel... Liebmann fotóiról néz ránk könyvei közül az asztalára könyöklő Móra, a dedikáló pocokos maestro Mascagni a papírba merül, a szegedi színház karmesteri pulpitusán áll Lehár Ferenc, Bartók Béla Babos hegedűkészítő műhelyében egy hangszert vizsgál, Kodály Zoltán a szabadtéri zenekarát instruálja, Szent-Györgyi Albert pipásan laboratóriumának kémcsöveit, fiolái között vizsgálódik (nem sokkal a Nobel-díj átvétele után) és a többiek, a már meghaltak és a még élő művészek, tudósok.

Mintha Nyilasi Sándor festményeinek igazoló jelentései lennének Liebmann tápéi életképei. A népviseletbe öltözött lányok, az esküvő pillanata, a tánc, a két part között ingázó komp...

Legizgalmasabbak azok a riportok, amelyek főszereplői legújabbkori történelmünk alakítói. Nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy kijelentsük: czekekkel a képekkel még sokszor fogunk találkozni monográfiákban, dokumentumkötetekben, történelmi gyűjteményekben.

Tandi Lajos: *Kiállítási napló* (Délmagyarország, 1985.)

„Diákkoromban azt hittem, a matematikával minden megoldható és megmagyarázható”

A tudományos kuratórium díjazottja: Tandori Károly akadémikus

Újvidéken született, öt esztendősen Szegedre költözött a család. Tandori Károly így hát ős-szegedinek vallja magát: jövőre hetven éves lesz, de mindössze három évre mozdult ki – Budapesten volt aspiráns. Alföld-szerelmes, talán azért, mert természetjáró, szívesen és sokat kiránduló családban nőtt fel, s már Újvidéken minden vasárnap átbajóztak a Dunán, aztán föl a Fruska Gorára, majd később Szegedről a Mátrába, a Bükkbe – szóval ismeri a begyeket. „De lenn az Alföld tengersík vidékin” van otthon. És a szegedi tudományegyetemen, a húszas években alapított Bolyai Intézetben. A tanszéki szobájában relikviákat őriz: azt az ülögarnitúrát használja, amelyet az egyik intézetalapító, a matematikai analízis kiválósága, egykori professzora, Riesz Frigyes is használt; és azt az íróasztalt, amelynél hajdan másik neves professzora Kalmár László ült. A tiszteletet parancsoló folyamatosság, az értékörző és -teremtő elszántság valahogy érződik ebben a csendes, gondolkodószerűekkel ékes szobában: benne van a levegőben. Még akkor is, annak ellenére is, hogy Tandori professzor mosolyrácok-szántotta arcán egyre többször futnak át a legkülönbözőbb kétélyek kifejezései; az a vonzó önróbia jellemzi modorát, amelyet csakis szuverén személyiségek tudnak gyakorolni.

– Professzor úr a városától kapta legfrisebb kitüntetését, a Szegedért Alapítvány tudományos kuratóriumának díját; sok más, tudományos és társadalmi elismerés után mit gondol erről?

– Nyilván öregszem. De csak félig vegye ezt komolyan, akár le se írja, hiszen nem akarom lebecsülni a kitüntetések értékét. Annál kevésbé, mert nemigen tudok olyan embert, akinek ne esne jól, ha elismerik a munkáját – én sem vagyok ebben más. Ahogyan visszaemlékszem, igen jó érzés Budapestre utazni olyankor, amikor kitüntetésátadásra szóló meghívó lapul az ember zsebében – álszent, aki mást mond. Kossuth-díj, Szent-Györgyi Albert-díj, Széchenyi-díj után is ösztönös örülök a szegedi kitüntetésnek, megtisztelőnek gondolom, annál inkább, mert általában biztos igaz, hogy senki sem proféta a saját hazájában... Az is igaz, hogy hosszú évtizedekig én csak a matematikával voltam elfoglalva. Alig néhány éve, a 80-as évek második felében kezdett érdekelni, hogy újságok is vannak, akkor kaptam rá, hogy híreket hallgassak; csak amióta érezni lehetett, hogy történik valami ebben a társadalomban. Vagyis, lehet mondani, amit közéletnek neveznek, hát abban én nem voltam benne. Azelőtt – csak az egyetemi ügyek, a hallgatók, a tanítás, a gondolkodás, a családom, meg a kiskert.

– Zöldegből teljesnek mondható a konyhaellátás?

– Ja, az csak volt, most már a lányaim segítségére szorulok a kerti munkában is, egyedül sok.

– A lányok a szüleik foglalkozását választották?

– A feleségem magyar-történelem

szakos tanár; az egyik lányunk is bölcsész lett, a fiatalabbik lányom fizikus.

– Professzor úr is matematika-fizika szakon végzett a szegedi egyetemen és úgy tudom, a legelső munkahelye furcsa módon valamelyik fizika tanszéken volt.

– Nem mondhatom, hogy óvodás korom óta matematikus akartam lenni, eléggé tanácstalan voltam még az érettségi után is. Minden tárgyból jeles voltam, a fizikát, a biológiát éppúgy szerettem, mint a matematikát.

– A nagyhírű Baross Gábor gimnáziumba járt és most a Baross Öregdiákok Szövetségében fontos funkciója van: elnök. Kik tanították?

– Sajnos, nagyon kevesen élnek már: Palásti László, aki franciát és latint tanított, s Bakos Tibor, a matematika tanárom. Az öregdiákok szervezkedésének Péter László, az irodalom-történéssz volt az egyik fő vezetője, meg Firtás Zoltán, aki a Baross egykori igazgatójának, Firtás Oszkárnak a fia... Én csak úgy belecsöppentem, megtiszteltek az elnöki funkcióval. Rendszeresen a találkozóink. Jól esik elbeszélgetni a régi iskolatársakkal. Mindenkivel jóban voltam az osztálytársaim közül. Eperjessy Gézával gyakran találkozom, ő Pesten él, történéssz, mint az édesapja volt. Szegeden kevesen vagyunk, talán ketten-hárman...

– Érettségi után szinte véletlenül került a szegedi egyetemre, vagy inkább mondjuk azt: a háború miatt?

– Ennek az a hiteles története, hogy a Műegyetem úgynevezett kultúrmérnöki szakára – ez általános mérnöki szak volt – kértem a föl-

vételemet, föl is vettek, kaptam az értesítést, hogy szeptemberben jelenjek meg Budapesten. Csakhogy 1944-et írtunk. Arra gondoltam, hogy amíg nem lesz vége a háborúnak, dehogyan megyek én Pestre... Visszakértem az okmányaimat és fölvételt nyertem ide, a szegedi egyetemre, matematika-fizika tanári szakra. Az volt bennem, hogy matematikára és fizikára a mérnököknek is szükségük van, nem lesz elvesztegetett idő, amit a szegedi egyetemen töltök. De az első év után annyira megszerettem a matematikát, hogy maradtam.

– Melyik szegedi matematikusnak köszönhető, hogy Tandori Károly nem mérnök lett, hanem a matematikai tudományok doktora, az Akadémia rendes tagja, matematikus generációk professzora?

– Nekem még szerencsém volt hallgatni Riesz Frigyes előadásait, aki közismerten nagy egyéniség volt, meghatározója a szegedi matematikai iskola jövőjének is. De a tanárom volt Kalmár László, Rédei László, Szőkefalvi-Nagy Gyula, Szőkefalvi-Nagy Béla; és Szele Tibor, aki náluk fiatalabb volt, s aztán Debrecenbe ment vissza oktatni. Ebből a névsorból látszik, hogy csupa nagy ember tanított, akik hatással voltak a választásomra. Diákkoromban úgy éreztem, hogy a matematika olyan alapvető tudomány, amellyel mindent meg lehet oldani és amellyel a világ dolgai megmagyarázhatók. Ráadásul: szép.

– Hogy – milyen?

– Szép. Elismerem, az, hogy a matematika szép, nehezen érthető azok számára, akik nem foglalkoztak vele. A szépsége részben azt jelenti nekem, hogy az alapjai állandók, a tézisei nem avulnak; s ezekre az alapokra

Fotó: Révész Róbert

egyre gazdagabb szellemi építmények kerülnek, amelyekben minden elem a maga helyén van és a többivel meghatározott viszonyban. Az ember rendszerező természete, de a fantáziája is, a harmóniavágya, meg az örökös diszharmoniója is ott van a matematikában. És az aztán az élmény, ha ezen az építményen mégis akad valami hiány és azt az ember képes megszüntetni... A valóság – az persze egy másik kérdés, én az elméletről beszélek. És a diákkoromról. Azóta már tudom, hogy ezzel a tudománnyal sem lehet mindent megoldani. De idő kellett, hogy rájöjjenek, a valóság sokkal bonyolultabb annál, semhogy akár a legszebb egyenletekkel le lehessen írni.

– Maradjunk még egy percig a szép illúziókkal teli diákkorban; milyen volt akkoriban az egyetemi élet?

– Szabadság volt. A fordulat évében kaptam diplomát, úgyhogy elmondhatom, hallgató koromban én még a régi, a két háború közötti egyetemi viszonyokat ismertem meg. A későbbi szisztémához képest a legfontosabb különbség a tanszabadság volt. Hogy valaki tanári diplomát szerezzén, ahhoz persze minden szemszterben kötelezően föl kellett venni bizonyos előadásokat, pedagógiai, filozófiai és más stúdiumokat, de a szakmai tárgyak tekintetében nagy választási lehetőséget kaptunk. Egyedül az alapvizsga és a szakvizsga tematikáját rögzítették, de aztán azt hallgatott az ember, amit akart – és persze ami meg volt hirdetve –, és

akkor, amikor neki a legjobb volt. Ha úgy ítéltém meg, be sem kellett járnom egyes geometria előadásokra – viszont vállaltam a rizikót, hogy saját magam készülök föl a vizsgákra. Ez a rendszer abban segített, hogy ki-ki az érdeklődésének megfelelő tárgyban elmélyülhessen. Akinek az anyagi helyzete miatt tandíjmentességre kellett törekedni, annak persze nagyobb volt a kockázata. Én tandíjmentes voltam.

– Önállóbbak voltak a hallgatók?

– Mint most? Ezt nehéz kimondani. Mindig úgy van, hogy vannak kiválok, jók és kevésbé jók. Akkor is, most is. Akkor is előírhatták a professzorok, hogy kötelező résztvenni az órájukon, például kísérleti fizikán, bemutatók alkalmából ez ésszerű is volt, hiszen nem lehetett megismételni. Úgy a második évtől ütött ki a hallgatói szabadság. Mondok egy példát – egyúttal visszatérek egy korábbi kérdésére, ami úgy szólt, hogy fizika tanszéken kezdtem-e dolgozni: Szele Tibor, aki akkor az elméleti fizikán volt – de egyébként algebra-foglalkozott –, valahogy kiválasztott engem és a javaslatára másodéves koromban díjtalan gyakornok lettem az Elméleti Fizikai tanszéken. Mindazonáltal akkor én már analízissel foglalkoztam, elsőéves korom óta. De eljártam Szókefalvi-Nagy Gyula geometria előadásaira is; tőle kaptam azt a megtisztelő feladatot, hogy amikor a betegsége miatt a lakásán és székéhez kötötten tartotta az előadásait, több félétven át én írhattam a táblára a

képleteket; ez úgy ment, hogy az óra kezdetén ideadta a feljegyzéseit és amikor jelzett én azokból fölírtam a táblára a szükséges dolgokat. Azután Kalmár professzor mellett lettem demonstrátor; ő a számítástudomány nagy egyénisége lett, de azelőtt évtizedekig oktatta az egyetemen a bevezető differenciál- és integrál-számítást. Szóval így ment ez.

– Fourier báró úr is élete első, nagyobbik felében Napoleonnal volt elfoglalva – elkísérte Egyiptomba –, és csak aztán kezdte tanulmányozni a hőáramlást. Fölfedezte a róla elnevezett sorok alapvető szerepét és meghalt 1830-ban. Tessék mondani, hogyan lehet az, hogy a Fourier-analízis azóta is matematikus-nemzedékeknek ad gondolkodnivalót?

– Fourier számára még természeti jelenségek megfigyelése szolgált kiindulási alapként, a hővezetés problémáival foglalkozott. Ha ismerjük egy huzal hőmérséklet eloszlását egy kezdeti időpontban, az a kérdés, hogy bizonyos további időpontokban milyen lesz a huzal hőmérséklet eloszlása. Fourier vette azt észre, hogy a hőállapotot leíró függvény trigonometrikus sorba fejthető – ezek lettek a Fourier-sorok. A fizikai témából kiinduló gondolkodás a fejlődése során aztán meglehetősen eltávolodott a való élet gyakorlatától. De így van ez a matematika minden ágában: a kiindulási problémák idővel elhalványodnak, a matematikai gondolkodás önfejlődése során elméleti, elvont rendszerek jönnek

létre. A Fourier-sorokat arra lehet használni, hogy valamely függvényt közelítsünk. Azt ugyebár tudja, hiszen a középiskolában is tanítják, hogy a függvény egy hozzárendelés, amely egy halmaz elemeihez egy másik halmaz egy, és csakis egy elemét rendeli hozzá. Mármost egy függvény pontos megadása nehéz ügy, hiszen végtelen sok adatot kellene ismerni, egy egész emberélet kevés lenne az összegyűjtésükhöz. De vesszük a Fourier-sort, s annak a részletösszegeivel próbáljuk közelíteni a vizsgált függvényt.

– Hogyan lehet elmagyarázni egy magamfajta matematikai analabétának, hogy mit is jelent az analízis kulcsfogalma: a határérték?

– Arról van szó, hogy egy mennyiséget számsorozattal próbálunk megközelíteni. Itt van mondjuk a klasszikus példa: egy r sugarú kör területe: r a négyzetben, szorozva π -vel. Na de mi az a π ? Egy olyan szám, amit nem lehet egész számmal, de még közönséges tört számmal sem kifejezni. Irracionális szám. Mégis tudni kellene, legalább közelítőleg, hogy mekkora, hiszen az űrtechnika korában igen nagy számokkal kell bánni, és viszonylag pontos következtetésekre kell jutni. A π értékét tehát minél nagyobb pontossággal kell közelíteni, hiszen a minél nagyobb szorzószámok azt a viszonylag kis különbséget is nagyon eltorzítanák. A π előállítható könnyen kiszámítható számok sorozatának a határértékékként. Az analízis a matematikának az az ága, amelyben a határérték fogalma valóban döntő szerepet játszik.

– Az ortogonális sorok konvergenciájának szükséges és elegendő feltétele is nyilván egy „határérték” – ha megengedi a szemtelenkedést professzor úr...

– No, persze, ez az a dolog, amely egész pályámon kísért – és nemcsak engem. Ezt a problémát Leindler László professzorral azóta próbáljuk megoldani, amióta ő az aspiránsom volt. Pontosabban én azóta, amióta én voltam aspiráns, vagyis 1951 óta... De nem adta föl egyikünk sem, legföljebb mással foglalkoztunk. Születtek azóta részeredményeink, de tény, hogy ez máig egy le nem zárt kérdéskör. Ebből is láthatja, hogy Fourier óta, és még sokáig, nyilván az idők végezetéig van és lesz is mit csinálni az analízis művelőinek.

– A Bolyai Intézetben az 1920-as években alapított Acta Scientiarum Mathematicarum szerkesztőbizottságának tagja, az Acta Mathematica Hungarica főszerkesztője, az Analysis Mathematica című, a

magyar és az orosz akadémiaiak közös, Szegeden kiadott folyóiratának főszerkesztőhelyettese; résztvesz az akadémiai osztály munkájában, a Szegedi Akadémiai Bizottság alelnöke; tanszékvezetőként szervezési, adminisztrációs teendőket lát el...

– Mire akar kilyukadni? Hogy mindjárt hetven leszek és mindehhez öreg? Ez igaz, de még bírom. Pedig újfajta dolgaim is vannak, a doktorjelöltek képzése, a felsőoktatási törvényből következő egyéb ügyek; új szabályzatokat kell készíteni, különféle bizottságokat felállítani. De jövőre már nem leszek tanszékvezető...

– Éppen hogy azt akartam kérdezni, hogy van-e valami titka, hogy ennyi mindent egyszerre és eredményesen lehet csinálni, és akkor a kertet, meg a biciklitűrákat, meg a zenehallgatást még nem is volt módom említeni.

– Elmúlt időről beszél. És kihagyta az úszást. A régi időkben, amikor még jóval alacsonyabb volt a Tisza vízállása és gyönyörű homokfővény volt föl egészen a Marosig, naponta többször is megcsináltuk, hogy fölmentünk gyalog a torokig, aztán leüsztünk a hídig. Sokat bicikliztem. Szintén a töltesen kerekedtünk, azon egyszerű okból, hogy ott nem volt közúti forgalom és gyönyörű szép a táj. Elmentünk Pusztaszerig, meg Makóig, azután meg vissza. Rövidebb utakra még ma is vállalkozom. A zenével, kitüntetetten pedig a Wagner-operákkal, és Beethovennel, Lisztel akkor foglalkoztam intenzívebben, amikor aspiráns voltam a Műegyetemen, Pesten kellett laknom és üresek voltak az estém. Hát az Operába jártam, meg koncertekre. Legtöbbször Prékopa Andrással, aki matematikus, akadémikus és most már évek óta Amerikában vendégprofesszor.

– Kik voltak még aspiráns kolégái?

– Freud Gézára emlékszem, aki aztán világhírű matematikus lett és Fodor Gézára; sajnos már mindketten meghaltak.

– És kik voltak aspiránsok, tanítványok professzor úrnál?

– Leindler László. Móricz Ferenc. Pestről is voltak, neveket mondjak? Schipp Ferenc professzor az Eötvös egyetemről, Joó István, aki ugyancsak a pesti egyetemen tudományos főmunkatárs, Csernyák László, tanszékvezető a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán – és mások.

– A magyar matematikusok kapósak külföldön, különösen a világ nagy matematikai központjaiban, az USA egyetemlein és kutatóhelyein. Korábban nem

lehetett olyan könnyen elszereződni vendégoktatónak, mint manapság; nem sajnálja, hogy nem dolgozhatott huzamosabb ideig külföldön?

– Az ötvenes években nemhogy olyan könnyen, sehogyan sem lehetett kimenni, álmunkban sem gondolhattuk, hogy éveket külföldön töltsünk, ami má már egyáltalán nem ritkaság. Most mit mondjak? Az ember nem válogathatja meg, mikor és hova születessen. Ez nem panasz, csak tény. Egyébként nekünk, matematikusoknak nem olyan fontos gazdag országban dolgozni, mint például a kísérletes tudományok embereinek, akiknek jó ha vannak megfelelő eszközeik; mivel ezek drágák, nem mindenhol vannak. A matematikusnak azonban nincs másra szüksége, csak a saját fejére. Később már többfelé hívtak, de nem volt kedvem hosszabb időre elhagyni megszokott környezetemet.

– Miért mondogatja professzor úr, hogy Kínára kell figyelni?

– Mert sokan vannak és a sok között több a matematikus-egy is. Meg azért, mert állítólag az amerikai egyetemeken matematikát tanulóknak már a kétharmada kínai. A saját asztalomon egyre több az olyan, a folyóiratunkhoz érkezett közlemény, amelyeknek kínaiak a szerzőik. De jók persze továbbra is az oroszok, Moszkvában, Szentpétervárott nagy matematikai iskolák működtek hagyományosan, s ez ma is így van.

– Egyszer azt mondta, az ember ügy van megszerkesztve, hogy a rossz dolgokat hamar elfelejtse; milyen jó, örömteli dolgokat őriz az emlékezetében?

– Nem tudom, pontosan mit ért azon, hogy öröm? Meg azon, hogy rossz? Különösebb katasztrófákat hála Istennek nem kellett átélnem és elfelejtenem; sokszor voltam olyan helyzetben, hogy erőlködni kellett, evickélni, gondolkodni, de olyan nagy-nagy nehézségek – remélem ezután sem jönnek. Megnősültem, igaz, elég későn, már 34 éves voltam, születtek a gyerekek, egészségesen, a szakmai-hivatali előrehaladásom minden lépése – ezek mind örömteli dolgok voltak. A matematikusok között egyáltalán nem ritka, hogy viszonylag fiatalon tudományos rangot szereznek; 32 évesen már én is a tudományok doktora voltam. Emlékszem, a szakma elismerésének igazán örültem, végtére is az a helyzet, hogy leginkább egy másik matematikus tudja értékelni igazán, ha az embernek támad valami eredeti gondolata.

Sulyok Erzsébet

Nagy víz... nagy idők

„Szegedet csak Szeged népe támaszthatja fel”

Erre az időre ma már csak emlékezni lehet...!

Olyan régen volt... Négy emberöltő is eltelt azóta. S az emlékezet, az a paradicsom, abonnan nem űzetik ki soha az ember, amely öröklődik generációkon át, megszépítő messzeségben ma is a mesebeli királyt juttatja eszünkbe, akinek – az aranytollú Móra Ferenc szerint – egyik szeme nevetett, a másik pedig sírt...

Úgy vagyok vele én is, a nyolcvanadik év küszöbén, amikor városom katasztrófájára gondolok. A Tiszára, amely korábban létrehozta Szegedet csaknem egy évezred előtt, de amelyik bullámsírba is döntötte, s ezzel tette lebetűvé – tabula rasat csinálva a halálából a föltámadását is... Családunk számára mindig emlékezetes maradt 1879. március 12-e. Gyermekkorunkban sohasem tudtunk ekkor elaludni, vártuk a harangszót, a városháza öregjét, s Szeged minden templomának harangszavát, amely aztán mint egybefolyó zúgással kongatva emlékeztetett...

ÉJFÉL UTÁN 2 ÓRA!

Az ár betört!

1879. március 12. Éjfél után 2 óra!

Szeged város baldoklásának kezdete.

24 óra múlva halott: volt, nincs többé!

A gondviselés elpartolt tőlünk s nem akarja pótolni az emberek bűnét, amit ellenünk vétettek.

Szegény, szegény szülővárosom! Magyarország volt második városa!

A koldus sirat, aki szerkesztő volt. S vele sirat téged és magát 70 ezer koldus magyar!

De megsirat még Magyarország is, mikor a bajban érezni fogja, hogy nem vagy többé!

Kongj városháza öreg harangja!

Hirdesd Szeged népének, hogy szülővárosa végórája elérkezett.

S a második város tragédiája nemcsak a „kettős haza” népét rázta föl, s felénk fordította újból a Nagy Bujdosó figyelmét népe iránt, – akkortájt az egész művelt világ, szűkebb értelemben Európa részvétének tárgya is volt...

1

A márciusi hónap nálam hosszú ideje az emlékezés hónapja.

Hadd kezdjem most is az emlékezéssel:

115 éve dőlt hullámsírjába szülővárosom. Emlékszem, nálunk a családban mi gyermekek nehezen tudtunk elaludni, várva az emlékezetes harangszót, a városháza öreg, s a többi templomok egybezőgő hangját...

Kezdetben jött Öreganyám, majd Apám emlékezése, aki 1879. március 1-jén, mint úgynevezett „vizes gyerekek” érkezett ebbe a városba, s aki mezítlábas gyerkőcként élte végig a város újjáépítését, az emlékezetes „rekonstrukciót”.

Rossz időben jött...

Március 5-én reggel már a Fehér ló utcai lakásba beköszöntött valamelyik szomszédasszony:

– Hát ezt a porontyot mögköröszöltök-e már...?

– Még nem – adták meg ijedten nagyszüleim a választ.

– Nem!?! – Az istenért... pogányul akarjátok a víznek adni...?!

Az ijesztő kilátás hatott. Átvitték az újszülöttet a pár lépésnyire lévő rókusai templomba, ahol a káplán Kálmány Lajos volt akkoriban...

No – a körösztlés nem úgy sikerült, ahogy nagyszülemék akarták...

Amilyen büszkesége lett Kálmány Lajos a néprajztudománynak, olyan tájékozatlan volt jogásznak. Meg kellett volna kérdeznie a jelenlévő szülőket, ki legyen hát az apa, hiszen a kánonjogba is átvették azt a római jogi elvet, hogy „*pater est, quem juxtae nuptiae demonstrant...*” s mivel nagyszüleim – ez nem is volt ritkaság abban az időben – nem lehettek megesküdve, atyám nevéhez a „törvénytelen” megjegyzést akasztotta...

A Fehér ló utcai szülőházat március 12-én hajnalban a Tisza felbőszült áradata úgy sodorta el a helyéről, mint játszadózó gyermek asztaláról a kártyavárat. Öregmama elbeszélése szerint, azon a helyen építették föl a könyörödományi maradványaiából a rókusai óvodát. Szomszédos ez a ház a régi Munkásotthon épületével. Még 11-én este menekültek a nagyszülőkhöz a régi házból, a csecsemővel együtt, mint legfeltehetőbb portékájukkal...

Másnap már a Temesvárra induló vonaton ültek, kevés holmijukkal. Temesvárra a váróteremben dideregtek, mikor a király Szegedre mentében ott keresztülmutatott. Egy aranygalléros katona állt meg előtte s jelentett neki valamit. Ők mindketten tudtak németül, csak azt a pár szót értették meg: Zehntausend einhundert... Ebből azt vélték tudni, hogy a szegedi menekültek száma tízezerszáz... De lehet, hogy a király előtt Pultz altábornagy a hadtest létszámát jelentette. (Mi igaz ebből, nem tudni.)

Türelmetlenül várták, hogy otthonukba visszatérhesse-nek, mert aki a Tisza vizét issza...!?

A Tisza csúfot tett rajtuk, de ők nem tartoztak azok közé, akikről a „nagy bujdosó” félt Turinban, hogy az ősi város miatt nem fog felépülni...

Hazatérve sokáig barakkházban tudtak elhelyezkedni. Aztán nemsokára jött a királylátogatás...

Egy bizonyos. Apámtól tudom, hogy szülem ajkáról a panasz sohasem hangzott el, hogy az egész világ részéről bőségesen folyó könyörödományokból egy fillért sem kaptak, pedig ők is elvesztették mindenüket.

A meztlábás fiú később mégis bekerült a gyermekszemmel megcsodált palotába, a piaristákhoz, ahol a magyar irodalomból a kedvenc tanára nem kisebb piarista volt, mint Singer Kornél. Szerette a többi piaristát is, különösképp vallástanárait, a jó öreg Kovács ev. Jánost, az „öreg bocit”, ahogyan társai becézték. Sokszor emlegette János evangelistát, aki mint mondta, később öregségében csak azt hajtogatta: „*Fiaim, szeressétek egymást*”. Petőfiért lelkesedett, aki „*nagyon szerette édesanyját*”. Rajongott a szabadságharc hőseiért, amely rajongást át tudta adni tanítványainak is. Emlékezetes volt az az 1894-es márciusi délután, amikor így szóló diákjaihoz:

– Fiaim, most hozzák át Kossuth Lajos holttestét a magyar határon. Keljetek fel, mondjunk el egy Miatyánkot a lelki utvéért. (S ez abban az időben papi személytől, méghozzá piaristától – igen haladó tett volt!)

Apám haláláig Kossuthnak, ügyvédi pályáján is, rajongója maradt, mint aki nemcsak ügyvéd, de a „*nemzet ügyének védője*” is volt. Arcképe haláláig – Görgyéé mellett – ott függött szobája falán...

A piarista gimnázium múlt századvégi önképzőkori jegyzőkönyveiben megemlíti nyomát annak is, hogy ő írta a március 15-i ódát, s egyik dolgozata szerint a magyar népköltészetben Kossuth-motívumokért búvárokodott...

Nem csoda hát, hogy évek múlva, első „*fiatalkori próbálkozására*” főhősének alakjában a torinói remete ismerhető fel. Mielőtt ismertetném a szegedi múzeum birtokában lévő egyfelvonásos „*dramai kép*”-ét, vessünk rövid pillantást a határonkon túlra, hogyan áll az öregező Kossuth a nemzete előtt, amikor túl van már küzdelmes életútja java részén.

2

1867-től kezdve, a történelem eseményeiből szinte „*ki-közösített*” Kossuth magányában, az örök vigasztalóhoz, a természethez fordul. Svájcba megy, hóborította hegyeken barangol, lezúduló patakok közt, gleccserek s tavak világában. Meghásonlóit lelkében lassanként a megnagyvás lesz úrrá. Tudjuk, növényeket gyűjt – amely hagyatéka ma is megtalálható a főváros múzeumában – az állatvilág megfigyelése köti le figyelmét – lakásában a pókok életéről olvas Herman Ottó csodálatos könyvében (arról „*sakszerű*” bírálatot is küld haza). Még mindig a tettek embe-rének érzi magát s bár hazáját örökre elveszítte, megérti a tanítást s élete végén bölcséé magasztosul...

Odahaza a nemzet időközben elindul a „*mit lehet mást tenni*” kényszer útján a békés fejlődés felé. Budapest világvárossá kezd alakulni. Az emigránsok lassan hazatérnek... pártok alakulnak, melyek zászlajára Kossuth nevét írják ugyan, de eszméi nagy részét elhallgatják. Nincs hiány a tisztelő küldetésekben sem. Ha nagy a baj, kitör a

válság – öhozzá, a remetéhez menekülnek. Ő mindenkit fogad, meghallgat, s haláláig küldi a hazába „*gyászkere-tes*”, a hazája szabadságát gyászoló leveleit...

Sokan támadják is, mint például az „*agyrémesnek*” minősített dunai konföderációs tervéért (amelyről napjainkban bezzeg már más a véleményünk).

Kossuth csaknem teljes századot élt át, amely század nagyot akart, sokat is tett, mégis sok mindennél adós maradt... S úgy látszik, ez lenne a történelem „*végzetszerűsége*” (!?) is, ha most, az új ezredév küszöbén visszanézhetünk egy század éveinek tömkelegére?

Számunkra örvendetes, hogy emigrációja alatt sem fedkezett meg Szegedről... Amikor a város tanácsa 1848-ban toborzás végett fordult hozzá, elküldte Szegedre Damjanich-ot, s amikor városunk képviselőjéül kérte föl, maga helyett Herman Ottót ajánlotta, s valljuk be, egyikükkel sem jártunk rosszul...

Elérkezik a katasztrófa éve: 1879. Kossuth nem felejt el, mit mondott első alkalommal a „*nemzet büszkeségé-nek*”, ahogyan ő nevezte a „*szegedi nemzetet*”: „*...védelmezd magad rettenthetően, mint ahogy gyermekeidet, feleséged védelmezéd elszántan, mint ahogyan cseleked-nél, ha rablók támadnának meg... kaszára... kapára...!*”

Emlékszik, mit mondott, mit tolmácsolt rajongó lelke, bizalommal eltelve, utolsó alkalommal, a Kárász-ház erkélyéről, ahonnan a felszabaduló Európa hajnalát jósolta...

Mindig szíven viselte nemzete sorsát. Keserűséggel töltötte el az is, amikor látnia kellett, hogyan viseli el a kor-mány a parasztság tömeges kivándorlását. Látja, hogyan nyílnak meg a szívek, de főleg az erszények, amikor az árvíz sújtotta hajléktalanokról van szó. Mint írja, legfőképpen azt sajnálja, hogy ő maga is koldus... nem adhat egy krajcárt sem a népeknek...

De nem is az ő krajcárjairól van most szó. Mindennél többet ér az a levél, amelyet március 22-én intéz Bakay Nándor országgyűlési képviselőhöz, az a gesztus, amit ez a levél jelent:

*„Tisztelt Barátom, képviselő Úr!
Tekintsétek meg és lássátok, ha vagyok olyan bánat mint az én bánatom... A próféta siralmának szüvebbő felkiáltása hangzik az emberséghez Szegednek és sorsa osztályosságainak leírhatatlan pusztulásából...*

Pompéi eltemetése óta alig tud a történelem ily mérvű pusztulásról...

(s a levél záró sorai:)

... Most ennyit akartam mondani. Becses levelét éppen most veszem. Válaszok is:

Nevenben mondja meg Szeged népének, hogy az, ki őt egykor a magyar nemzet büszkeségének nevezte, megvárja attól, hogy e névre magát most is méltónak bizonyítandja.

Collegno al Baraccione

Kossuth

Ebben a levélben mondja el aggodalmát is szerette városa újjáépítéséről. Hasznosnak tűnő tanácsokkal szolgál, melyeket vagy megfogadnak, vagy korszerűtlennek tartanak a kir. biztosság mérnökei. De a 48-as érzelmű szegediek hálások tanácsaiért, amit az újonnan épített magánházak százain díszlő Kossuth-fejek, vagy mellszobrok is bizonyítanak...

3

Szeged pusztulásának nagy történeti tablóját megírta Mikszáth, Jókai, megfestette Vágó Pál, s azokat az aranyrojtokat, amikkel a szegedi polgár filozófiája beszegte a nagy gyászt, azt a bűbájos tollú mesemondó Móra Ferenc szedegette egybe. Az ő distichonját lehet olvasni most is az ár betörése helyén. A százéves évfordulóra elkészült a monumentális árvízi emlékmű is... Az árvízről szóló irodalom nagy, itt nincs hely a felsorolásra sem. Csupán annyit: 1880-ban „*Árvíz könyv*” jelent meg (Arany János, Abonyi Lajos, Ábrányi Kornél, Tolnai Lajos – hogy csak néhányukat említssem a szerzők közül. 1883-ban a „*Feltámadt Szeged*” címmel ünnepi emléklap jelent meg (Bartók Lajos, Kiss József, Frankenburg Adolf, Herman Ottó, Reviczky Gyula stb. – folytathatnánk a felsorolást, de hadd említssem a szegediek közül Enyedi Lukács, Kulinyi Zsigmond, Pósa Lajos, Szabados János, Pillich Kálmán nevét). Alig volt akár író, akár „*tollforgató*”, akinek ne lett volna valamilyen írása az árvízről. Közülök mégis kiemelkedik a

ma már keveset említett (!) Tápay Szabó László, a város hűséges szülőtte (jóllehet „köldökét a körtöltésen túl met-szették el”) háromkötetes könyve „*Szeged halála és feltá-madása*” címmel, amely máig klasszikus összefoglaló, használható munka. A Dugonics Társaság előadászata is bővelkedett árvízről szóló emlékezőésekben. Említsem még a Móra szerkesztette „*Szegedi Napló huszonöt éve*” kötetet, amely bővelkedik „árvizes” reminiscenciákban. A centená-rium idején jelent meg Tóth Béla szerkesztésében a „*Sze-gedi Nagy Árvíz Képeskönyve*”, gazdag képanyagával.

4

Engedtessek meg, hogy ezen – korántsem teljes – felso-rolás után méltassak két „drámai kísérlet”-nek nevezhető fiatalkori pályaművet, márcsak azért is, mivel nagy, akár a szabadtéri előadásra méltó igazi feldolgozás máig is várat magára...

Az egyik Bite Pál tanítóté. Az ízes szegedi tájszólásban megírt színmű címe: „*Március 11*”. Az eseménye Szeged sorsdöntő éjszakáján játszódik. A szegedi Nagy Mihály utca kapitány (alias „Montague” család feje) és Báló Ferenc bognármester („Capulet” család) tiltják leányuk Piroska s fiuk András házasságát. A szülők mindketten az árvédelmi töltésen dolgoznak a drámai éjszakán, emberfeletti küzde-lemben s a kölcsönös, a város ügyei iránt érzett szeretet kibékíti őket, s a fiatalok egymáséi lesznek. (A színmű nyomtatásban is megjelent.)

A másik munka a „vizes gyerekek”, Czibula Antal műve. Szerzőket már korai barátság fűzte össze. Együtt is pályáz-tak a városi színház árvízi drámára kiírt pályázatára. A bí-rálóbizottság mindkettőjüket dicséretben részesítette ugyan, de egyikét sem tartotta előadásra alkalmasnak.

Az egyfelvonásos címe: „*Borúra derű...*”. Drámai kép. Szereplői: Wagner Károly tanácsnok, szegedi polgárok, kubikosok, munkások, anyák, leányok... A város kétség-beesett lakosai el akarják hagyni az ősi fészket. Hiába a tanácsnok drámai szövege. Végül elhatározzák, ha egy idő-re el is hagyják városukat, visszatérnek, amikor az újjáépí-tés ideje elérkezik. Egy szegedi legenda (már Jókainál is olvashatjuk!) szerepel benne, amely szerint akkor lesz nagyváros a városuk, ha a halottak visszatérnek elhagyott lakhelyeikre. Valóban – az ár fölszaggatja az alsóvárosi te-metőt, s a koporsódarabok a vízen úszva visszaérkeznek a városba. Most már bízhatnak az élők a közeli jövőben...

.... midőn Szeged nagyváros lesz s fölvirul
S Phönix madárként kikel hamviból...”

Részlet:

Wagner (egy pillanatra megilletődve áll a köréje cso-portosultak közt, kik a tisztelet néma jelével fogadják. Minden fejről lekerül a kalap): Hol van, ki sírni nem tud köztetek?

Vőneki: Ki nem tudott, ez éjjel megtanult.

Mindenünk szemében fájó könny rezeg...

Wagner: Van-e közöttetek gazdag s szegény?

Vőneki: Csupán szegények állnak itt körül,

A válaszfalt vad ár takarta el...

Wagner: Könnyárba fül szavam, nem szólhatok,
Lelkemre szótlan bánat nehezül...
(egy pillantást vetve a tömegre, félre:)
Egy pillanatra szűnj meg fájni szív.
Ha e vert had innen most szerte megy,
Elvesztek ők örökre városomnak
(ismét fenn:)
Fáj romba látni kedves városom,
Hisz' néki szentelém időm javát,
Sokat dolgoztam, ami kárba vész most...

...
Igaz! Nincs hatalom, nincs királyi szó
Amely a sírból újra keltené

A régi várost, régi otthonunk...
Egy volna csak. De ez hatalmas ám,
Alkot, teremt, örökké fáradoz!

...
Ne, oh, ne menjetek! Ha mentek is,
Vigyétek el a lélek forró vágyait
A honi földet újra látnotok...
S ne hagyjon nyugtot messze idegenben
Ne hagyjon boldogulni távol innen.
Hát menjetek! Szét dűlt fészketekből
Röpüljétek ki vándormadarak:

De ha e síron fű kizöldül újra
Lássuk meg egymást jó barátaim!
Mind: Visszajövünk...! Visszajövünk...!
Wagner: Alkossuk újra szétdőlt városunkat
Szilárd legyen alapja, oly szilárd
Hogy elsöpörni semmi vész ne bírja.
Dacozljon az idő fogával is
A bölcs mondja: Ruento fundamenta...

...
Ne építsünk homokra hát...!

Mind: Visszajövünk...! Visszajövünk...!

...
Bítőné: Óh jaj, mi az!
Bító: mi lelt anyjukom?

...
Haskáné: Szűz anyám...! Koporsók...!

...
Bító: Felszaggatá a víz a temetőt...!
Vőneki: A jóslat... a jóslat beteljesült...”

...
Még csak annyit: Wagner tanácsnok szavai valóban Kossuth gondolatát fejezik ki. Elvégre, ha irodalomról be-szélünk: sokat emlegették a király szavait: *Szeged szebb lesz mint volt!* Mondta – nem mondta ezt a király? A kuta-tás dolga ezt eldönteni. Szerintem ezt a mondatot a „nagy palóc adta a szájába”! Inkább ércbe illenének Kossuth La-jos szavai, Szegedre írt, már említett leveléből: *Szegedet csak Szeged népe támaszthatja fel!*

Az elmúlt 70 esztendő alatt – ezt biztosan állíthatom – sokat idéztek különböző „szegedi gondolatokat”. Ez az igazi szegedi gondolat: „*Az a nemzedék, mely megküzdött a pusztulással, méltó a dicsőség kivívására is!*”

Szóljunk arról is, mit tett a világ Szeged népének megsegítésére. Sokan akadtak idők folyamán, akik híreszteltek, miszerint könnyű volt Szegedet újjáépíteni, ha dől a pénz, a segély nyugatról is, máshonnan is. Hol látni az országban olyan belvárost, a fővárosnál kívül természetesen, ahol a szebbnél szebb paloták sora látható? Köztudomású, városunkat szokás „palotás város”-nak is nevezni. Ez helyi jellegzetesség, hogy minden nagyobb, többemeletes épületnek neve van: Bokor-palota, Csongrádi-, D.M.K.E., Gróf-, Kiss D.-, Lengyel-, Keleti-, Lövész-, Mórítz-, Müller-, Milkó-, Pénzügyi-, Püspöki-, Pálffy-, Ungar-Mayer-, Vasúti-, Református-, Reichel-, Schäffer-, Wagner-, Wöber-palota stb., pláne Tiszaparti-palota sor, hogy csak úgy kapásból (elsősorban kevés levelezőlapokra támaszkodva) felsoroljak néhányat. Természetesen ezek nem mindegyike épült „segélyalpból”, de a java részük az úgynevezett rekonstrukciós idő terméke.

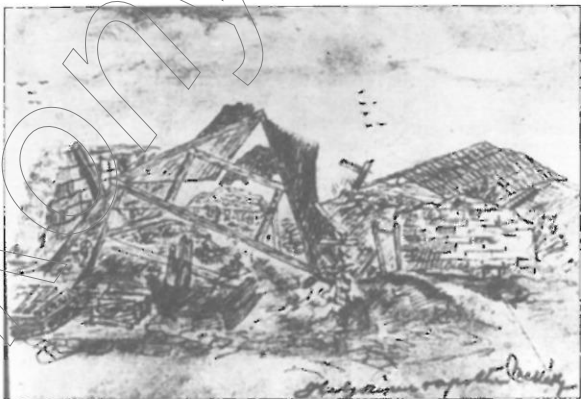
Ami a segélyeket illeti, elsősorban Ausztria, mint monarchikus társállamunk járt az élen. Tizenhét európai állam s aztán az Egyesült Államoktól kezdve a Karib-térségig bezárólag még körülbelül ugyanannyi a többi világrészből. Elsősorban azért olyan államokból, ahol számottevő magyarok éltek. Összesen mintegy kétmillió forint gyűlt össze, ami az akkori viszonyok között, az úgynevezett „békeidőben” tetemes segítségnek számított. Európa fővárosaiban nem egy hangverseny jövedelme (itt megemlíthjük Munkácsy Mihály védnökségét, valamint Zichy-, Hubay Jenő, Aggházy s mások említésre méltó hangversenyeit) járult hozzá, ha nem is teljes mértékben a „palotás város” létrejöttéhez.

S mi volt a viszonzás Szeged népe részéről?

Látható jele a városban mai napig (a centenárius emlékművön kívül) ami reánk maradt, az ekkor létesített Nagykörút fővárosokról elnevezett sora (Római, Brüsszeli, Berliini, Párizsi, Londoni, Bécsi s a később közbeiktatott Moszkvai körúttal). Ez az „elnevezési divat” egyedül való az egész világon, de az idelátogató idegenek érdeklődésére olykor magyarázattal kell élnünk. Így történt meg velem is, a nagy víz 80. évében, szeptember táján, amikor Radar Fernand brüsszeli vendéget fogadtam a múzeumban. Beszéd közben (mint ez idegenekkel szemben szokásom volt) a két város közti létező kapcsolatokra térünk. Megtudta, hogy Szegeden Brüsszeli körút létezik s azt is, hogy miért...

Meglepetésemre hamarosan a brüsszeli levéltárból egy paksaméta érkezett címemre. Benne két levél, egy Radar úrtól, a másik a fővárosi levéltár munkatársától, Mina Martens úrhölgytől, aki összegyűjtött néhány dokumentumot a szegedi árvízi segéllyel kapcsolatban. Ezeknek fényképét küldte meg legnagyobb örömmel, aki ezt a gálans ajándékot csupán néhány szegedi gyufacímkének köszönhettem, amelyeket „nagylelkűen” Radar kollégának ajándékozhattam.

Akkor tudtam meg, hogy 1879-ben Belgiumban Frameries nevű (a térképen eddig soha fel nem lelhető) községben bányászercsétlenség történt. A belga kormány a belga király és királynő védnöksége alatt a bányászözvegyeknek gyűjtött segélyt összekötötte a szegedi árvízkarosultaknak juttatott adománnyal.

Azt hiszem, még nem írtak arról, minő nagyszabású emlékünnepegy zajlott le Brüsszelben 1879. aug. 3-án, a főváros gyönyörű parkjában a királyi pár védnöksége mellett. Art et Charité (művészet és kegyes jótékonyág) címmel Antoine Clesse megzenésített himnusz-át játszotta a tisztí garnizon zenekara. A himnus szövege két nyelven is szerepel a programfüzetben, francia és flamand nyelven. Az ünnepség fénypontja azonban (ugyancsak két nyelvre fordítva) a Szegedin-Frameries cantata jelentette a kiváló karmesterek (Ed. Lassen és Linnander) vezényletével. Idézzünk az ünnepi alkalomra írt énekes zenemű szövegéből

„... La mort a touché de son ailé
La terre ou fut votre bereau;
La Belge confond avec elle
Le sol ou flotte son drapeau.

...
Que notre offrande soit commune
Et marions dans notre coeur.
Deux peuples de même famille,
Celui dont Vous êtes la Fille
Celui dont Vous êtes la Soeur!”

(A halál lecsapott súlyos szárnyaival, két helyen is gyászba borítva özvegyeket, árvákat, testvéreket elszakítva onnan, ahol bölcsőjük ringott...

Az áldozat legyen közös, egyesüljön a két nép szívében!... legyen Felsőged előtt egyaránt testvér s nővér...!)

A jellege azonban az volt – s ez a fontos –, hogy adózzunk pálmával a segítőtársak készsége előtt, adjuk „obulusainkat” a szerencsétleneknek!

A szegedi árvíz Európa-szerte foglalkoztatta a népeket. Újságok, hírlapok, folyóiratok közöltek részleteket s képeket a szerencsétlenségről. A kb. rajzok, fényképek száza idehaza is elterjedtek. Közülük kiemelkednek a helyi Letzter-féle hiteles fényképek sorozatai. Ezek jól mutatják a rombolás eredményét, kevésbé sikerültek azok, amikor a lencsének személyeket, mentési munkálatokat kellett megörökítenie. Gondoljunk arra, hogy ez idő tájt az expositiós idő csaknem 6–7 percet vett igénybe. El kell hát fogadnunk a rajzos ábrázolásokat, ha olykor készítőjük nem is mint szemtanú volt jelen, hanem a „művészi hatásra törekedett”.

Ezért jelentenek számunkra különös értéket a most közölt rajzok...

Egy Melléky nevű színész (többet nem tudunk róla!) augusztus 24-én mint szemtanú, ceruzarajzain örökítette meg „helyszínen” a pusztulásnak még a Víz után csaknem fél évvel is, megdöbbentő képét. Rajzai elsősorban az összeomlott vályogházakat mutatják, amelyek egyikén a napsugárdíszes házvégen a magyar címer képét is megtaláljuk. Külön érdekességet jelent az a rajza, amelyik a szegedi polgár leleményességét mutatja, aki az összedől „patriá”-ja födelét gerendákra támasztva, alatta berendezkedve a nyári melegben, pipafüst mellett hűsöl...

Csongor Győző

Szegedi történelmi fotótár

A Kossuth-szobor avatása

Keglovich Emil felvétele 1902. szept. 19.

A kép eredetije a Somogyi-könyvtár Helyismereti Gyűjteményében reprodukciós negatívja a Móra Ferenc Múzeum Történelmi Gyűjteménye Fotótárában T.10311 negatívszámon található.

Az 1902-es évet Szeged csaknem teljes egészében *Kossuth Lajosra való emlékezés jegyében élte meg*. Az ünnepségsorozat csúcspontja 1902. szeptember 19-én volt – Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján. Ekkor avatták Szegeden a Kossuth szobrot – *Róna József* alkotását.

Nem sokkal Kossuth halála után (1894. március 29.) 1894. április 1-jén emléktáblát avattak Szegeden – Kossuth első szegedi beszédének színhelyén. Tehát elég élénk reagálásra tanuskodtak a szegediek. Így született meg a szobor felállításának gondolata is. Gyűjtést először a Szegedi Ügyvédi Kamara és a Szegedi Napló indított a szobor javára. Kettőjük gyűjtéséből *14 ezer korona gyűlt össze*. De korántsem bizonyult elegendőnek. Ezért 1900. szeptember 19-én tartott városi közgyűlésen *Kulinyi Zsigmond* indítványozta, a város mondja ki, hogy a gyűjtött összeget kiegészíti és abból Kossuth Lajosnak szobrot állít.

A városi tanács a kérdést a költségvetés keretén belül szeretne volna tárgyalni, ezt a törvényhatósági bizottság elvetette. A kérdés sürgősségét hangsúlyozva a tanács új határozata szerint évről évre 10.000 koronát szavazott meg a szoborra, melynek árát 80.000 koronában állapította meg. A korabeli két helyi lap, a Szegedi Híradó és a Szegedi Napló az összegről jelentős eltéréssel informált.

A Szegedi Híradó 80.000 koronáról, a Szegedi Napló 40.000 koronáról írt. Bár a magasabb összeg valószínű, hogy a társalakkal és a talapzattal együttes összegről árulkodhat. Ugyanis Róna József 40.000 koronáért egyezett ki a várossal, miután *Fadrusz János* és *Zala György* a kor két másik jeles szobrásza elfoglaltságukra hivatkozva nem vállalták. Róna viszont csak abban az esetben volt hajlandó vállalni, ha nem pályáztatják meg.

Tehát *Pálffy Ferenc* polgármester törekvése sikerrel járt. Róna – aki a miskolci Kossuth-szobrot is készítette – vállalta a munkát s 1902. szeptember 18-ára kötelezte magát elkészíteni. Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója előtt hetekkel a Klauzál téren készülődés jelei utaltak a közelgő ünnepségekre, s arra, hogy Róna időre elkészült művével.

Így a korabeli sajtó szóhasználatára szerint is a Klauzál tér lett az ünnesség "gyűpontja". A lelkes sajtó 1902. szeptember 19-ét *a nemzet Karácsonyának* nevezte s a következőket írta a napi előkészületekről: „*Fejedelmi pompát fejtett ki Szeged népe, zászlóerdőben áll a város, nemzeti színű drapériák ékesítik a házakat s mint valamely nagy világesemény idején olyan mozgás van mindenféle az utcákon. Az emberáradat zarándokol a Klauzál téri szoborhoz és ezen a kis téren be egészen a Kárász utca közepéig és ki a nagy és zajos Széchenyi térig a legnagyobb erőfeszítéssel lehet csupán a közlekedést fenntartani.*”

Az ünnepségekre meghívták a Kossuth család tagjait is. Azonban nevükben Szeged város országgyűlési képviselője, *Polczner János* helyezte el a koszorút. Őt beszéd hangzott el – *Tóth Pál* h. polgármestertől, *Polczner Jenőtől*, *Lázár Györgytől*, *Pálffy Ferenc*től és a *Róna Józseftől*. Az egyesületek és körök csak jelmondatokkal dicsőíthették Kossuth Lajost. Majd *Pécsa Lajos* mondta el ez alkalomra írt „*A szegedi zengő szobor*” című versét, melyet másnap a helyi lapok is leközöltek.

Képünk a délutánra verőfényben úszó szoborról készült, amely egy a több darabos sorból, melyet *Keglovich Emil* kiváló szegedi fotográfus készített.

Tóth István

A tábornok és Arad

Kiegészítő adatok Damjanich János és Damjanich Jánosné életrajzához

A Damjanich család aradi kapcsolatairól először okmányszerűen 1809-től értesülünk. Ekkor nagybátyja, *Damjanich Imre*, a francia hadjárat alkalmával összehívott utolsó nemesi felkelés keretében szervezett egyik helyi egység kapitányaként működött. Kutatásaink folyamán igyekeztünk fényt deríteni rokonsága további helyi szereplésére is. E téren kiindulópontnak számít *Csernovics Péternek* (1810–1892) tanúsága. Ő maga 1849-ben a Délvidék királyi biztosa-ként, valamint Temes megye főispánjaként a magyar forradalom oldalán állt. Szerinte Stázán 1804-ben született Damjanich János, „nagyanyja *Táborovic altábornok neje atyámnak nővére volt*”. Az aradi görögkeleti román Keresztelő Szent Jánosról elnevezett székesegyházi plébánia halotti anyakönyvének 163/1844-es bejegyzéséből kiderül, hogy sonnenbergi *Arsenius Táborovics* altábornagy („Feldmarschall Lieutenant”) 1844. december 22-ikén (ónaptár szerint) 75 éves korában Aradon hunyt el. Három nappal később kísérték utolsó útjára. Abban az időben még közös plébánia *Nikeforos Rankovics* nevű szerb lelkésze végezte el a temetési szertartást. Jelentős személyiség lévén Gergely-naptár szerint 1845. január 6-án, temetésén teljes katonai tiszteletadásban részesítették és a rendek számos tagjának jelenlétében „adták át a földnek”. Az eseményről beszámolt az *Arader Kundschaftsblatt* 1845. január 11-i száma. Felesége, tehát *Csernovics Péter* nagybátyjának *Pálnak* volt a nővére. Úgy látszik, hogy a nyugalmazott altábornagy özvegyeként vette feleségül. Anyakönyvi adataink egyelőre ismeretlenek, mivel a család patronátusa alatt álló aradi Szent Péter és Pál, jelenleg görögkeleti szerb templom, anyakönyveinek

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc legendás hírű tábornokának és mindhalálig búséges feleségének életéről eddig számos írás jelent meg. Az egyes szerzők részben történelmi értékű forrásokat használtak fel, mások viszont nem egyszer igen vitatható értékű visszaemlékezésekre alapították kiadványaikat. Sajnos, így Damjanich János és felesége családi kapcsolatai nem kis részben homályban maradtak, illetve a tényanyag hiányát részben ellenőrizhetetlen adatokkal töltötték ki. Maga a forradalom utáni kor is irtózott az iratok uralmától és így fordulhatott elő, hogy 1909-ben Damjanich Jánosné elhunyt alkalmával a budapesti józsefvárosi római katolikus plébánián a vitathatatlanul jóhiszemű, de tévedésben lévő rokonok születési helyéül az Arad megyei Simándot jelölték meg, amit a bemondás alapján az anyakönyvbe bevezettek. Mindenesetre bizonyítható ténynek tekintetjük, hogy Damjanich Jánosnak Araddal szoros kapcsolata volt. Természetesen nem fogadhatjuk el azokat a mesés beszámolókat, mint például Oláh Gyula visszaemlékezését, aki bosszú évekig tartó aradi tartózkodásáról vélt tudni.

egy része valahol lappang. Az „Arader Kundschaftsblatt” szintén 1845. január 11. számából értesülünk arról, hogy 1814. december 30-án elhunyt 70 éves korában „*Marie v. Damjanits, nyugalmazott császári-királyi százados felesé-*

plébános közreműködésével a régi temetőben hantolták el. Figyelemre méltó, hogy csupán mint a nyugalmazott százados feleségét említik és nem özvegyként, ami férjének életbenlétére valószínűsíti.

Damjanich János és Csernovics Emilia házasságát a fenti szomorú családi eseményekkel kötik össze. A hagyomány szerint tehát 1844 végén, illetve 1845 elején kezdtek közöttek, későbbben oly erősnek bizonyult gyöngéd szálak képződni. Egyelőre azonban házasságuk komoly akadályokba ütközött, a jövődől felesége anyjának kitartó ellenkezése miatt. Az okokat bonyolult társadalmi és vallási kérdésekben kell keresni. A rokoni kapcsolat oly távoli volt, hogy nem valószínű, hogy komolyan számba jöhetett.

A Csernovics család a XVII. század végén a Balkánról jövet vándorolt be Magyarországra és a szerb társadalom legfelsőbb rétegéhez tartozott. Csakhamar nemességet szereztek és hatalmas földbirtokok kerültek tulajdonukba, amelyeknek nagy része Arad megyében volt. Rövidesen a magyar nemesi életmódhoz közelítettek és szerepet vállaltak főképp a megyei tisztkarban. Az utolsó birtokrendezés alkalmával 1804-ben királyi adomány címen *Csernovics Pált* és *Jánost* beiktatták Simánd mezőváros róluk elnevezett felébe, valamint Mácsa és Ujfalu tulajdonába. Habár a Csernovics családon belül elkülönülési folyamat ment végbe közöttük fennálló gazdasági szálak is összekötötték őket. Így például 1847-ben a mácsai uradalom ügyvédje hirdeti meg a simándi „közirtokosok” regáléjogainak bérletét.

Az Arad megyei tisztkarba bejutott Csernovics János (született 1786-ban) 1811. február 6-án feleségül vette *Bosnyák Iosepba* (született 1788-ban) „kiszaz-

szonyt". A férjről az aradi minorita szerzetesek vezető római katolikus plébánia anyakönyve megállapítja, hogy „a görög nem egyesült vallású” és nőtlen. A feleségről közli, hogy római katolikus, Temesváron született, szülei pedig *Bosnyák József*, a királyi kamara „fiskálisa”, míg anyjának neve *Viktória*. A férj lakását „Ó-Aradon” levőnek állapítja meg. A jelenlevő tanúk gróf *Fekete Ferenc* és a férj testvére, Csernovics Pál voltak. Az esketéseknél egyébként csupán kivételszerűen működő *P. Henricus Knollmayer*, házfőnök és plébános helynök, adta rájuk áldását. Az a tény, hogy tősgyökeres görögkeleti család tagja, római katolikus templomban esküszik örök hűséget feleségének azt valószínűsíti, hogy *Bosnyák Iosepha* szigorúan hitű családból származott és Csernovics Jánosnak engedni kellett. Úgy látszik, hogy gyermekeikre nézve a korabeli szokásnak megfelelően úgy egyeztek meg, hogy azok vallását nemük szerint állapítják meg. Így lett az ifjabb *János* görögkeleti, míg *Iulianna*, aki csupán két hónapot élt és 1816. február 13-án elhunyt, római katolikus.

Három év múlva újra családi örömök elé néztek. Ugyanannak az aradi római katolikus plébániának keresztelési anyakönyve szerint 1819. november 19-én keresztelték meg mácsai Csernovics János szolgabíró és felesége született *Bosnyák Iosepha* lányát, aki azontúl *Emília*, *Klára* és *Julianna* névre hallgatott. A szülőnk lakását továbbra is „Ó-Aradon” levőnek jelölik meg. A kereszt szülőket az újszülött nagybátyja mácsai Csernovics Pál, immár királyi tanácsos és váradi *Török Márton* felesége, született *Stanislawits Klára*. A hármas keresztnev választást a szülők kívánsága, a keresztanya iránti tisztelet és az elveszett gyermek emlékezte határozta meg. Itt kell megjegyeznünk, hogy a korabeli anyakönyvek csupán a keresztelés időpontját rögzítik és így más forrás hiányában okmányyszerűen megállapíthatatlan, hogy a születés valójában hány nappal hamarabb történt.

A kis Emília nem sokáig élvezhette a családi környe-

zetet. Az atya Borosjenőbe került mint fősolgabíró és úgy látszik családja nem tette át oda állandó lakóhelyét. Másrészt Csernovics János már 1824-ben alig 38 éves korában elhunyt. A családi emlékezet szerint sokat tartózkodott Simándon, ahol a család egykori kúriája mai napig áll, valamint keresztanyja közelségében, aki szintén Arad vármegye vezető családjaihoz tartozott. Lényegében Emília a korabeli birtokos-nemes családok leányainak életét folytatta. Nyelveket, kézimunkát és hasonlókát tanult, majd szerepelni kezdett a helyi jótékony célú megmozdulásokon is, amelyekben édesanyja is részt vett. Így például 1838-ban fellépett a nem régen *Hirschl Mózes* által épített színházban egy jótékony célú előadáson, amelyen rokonuk *Náray Antal* táblabíró alkalmi darabját adták elő. Úgy látszik nemigen sietett férjhez menni és túllépte társadalmi helyzetéhez optimálisan viszonyuló férjhezmeneteli kort.

A Damjanich családról szóló frások szűkszavúan csupán annyit jegyeznek meg, hogy János és Csernovics Emília végül is 1847. augusztus 30-án kötöttek házasságot. Elég hosszadalmas kutatás nyomán derült ki, hogy ők is az aradi római katolikus plébánia templomban esküdtek meg, természetesen a vegyes házasságok számára fennálló szabályok szerint. A szertartáson jelen volt *P. Rózsa István* plébános-helyettes. A hirdetés alól felmentést kaptak, ami a vegyes házasságoknál egyébként általános volt.

Az anyakönyv tanúsága szerint, Damjanich János, görög nem egyesült, 30 éves, császári-királyi kapitány, aki Aradról származik, lakik Temesváron, feleségül vette az aradi származású 20 éves, római katolikus Csernovics Emiliát. Mint látható a korabeli előtételeknek engedve mindketten „megfiatalították” magukat.

A tanúk Csernovics Péter (Pál fia) és *Atzél Sándor* volt. Ez utóbbi jelenléte Emília atyjának borosjenői hivatalnokoskodása idején kialakult kapcsolatból származott.

A házasság megkötése után a hagyomány szerint a

fiatal pár egyelőre a Csernovics család egykori Atzél Péter utcai házába költözött (ma Tribune Axente). Nászútról szó sem lehetett, mivel Damjanich Jánosnak hamarosan vissza kellett térnie a temesvári garnizonba. Damjanich Jánosnak egyik késői levele szerint az úgynevezett „*Erdélyi kaszányában*” kaptak lakást, a bal oldali szárny első emeletén. Az épületet két évtizeddel ezelőtt nagyrészt lebontották. Az újonnan emelt „Continental” szálloda mögött csupán egy máig sportcélokra használt tágas helyiséget hagytak meg, ami valószínűleg eredetileg lovarda volt.

Damjanich János és Csernovics Emília házassága nem kecségetett túlságos jólétet. A vagyontalan férj nem kapott felesége révén fényes hozományt. A Csernovics család nagy mácsai birtokát a felelőtlenül költséges Péter fokozatosan elvesztette és beruházásokra sem tellett. A szerb/nemzeti alaphól 1842-ben 120 000 forintot kért kölcsön, amit az udvari kancellária nem hagyott jóvá, hogy nem tud elegendő biztosítékot felmutatni. Újfalú bérbe adta. A simándi birtok nem volt valami nagy hasznot hajtó, hiszen élete vége felé a tábornok özvegyének fő jövedelmi forrása Budapest székesfőváros által folyósított kegydíj volt. Fontos megjegyezni, hogy a cár közbenjárása sem tudta Bécsset rábírní a forradalom után elköszönt javei visszaszolgáltatására.

Damjanich Jánosné élete utolsó évtizedein budapesti lakos volt. Így *elbunyitát a VIII. kerületben jegyezték be*. Egyházilag a józsefvárosi plébániához tartozott. A nagyszámú oldalági rokonok által aláírt gyászjelentést az Országos Széchényi Könyvtár aprónyomtatványtára őrizte meg. Örök nyugalomra a főváros által adományozott díszsírhelyen, a Kerepesi úti temetőbe helyezték el (30. sz. parcella). Később exhumálták és az 1848/49-es hősök számára fenntartott 29/3. számú parcella első sorának 72-es sírhelyére vitték át. A síron helyezték el carrarai márványból készült obeliszkjét, amelyre *Tóth Kálmán* sírversét vésték be.

Damjanich János utolsó

órairól kapcsolatban bőveges visszaemlékezések maradtak fenn. Ezek megrostálása közepette további adatokkal bővült biztos ismereteink száma. A visszaemlékezések között első helyen állt *Sujánszky Euszták* aradi minorita szerzetes feljegyzése, miszerint Damjanich János kijelentette, hogy *nem akar „räcként” megbánni*. Sujánszky állítása szerint letette a hitvallást, amelynek római katolikus alakjában történő elfogadása egyenlő volt az áttéréssel. Az aradi római katolikus plébánia anyakönyveiben nem szerepel semmiféle ilyen természetű hivatalos bejegyzés. Az aradi várban fennállt római katolikus plébánia fennmaradt anyakönyveiben sincs semmiféle utalás. Ne felejtsek el, hogy az akkori viszonyok közepette az ilyen természetű áttérések hivatalos szervek részéről elismeréssel találkoztak. Végül újra fel kell hívunk a figyelmű arra, hogy utolsó útjára *Vasile Szombati*, az aradi görögkeleti székesegyház román lelkésze kísérete utolsó útjára az illető felekezet szabályai szerint e fajta működésre előírt díszes ornátusban. E tény kapcsán még meg kell jegyeznünk, hogy Vasile Szombati egy résztvevője volt az önálló román görögkeleti egyházért vívott harcoknak. E küzdelem eredményeként 1847-ben *Fábián Gábor* vezette megyei választmány vizsgálata nyomán a Helytartótanács jóváhagyta az aradi székesegyházban a román liturgikus nyelv használatát. A Szent Péter és Pál templom a görögkeleti szerbeknek jutott, de az ottani papok szolgálataira Damjanich János esetében nem tartottak igényt.

Damjanich János halálát Szombati lelkész nem vezette be az anyakönyvbe. Ezzel szemben 1850. december 19-e után *P. Marchot Euduard* OFM várkaplán az összes vértanúkat vallásközlés nélkül anyakönyvezte. Sajnos, az eredeti anyakönyv elveszett, az aradi Állami Levéltár csupán fényképmásolatait őrzi.

Glück Jenő

A megszelídített fény

Ezzel a címmel készült el Müller Miklósról egy könyv, amelyet egyszerre adnak ki magyarul és spanyol nyelven. A szegedi, magyar nyelvű kötet, melynek kiadója Anderle Ádám, tartalmazza Müller Miklós önéletrását, mely eredetileg (spanyol nyelven) a négy gyermek számára készült az óhazáról (1978), és az 1944/45-ig terjedő időszakot öleli fel. A második rész Anderle Ádám tanulmánya Müller Miklós spanyol andrini magánlevéltára magyar, spanyol és angol nyelvű levél- és iratanyagának, a spanyol sajtónak és a madridi Nemzeti Könyvtár képzőművészeti szekciójának anyagait feldolgozva helyezi el Müller Miklóst a spanyol fotózás történetében – a másik nagy magyar fotóssal, „Juan” (János) Gyenessel való összevetésben. A kötet dokumentumokat és fotókat is tartalmaz. Összeállításunkban várhatóan az április elején megjelenő kötetből mutatunk be részleteket a kiadó hozzájárulásával.

Müller Miklós: Életem (1913–1944) részletek

... Nézzük hát Szegedet, amely számomra nagyvárosnak tűnt, és új otthonom, vagyis Dózsa úr, a nyugdíjas matematikatanár és felesége házának légkörét. Dózsa úr alacsony, sovány, beteges ember volt, széles homlokkal és szűk ésszel megáldva. Felesége ezzel szemben nagy darab, kövér, bajszos, nagy mellű, festett fekete hajjal. Azt az avas, ódon szagot pedig, amit árasztott, a mai napig érzem az orromban, ha rágondolkodom. A nagy francia rajzoló Dubout által megrajzolt párokra hasonlítottak (persze ezt akkor még nem tudtam), és így ketten együtt – ismét a félelem – eléggé befolyásoltak engem. Amint mondtam, 11 éves voltam akkoriban. Egy másik diák is lakott a házban, Adler Tibor, aki kereskedelmi érettségire készült, így hát 7–8 évvel idősebb is volt nálam. Makóról jött, családja az ortodox zsidók közé tartozott, bár ő már nem viselt pajeszt. Sajátos jiddis akcentussal beszélt viszont a magyart, amit én azon nyomban el is kezdtem utánozni szüleim legnagyobb megrökönyödésére. Dózsáék lakása Szeged büszkeségének, a szép és nagy Széchenyi térnek a szomszédságában volt. A ház maga csak kétszintes volt és tulajdonosai paprika exportálásával foglalkoztak. Szeged akkoriban a paprika hazája volt, ez bizonyult a fő kiviteli terméknek. Így a paprika illata behatolt a házba is. Ez az illat nem kellemetlen, de nagyon átható és jellegzetes. Dózsáék lakásába belépve viszont az asszonyosság "illata" k. o.-val ütötte ki a paprikáét. Ez az áporodott szag, évez-

redes verejték, a lefolyók, a szellőzetlen lepedők keveréke kítőrölhetetlen emléket hagyta annak az évnak, amit abban a lakásban töltöttem.

A bejáratnál lévő hallban helyezték el az ágyamat. Adlernek volt egy szobának nevezett lyuka, amely a nem létező cselédé lehetett. Volt egy másik szoba, ahol a tanár magánórákat adott, egy ebédlő, és ennek a kimondhatatlan párnak a hálószoobájja. Miután megjöttünk az iskolából, kaptunk ebédet, de megvallva az igazságot, ezekre már nem emlékszem. Délutánonként tanulás, és emlékszem, hogy sokszor ki is kérdezték a leckét. Ha jól tudtam, akkor jutalomképpen megmasszírozhattam Dózsa úr homlokát és tarkóját, aki egy hintaszékben ült, mialatt a felesége a plüsskanapén kötögetett.

Az első évet a piaristáknál közepes eredménnyel végeztem, nem tüntem ki semmiben, de nem is bukdácsoltam. A jegyeim elfogadhatóak voltak, de észre lehetett venni azt a diszkriminációt, amit a papok alkalmaztak a protekciós gyerekek, illetve közöttünk, zsidók között, különösen velem szemben, aki újonnan érkeztem. Ez a megkülönböztetés az elkövetkező két évben csak tovább fokozódott, míg vissza nem tértem a vásárhelyi gimnáziumba. Azt hiszem, ezekben az években pont olyan voltam, mint a többi hasonló korú társam, sem csináltanabb, sem szorgalmasabb. Bár, amikor év végén az anyám értem jött, Dózsa úr hintaszékében ülve egy papírost vett elő, amin hosszan fel voltak sorolva az általam

elkövetett „bűntények”. Ezt a listát felolvasta az anyának, aki sírni kezdett, majd otthagytuk ezt az undorító házat és átmertünk a barátainkhoz, akik megnyugtatták a mamát és megmondták neki, hogy Dózsa úr nem beszámítható, a felesége pedig egy bestia és ne is törődjön velük. Így történt, hogy a következő évtől kezdve már máshol laktam.

Azon a nyáron az egész család egy stájerországi, Grazhoz közel eső hegyi faluban töltötte a nyarat. A falut Radegundnak hívták. Nem. Ez már két évvel később történt, mert ahogy visszaemlékszem, ott már megvolt a fényképezőgépem. Tehát a harmadik év Szegeden, de már másfajta tervekkel. A Petőfi sugárúton szeretett Irén unokatestvérem nagyanyjának (akit szintén Irénnek hívtak) volt egy nagy, kétemeletes háza. Ő maga az egyik lányával, aki egyedülálló volt, a földszinten lakott, a felső emeleti részt pedig kiadta. Az egyik lakást a Varsa család bérelte. Varsa úr bankár volt. Két fia, kb. 5–6 évvel idősebbek mint én, Pista és Feri igen jóképűek voltak, csakúgy mint szimpatikus felesége. A bank helyzete fokozatosan romlott, ezért, hogy enyhítsenek anyagi gondjaikon, felfogadtak engem albérlőként. Ott családtagnak éreztem magam és nagyon kedvemre való volt. A szüleim egy magántanárt fogadtak mellém, hogy segítségemre legyen a tanulásban, és beléptem a zsidó cserkészcsapatba is, mivel más cserkészcsapatba, különböző ürügyekre hivatkozva nem vettek fel bennünket. Irén unokatestvérem sok időt töltött a nagyanyai háznál, így emlékeim abból az időszakból még kellemesek is lennének, ha az iskolában a papok viselkedése nem lett volna oly feltűnően diszkriminatív. Mi kb. nyolcvan voltunk az osztályban. Oda jártak a polgármester, a rendőrfőnök, az egyetemi tanárok, a magas rangú tisztségviselők gyerekei, akik teljesen kirekesztőleg viselkedtek velünk. Ott kaptam életem első és mind ez idáig utolsó pofonját. Volt egy Kanszky nevű tanárunk, aki természettudományt tanított. Szerette, ha óra után a diákok odamentek a katedrához és beszélgettek vele vagy kérdéseket tettek fel. Én akkor még alig ismertem, az első hónapok alatt történt. Én is odamentem hozzá és spontán módon kérdeztem tőle valamit. A válasz egy csattanós pofon volt, ezenkívül még mondott valami kellemetlen dolgot, amire már nem emlékszem, de a dolog annyira váratlan és érdemtelen volt, hogy sírva mentem ki a folyosóra. Akkor odajött hozzám egy másik tanár, szintén pap, aki valamilyen okból kifolyólag szívelt engem. Megfogta a vállamat és azt mondta: „Miért sírsz, kócmadzag?”. Emlékszem az öreg Tóthra, aki a számtantanárunk volt.

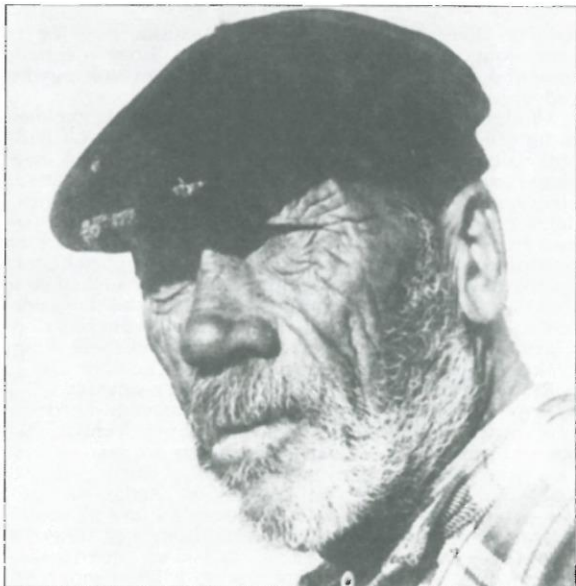
Az utolsó két évet Szegeden, az érettségi harmadik, negyedik évét, átlagos eredménnyel végeztem. Anyonyomtak különórákkal. Hegedűóra, franciaóra, vívás, speciális torna, cserkészet és még megannyi más. Így azután kevesebb időm maradt a tanulásra. Minél kevesebbet tanultam, és a papok sem egyformán osztályoztak bennünket, így a jegyeim is rosszabbak lettek, nem volt

már sem jeles, sem jó eredményem semmilyen tantárgyból.

Minden különösebb nélkül telt az idő, és ha nincs ott Irén, a cserkészcsapat, a hosszú séták és túrák a Tisza partján, igencsak keserű emlékeim maradtak volna ebből a korszakból. Végül, elvégezvén a negyedik évet, a szüleim úgy döntöttek, hogy visszavisznek a vásárhelyi „alma mater”-be. Az volt az a nyár, amelyet Radegundban töltöttünk Elena nénémel, Andrásal és Kátival. Csodálatos nyár volt, nagy sétákkal és kirándulásokkal. Egy napon András az unokatestvérem és én felmászunk a legmagasabb hegyre, ami ott található, a Schöklre. Fenn van egy menedékház étteremmel, és bizony az út nehézség és keservesnek tűnt számunkra. Ott ültünk az egyik asztalnál, és mekkorát csodálkoztunk, amikor egy óra elteltével belépett az anyám, már nem emlékszem, hogy egyedül volt-e, vagy a nénikémmel. Azt hittük, hogy valamilyen hóstettet vittünk végbe, és lám az anyám is meg tudta csinálni ugyanazt...

Így lettem a szegedi Ferenc József Tudományegyetem első éves hallgatója. Valójában ez az egyetem eredetileg nem Szegeden működött, hanem Kolozsvárott (a mai Romániában), de az első világháborút követő versaillesi békében Magyarországtól elszakították Erdélyt és Romániához csatolták, így ez a város is oda került. Ez ugyanolyan, mintha egy háborút követően Salamanca Portugáliához kerülne, egyetemét pedig áttelepítenék Valladolidba. A Kolozsvári Egyetem nagyjából ugyanolyan ranggal és tekintéllyel rendelkezett, mint amilyen itt a salamancainak van. A Szegeden a lehető legjobb körülményeket igyekeztek biztosítani a működéshez, az évek során megfelelő épületeket, ragyogó klinkákat stb. építettek a hírneves/tanári gárda számára. A professzoraink között volt a Nobel-díjas Szent-Györgyi, európai hírtű orvosprofesszorok, kiváló nyelvészek, jogászok. Az egyetemen nem csupán jogi kara volt, hanem bölcsészettudományi, orvosi, kémiai és gyógyszerészeti is. Kb. 4–5 ezer hallgatója lehetett, a legnépesebb természetesen a jogi kar volt. Három hallgatói társaság működött: az emericáné (nevét Szent Imréről, Szent István király fiáról kapta), a gyakorló katolikusokat tömörítette; a Turul (a magyar őstörténet legendás madara) tagsága reformátusok és vallásukat nem gyakorló katolikusok közül került ki, de szinte mindannyian szélsőjobboldali nézeteket vallottak; és a MIEFHÖE (ez a rövidítése a zsidó egyetemisták egyesületének). Természetesen én az utóbbinak lettem a tagja, amelynek volt egy szép helyisége, amely elég olcsó étkezéjével és többi termével ennek a rétegnek a fő gyülekező helye lett, amely eléggé tartózkodó volt a numerus clausus miatt és létében érezte magát fenyegetve, valamint tudatában volt minden ilyen jellegű nagyobb problémának, amely még bizonytalanabbá tette számára a jövőt.

És természetesen eljött a holnap és vele újra az összes probléma. Hirtelen visszatértem az egyetemre, hogy befejezzem a második évet. Ez alkalommal – barátaim

tanácsára – egy új házínénél laktam. Már nem emlékszem arra, hogy hívták, de arra a három társamra, aki ott lakott, arra igen. Néhány évvel idősebbek voltak nálam, az egyetem utolsó évfolyamán. Kettő az orvosin, egy a bölcsészkaron tanult. Az egyik orvosos, Kun Miklós (ő is ebben az évben volt itt a feleségével Madridban) talán a legokosabb ember, akivel életemben találkoztam. Freudianus pszichiatra – ma a nagy pszichiátriai kórház igazgatója Budapesten – már akkor kommunista – amit én nem tudtam. Vékony, vörös hajú, éles arcú, gyors mozgású fiatalember volt; éleslátása, pontos logikája a viták során, nagylelkűsége és emberi kvalitása első perctől fogva rabul ejtett; elismerem, hogy meghódított, attól kezdve csodálója voltam. A többi társam kevésbé brilliáns, de mindenképpen jóval tájékozottabbak mint én; hozzájárultak ahhoz, hogy fontos dolgokat megtanuljak a jogi tanulmányok második évfolyamán követelt tudnivalókon kívül. A MIEFHOE-ban folytatódott a viták, kulturális programok, kerekasztalok és koncertek. Hangsúlyosabbakká váltak a nyelvórák. A bizonytalan jövő fenyegetése előtt a társaim a rendszeres tanulmányokon kívül növekvő lelkesedéssel kezdtek el franciául és angolul tanulni. Beszéltek dél-amerikai országokról, álmodoztak az USA-ról, Franciaországról, Mexikóról, de voltak olyan hangok is, akik azt mondták: én itt születtem, jogi tanulmányaim Magyarországon kívül semmire nem lennének jók, itt maradok, majd meglátjuk, mi lesz.

Abban az évben kezdődött Radnóti Miklóssal való barátságom. Megjelent első verseskötönyve; szereztem egy példányt, amit dedikált nekem, és az utcáról vettem részt azon a tárgyaláson, amin egyik verse miatt háromnapos börtönrre ítélték. A magyar igazságszolgáltatáson érződött a náci törvények hatása, és egymás után hozták az antiszemita törvényeket, egyre inkább szorosabbra véve azt a szűk utat, ahol már egy ideje a magyar zsidók élhették az életüket. Elérkezett a vizsgák ideje, és közgazdaságtanból megkaptam jogi pályafutásom egyetlen jelesét. Tánaromra, aki rendszeres ember volt, jó benyomást tett az a mód, ahogy meg tudtam magyarázni a kisbirtokosok válságát, akik tönkrementek a búzaár erős csökkenése miatt. Ezek az emberek, néhány évvel ezelőtt, kihasználva a búza magas árát, megvették a szomszéd földjét, jelzálogba adva a banknak a sajátjukat. A hatalmas árcsökkenés, és a fizetendő kölcsönrészletek miatt elvesztették nem csak a nemrég vásároltakat, hanem a sajátjukat, amiket jelzálog terheltek, így a szegény földműves mindent elvesztett. Egyszerű, de tragikus, mivel megéltem apám bankjánál (na jó, a bank nem az övé volt) és a mindennapok szomorú eseménye volt. (...)

Amikor elkezdtem a jogon a harmadik évet, a várostól egy kicsit távolabbi helyen béréltem egy szobát, egy furcsa magánházban. A háztulajdonos orvos volt. Már egy kicsit idősebb volt, fiatal korában a tengerészszórnál volt orvos, és a házat hajó formájúra tervezte, nagy kabinokkal és egyebekkel. Nőtlen, zenerajongó (volt), hatalmas német juhászkutyával, ami jól ment 190 cm magas alakjához. Volt egy lemezjátszója, az akkori idők legjobbiból, és egész operákat tett fel, amiket egy kényelmes kágyélfotelben ülve „vezényelt”. Amikor megtudta, hogy én is zenerajongó vagyok, egyszer meghívott, hogy meghallgassam a „Manon” operát, ami persze nem volt egyike kedvenceimnek.

Mindegy volt, a fontos az volt, hogy a szoba kényelmes és független, és hogy egy másik „kabinban” ott volt Radnóti barátom, egy harmadikban Bihari Feri, utolsó éves kémia szakos, beteges fiú, akit 38-ban Párizsban láttam újra, aminél Spanyolországba tartott, a Nemzetközi Brigádokhoz. Soha többé nem láttam viszont; azt hiszem spanyol földön esett el. A negyedik kajüt bérője Grünberger barátunk volt, utolsó éves orvostanhallgató, pszichiáter, Adler-tanítvány, következőképpen Kun Miklós ellenfele a vitákban. Mi alkottuk a messzi tengerekről és konzervzeneről álmodozó Wolf doktor hajójának „legénységét”. A nagyméretű kutya soha nem ugatott, annak ellenére, hogy gyakran kaptunk hölgy-látogatókat. Így mesélve a dolgokat, természetes, hogy sok részlet nem jut eszembe.

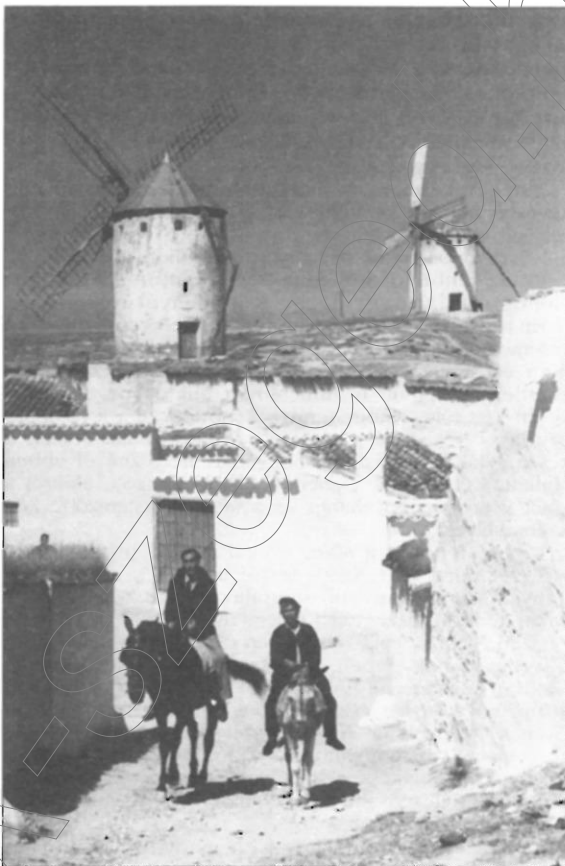
Arról sem meséltem semmit, hogy volt egy kezdődő kapcsolatom egy elbűvölő lánnyal. Szamek Verával, aki nem nagyon törődött velem, mint ahogy ez már szokás. Ez a lány, akit néhány év múlva aztán újra láttam, különös szépségű, látványos típusú teremtés volt. Budapesten láttam azon a nyáron, amit ott töltöttem, és ami az utolsó nyáram volt Magyarországon. Béréltem egy teraszos szobát és egy kenut (Margitét), ott laktam „menyasszonyommal”, aki azt hitte, hogy később a feleségem lesz.

Vera, mint ahogy később megtudtam, testvérével, aki kémikus volt, Hollandiába menekült, és onnan deportálták és gyilkolták meg testvérével, Gyurival együtt. Egy belegondolva azokra a szörnyű és ijesztő évekre, a zsidóságuk okán hidegvérrel meggyilkolt barátok és ismerősök listája végtelen lesz. Felkészült, szorgalmas, tehetséges emberek; egyszerű emberek, kereskedők, iparosok, asszonyok, gyerekek, fiatalok és öregek, akik előtt ott az egész élet, vagy már mögöttük van egy dolgos élet; mindannyian meghaltak, meggyilkolták őket azok a szöke, hidegszemű, távolba tekintő erős barbárok, akiket gyilkolásra és nemzésre neveltek.

A szegedi egyetemen volt a fiataloknak egy csoportja, akik a „Szegedi Fialok Művészeti Kollégiuma” csoportot alkották. Ehhez a csoporthoz tartozott Radnóti, és vele több egyetemi fiatal, mint pl. Ortutay, Baróti, Buday, Hont és még néhányan. Néhány évvel idősebbek voltak nálam, de mivel én fotós voltam, és Radnóti barátja, beléptem a csoportba. Könyveket, Radnóti versesköteteit, a néprajzos Ortutay által összegyűjtött meséket, irodalmi tanulmányokat adtak ki... Buday György, egy egyetemi tanár fia volt a csoport látható feje. Buday nagy mester volt. Fametsző, aki a munkáival a verseket, meséket és az egyéb kiadványokat illusztrálta. Azok a könyvek, az első kiadásuk, amelyekből még van néhány példányom – majdnem mindegyik megvolt, de életutam során elvesztek – ma Magyarországon egy vagyon érnek a gyűjtők számára. De ennek a csoportnak a fontossága sokkal nagyobb volt mindennél. Horthy „puha diktatúrája” idején az autentikus kultúra egyetlen hiteles hangja volt, ami a népi gyökereket, a magyarok valódi identitását kereste. A mai ország-ádosnak érzi magát ezzel a fiatalossággal szemben, akik esupa idealizmusból, és a „rend” óreivel és rendőrökkel szembeállva kereste ennek a népek magát a gyökereit. Ezért van az, hogy utcák, iskolák, hajók viselik Radnóti nevét, onnan a szobrok a különböző városokban, a bélyegek az arcképpel és verseinek számtalan kiadása. A Szegedi Fialok Művészeti Kollégiuma volt az első a dóm előtti szabadtéri előadások megszervezésében; ezen a szép oszlopos téren helyezkednek el az egyetem kémiai karának épületei. Hont Ferenc, a nagy színházi rendező, a híres Piscator tanítványa rendezte színpadra a magyar irodalom színpadi főművét: Madách „Ember tragédiáját”. Ez egyfajta távoli rokona Goethe Faustjának. Az emberiség történetének különböző korszakainak a képeit szedi össze, a falanszter-jelenettel, egy majdnem történeti fikcióval zárul. Volt opera „Caballeria Rusticana” első vonalbeli olasz együttessel, magának Mascagninak a vezényletével. (Még megvannak a fényképeim a Mesterről és az énekesekről.) Volt a Budapesti Filharmonikusok Zenekarának hangversenye, Bartók, Kodály stb. műveivel. Azután az a fesztivál, amit mi kezdtünk el, folytatódott már hivatalos támogatás mellett, és még most is megrendezik minden nyáron. Bejártuk a Szegeddel határos falvakat, beszélgetéseket tartottunk, de elsősorban hallgattuk az embereket, és felfigyeltünk a falusi proletárok kritikus helyzetének robbanékonyságára. Ez volt a csoport néhány tevékenysége a többi között. Azonkívül persze a MIEFHOE-nak megvoltak a politikai helyzetűről és a még csak nem is bizonytalan jövőtől elválaszthatatlan saját problémái.

A jogon a negyedik évben az elnöki tisztt betöltése az én jó barátomra, Szebenyi Bandira esett. Bandi egy brilliáns személy volt, épp akkor fejezte be a jogot, nagyszerű szervező volt, jó szónok, gyors eszű, egy átlagon felüli valaki. A belügy államtitkár-helyettese lett belőle. Tehetsége és barátsága Rajk miniszterrel az életébe került. Azon a híres tárgyaláson barátjával együtt felakasztották. Évekkel később rehabilitálták, de a halottak már halottak. Abban az évben a MIEFHOE-ban rámesett a kulturális elnökség. Előadást tartottam Wagnerrel, hanglemezről szóló zenei illusztrációval; Ascher Oszkár, a híres versmondó előadásában költői esteket szervezett; különböző karok professzorai jöttek előadásokat tartani, és miért is ne, egyszer az egyik ilyen hosszú és álmosító előadás után köszönetet mondtam az előadónak, és a köszönetérem is a „türelméért” és nem pedig az érdeklődéséért. Ismét blamáltam magam. Még jó, hogy a professzor nem az én karomról való volt.

A 35–36-os évek negyedik éve a jogon számomra négy nagyon fontos vizsgát jelentett a pálya befejezéséhez, és ahhoz, hogy megszerezem a két doktorátust: a politikatudományit és a jogit.

Anderle Ádám Fény és pillanat Részletek a tanulmányból

„Vakok közt a félszemű”

Bár már első kiállításának (1948 december) megnyitása után szinte azonnal, 1949 januárjában szép, méltató írás jelent meg a FOTOSBAN Enrique Azcoaga tollából, de hogy e kiállítással egy igazi, fotótörténeti periódusváltás kezdődött a spanyol fotózás történetében, azt a kiállítást megnyitó Fernando Vela sejtette meg.

Müller képeit „tisztá fotóművészetként” („fotografia pura”) jellemzi, amely túllép az egyszerű dokumentáláson, a grafikus rögzítésen avagy a festészet imitációján. A valóság más és más mélységű koncepció bomlik ki Müller képeiből, figyelmeztet Vela, ahol a világ önmagában elegendő a vízió számára, nem kell rajta formálni, alakítani. Vela mindezzel szembeállítja az ún. „művészi fotózást”, amely döntően a tájat képezi le vagy hamis költői atmoszférát teremtve elszegényít és torzít. Müllernél azt említi ki: neki a tájkép kevés, őt az ember érdekli. Gépe őket keresi meg a tájban is: „Müller megtanít bennünket arra, hogy képeivel milyen mélységig hatolhat a dolgok és az ember lényébe egy egyszerű lencse.”

Fernando Vela szavainak súlyát, igazi dimenzióit és ívét a kor spanyol fotóművészetének helyzetét ismerve érthetjük meg csak igazán, ahogy így derül ki igazán az is: Vela rettentően kemény kritikával illette a kortárs spanyol fotózást.

A háromkötetesre tervezett spanyol fotótörténet megjelent második kötete (Publio López Mondejar: Las fuentes de la Memoria. T. II. Fotografía y sociedad en España, 1900–1939. Madrid 1992) tanulság arra, hogy a spanyol fotótörténetben az 1910–1920-as években megjelentek a szociografikus törekvések. De ezek még beállított képek: szántóföld szélén sorba és vigyázzba állított parasztok karba tett kézzel; halfeldolgozó üzem csarnoka, gépbe mosolygó merev asszonyarcok: állóképek, szinte műtermiek. A polgárháború azonban még e kísérleteket is elsöpri. Háborús propagandaképek és reklámfotók hódították meg a fotográfia terepét is. 1939 után pedig a szociális töltésű fotó végképpen nem volt művelhető. A minden totalitarizmusra jellemző álpátosz, műheroizmus és tudimenzionáltság tört előre. A spanyol fotótörténet első kongresszusán viszont a M. A. Yanez Polo és L. Ortiz Lara szerzőpáros próbált gyors vázlatot készíteni a 40-es évekről. (Actas del I. Congreso de Historia de la Fotografía Española. Madrid 1986, 365–371). Már előadásuk címe is sokatmondó: „A spanyol pictoralismo a 40-es években”. A korszakot ennek megfelelően úgy jellemzik, mint amit „az importált neopictoralismo művelése ural, s ami nem jelent mást, mint modern eszközökkel utánozni a festők látásmódját. Ezt a szerzők ugyan a realizmus felé való mozgásként értékelik, és visszatérésként a 20-as években elkezdett – fentebb említett – szociografikus

témákhoz. Magam azonban nem osztom véleményüket: a felfogás inkább csak népies, mert kívülről és felülről szemléli témáját, ellentétben a Müller által művelt szociófotókkal, amelyek mély szolidaritással, empátiával mutatják be a népit: a szegénység drámáját, az egyszerű ember méltóságát, életének küzdelmeit, nehézségeivel és tisztségével egyetemben.

Tulajdonképpen a spanyol fotótörténet egyik legkevesbé kutatott periódusa ez – persze érthetően, közelsége miatt. Mindenesetre az biztos: a Franco-korszak művészettörténetének újraírása is napjaink feladata.

Ez az ambíció mozgatja a már említett P. López Mondéjart, aki most dolgozik a spanyol fotótörténet harmadik (1939–1975) kötetén. Ezzel kapcsolatosan érdemes azt a levélváltást bemutatni, amely López Mondéjar és Müller között zajlott ez év februárjában. López Mondéjar levélben fordult Müller Miklóshoz, információkat kért tőle, s hogy rendezettebb legyen a levélváltás, egy kérdőívet mellékelte leveléhez. Tájékoztatta Müllert a készülő kötetéről, s arról, hogyan is helyezné el ebben Müllert. Kétségkívül a jelentős alkotók között, akikről a kötet végén önálló életrajz és a négy legjellemzőbb kép kapna helyet.

López Mondéjar a 40-es éveket a „tardopictorialismo” jelzővel minősíti („Késői festői utánzás”) s ennek az irányzatnak legnagyobb figurájaként Ortiz-Echangüet említi. Erről kérdezi Müller véleményét.

„Don Nicolás” válasza: „47-ben csak egy pápája létezett a fotográfiának ebben az országban: Ortiz-Echangüe. Gazdag ember, nagyvállalatok elnöke, aki minden közhelyről könyvet csinált. Azonkívül még volt Amer és Gyenes: a „Társaság” fényképészei – és más névtelenek, akiknek volt magnéziumuk és kioldójuk, hogy villant-hassanak. A fényképészetnek nem volt ára, sem értéke... Én, s ezt teljes őszinteséggel mondom, a vakok közt félszeműnek éreztem magam...”

A levélváltásból kiténik az is, hogy Müller ugyan tagja volt a fotósok „Real Sociedad”-jának, de csupán José Loy-

gorni-val volt a társaság tagjai közül kapcsolata. Tulajdonképpen kikerüli a választ, amely a „retratisztákról” (arcképfényképészet) faggatná. Nem titkolja el azonban saját véleményét, amikor megjegyzi: „Arcképeimen, ha valami érdekes egyáltalán van, az nem az arcképkészítő, hanem az, akiről a kép készült. Szerettem arcképet csinálni, hogy megismerjem valaki személyiségét...”

López Mondejart izgatja Müller erős kötődése a háború utáni spanyol értelmiségi elit legjobbjaihoz is: „Ön szoros kapcsolatokat tartott fenn az 1950–60-as évek spanyol értelmiségi és művészvilágával. Milyen jelentősége volt e körökben a fotográfiának?”

Müller válasza: „Hosszú évek során talán én voltam az egyetlen külföldi, aki a Barbara de Braganza 12-ben, a Revista de Occidente tertuliáin ott voltam. Ezekre az összejövetelekre természetesen eljött Juana Mordó és persze a Gijón-utcaiakra is, költőkkel, írókkal, festőkkel együtt. Mindenről szó esett, kivéve a fényképészetről. Én voltam a fényképészük.”

López Mondéjar tovább faggatja Müllert: „Ön önként távol tartotta magát az „úrgazdagok arisztokratikus társaságától”, hogy Spanyolország népeinek társadalmi valóságával szembesüljön. Mi mozgatta e hosszú munkaútjain?” A válasz, bár kitérő, de azt hisszük, egyértelmű: „A Mundo Hispanicónál kapott megbízásaim s aztán az ország különböző régióiról készített hét kötet köteleztek arra, hogy utazzam, s természetesen mindez jobban is érdekelt...”

Müller és Gyenes

A fenti kérdés és maga az egész problémakör segít megérteni a másik neves magyar származású spanyol fotóshoz, Juan Gyeneshez való viszonyát is. A fotótörténetész ugyanis ezt firtatta egy kérdésben, de Müller kitért

a válasz elől, s csak annyit jegyez meg: „nekem különös volt, hogy a múlt évben az El Escorialban szervezett nyári egyetemen kettőnknek együtt szenteltek egy estét: neki és nekem.”

Mi volt ebben a különös?

Ha jól értjük Müllert, akkor az, hogy a rendezők, nem ismerve vagy nem törődve a két fotós teljesen eltérő értékek és világgép alapján kiteljesedő életművével, elegendőnek tartották a közös esthez azt, hogy mindkettő magyar.

Ki is „Juan” (János) Gyenes?

1912. október 21-én született Kaposváron. Apja a város szimfonikusainak vezetője, de a fiú nem hegedülni akar, hanem fényképezni. Tizennégy évesen kezdi a fotózást, 18 évesen már Budapesten ebből él. 1936-ban hagyja el Magyarországot, előbb Angliában, majd 1940-től véglegesen Spanyolországban telepedik le. Felesége spanyol. Nehezen tör be a szakmába, első kiállítása viszonylag későn, 1950-ben volt. Ehhez képest a pályán gyorsan tör fel: 1958-ban már az egyik legrangosabb állami kitüntetés kapta meg („Cruz de Comendador de la Orden de Isabel la Católica”). A madridi Biblioteca Nacionalban kutattuk munkásságát. Ottani anyagaiból három kulcskötetet bemutatva lehet – azt hisszük – megérteni Juan Gyenes pályáját. 1960-ban és 70-ben szervezett kiállításának anyagát, illetve az 1983-ban kiadott hatalmas életműalbumát tanulmányozva teszünk kísérletet Gyenes életművének bemutatására (Dirección General de Bellas Artes: Juan Gyenes Remenyi. Életműkiállítás katalógusa, 1960, az előszót írta Manuel Gallego Morel; Palacio Nacional de Congresos y Exposiciones: España, 1940–1970 című Gyenes kiállítás, amely 1970. november 25.–december 5-e között volt. A harmadik egy hatalmas album, amelyet Gyenes 70. születésnapjára adtak ki: Juan Gyenes: Memoriales de un fotografo de España. Madrid 1983, Ed. España-Calpe.) A „művészet fotósa”-ként mutatják be, aki főleg stúdióban, zárt térben dolgozott: „ott, a stúdióban hozza létre mesterségesen a természetes fényt” – írja róla Gallego Morel.

A 60-as kiállítás tematikája: színház, fiesta, táncosnők, Alba hercegnő, „festői illusztrációk”, egy nagymamamárkinő, aki az unokáját hívja a réten stb. Mesterkél, „csinált” helyzetek, olykor a giccs tartományába is/elcsúszva; beállított helyzetek, modorosság a „művészi” arcképeknél.

A 70-es reprezentatív kiállítás képei hasonló világról adnak hírt: színház, zene, tánc, énekesek, bika, balett, a világ szépségei, az arisztokrácia arcai; a spanyol Nobel-díjasok fotói, „nagy halottak”, és a „nagy spanyolok”, akik (mint: Picasso is) nem otthon élnek. A 365 képből 15 ábrázol spanyol tájat.

Az 1983-as album Gyenes összeállítása, egyfajta „re-mem-bler” a 40 évről. Gyenes öt tematikus egységet alakít ki a hatalmas kötetben.

Spanyolok Spanyolországban az első: három Franco-képpel indul s az egyikről megtudjuk, hogy ez szerepel a Franco-korszak postabélyegein. Emellett Juan Carlos trónörököséről hat kép található e blokkban.

Az „Arcképek” című második téma a tudomány, a művészet, a politika, az irodalom, a diplomácia nagyjait mutatja be; fontos, jó képek, de modoros, giccses beállításokkal keverednek: arisztokratákról; s sok jó fotó balettről, színházról. A harmadik téma: „Spanyolok a nagyvilágban”. Címe is magyar ihletést sejtett, de az első kép mindjárt a belga királyi családról szól; ezentúl Picasso, Pablo Casals, énekesek, Julio Iglesias tűnik fel a képeken.

Aztán a „Nagyvilág Spanyolországba jön” téma: nagy politikusok, mind Adenauer és a pápa, s kevésbé nagyok, mint Imelda Marcos és férje, valamint Monaco hercegnője.

Mellettük ismert művészek: Bergman, Marlene Dietrich, Sophia Loren, Korda Sándor és Garry Cooper stb.

Az ötödik témakör „vegyes”, ahol meglepően sok balkáni királyi figura tűnik fel – akikről csak mostanában hallani (albán, bolgár, exkirályok, Soraya hercegnő, Farida, egyiptomi királyné, Aga kán, XIII. Alfonz özvegye stb.), és ismét Marcos-képek.

E rövid áttekintés nem kívánt értékelés lenni: egyszerűen leírás, illetve összefoglalása a három, reprezentatívnak tekinthető anyagról.

Am nyilvánvalóan eltérő világgép ez, ha összehasonlítjuk Müllérrel; és eltérő értékek mentén is formálódik ez a két „kozmvízió az 1950–70-es években.”

Müller a munka s a szellem értékei mentén építi művészetét; Gyenes, ha nem tévedünk, a tekintélyt és a presztizst tartja irányító szempontnak. Tulajdonképpen nagyon érdekes jelenségnek lehetünk tanúi. A két fotós mind-egyike az 1938 előtti Magyarországot, de annak más-más részét hozza magával. Müllert a „dolgozó, egyszerű ember, a nép és annak világa foglalkoztatja, s e tekintetben folytatja a Magyarországon, a „falukutató” szociológusokkal elkezdett munkáját. Másfelől, a hivatalossághoz nem kötődő szellemi elit csúcsához vonzódik (érdekes felhívni figyelmet arra: Gyenes reprezentatív kiállításait a hivatalos képzőművészeti intézmények szervezik).

Müller értelmiségi köre sokszínű világ. Liberálisok, liberális és konzervatív katolikusok, a Falagettől távolodó „népiesek”, óvatos baloldaliak tartoztak e tudós és művészelithez, akik azonban egyben közösek voltak: elutasították a totalitarizmust és a szabadságra szerveződtek. Teljesítmény és -értékcentrikus alapállásuk a diktatúra középszert és dilettantizmust tápláló hivatalosságától diszkretnen, de határozottan távolságot tartott.

Igényesek, köreikbe bejutni nehéz volt. Hogy ez Müllérnek sikerült, jelzi: az elsősorban (és első időben) Ortega y Gasset körül gyülekező tudósok és művészek maguk közül valónak tekintették. Rangján és rangjukon fogadták a spanyollá váló magyar-zsidó fotóművészt.

Gyenes más, és más világhoz is kötődik. A „Társasághoz”, a „ranghoz”, a hatalomhoz kötődő születési elit vonzza, és a művészet populáris hatást, attraktivitást jelentő szférái felé fordul. Legfontosabb jellemvonásaként a tekintélyelvűséget említhetnénk, és azt, hogy Gyenes egy „másik” 38 előtti Magyarország értékeit közvetíti. Egy – jobb fogalom hiányában – neobarokknak jellemezhető úri világgép jellemzi, amely már meglehetősen avitt és történelmietlen a XX. század második felében (ahogy Magyarországon is az volt, már a két világháború között is).

Amiben nagy Gyenes, az az, ahogyan ezt a világgépet a fotóművészet eszközeivel és saját tehetségével szolgálja. Mindent tud a fotózásról, ahogyan Müller is. De, másként használja. Azt mondhatnánk: Gyenes a „fényt”, Müller a „fényt” és az „árnyékot” fotózza.

A két fotós közötti különbség lényegét Ortega y Gasset megjegyzés továbbgondolása adhatja meg. Ortega írja Müller vendégkönyvébe: „Nicolás Müller tiene a la luz domesticada”; azaz Müller megszeli a természetet, domesztikalta a fényt. Gyenes, aki ugyancsak virtuóza a fénynek, a fényt szolgává tette és kommercializálta – mondhatnánk, Ortega után szabadon. Mindezzel együtt is, mindkettő életműve része az 1939–1975 közötti spanyol fotótörténetnek.

Vállalva a tévedés jogát is – azt mondhatnánk összegezve: Müller egyike a legnagyobbaknak, Gyenes pedig egyike a legismertebbeknek a háború utáni spanyol fotózásban.

Mindenesetre azt gondolom, hogy a két magyar származású fotós életművének alapos, összehasonlító elemzése nagy tanulságokkal járhatna a spanyol fotózás története számára...

A szegedi színház Fiumében

Krecsányi Ignác születésének 150. évfordulójára

„Játszom, rendeztem Krecsányinál!” – hallottam nem egyszer kezdő rendező koromban idős színész kollégáktól. S aki ezt a bűvös mondatot kimondta, azonnal az érdeklődés középpontjába került. Nem csoda, hiszen Krecsányi a vidéki színházas magyarországi fejedelme volt, s komoly rangot jelentett az ő társulataiban szerződöttnak lenni.

Krecsányi Ignác, a legendás híru színidirektor, másfél évszázada, 1844-ben a Bihar megyei Margittán született, hogy pontosan mikor, arról megoszlanak a vélemények. Az 1895-ös Pallas és az 1915-ös Révai Nagylexikon március 29-re, az 1969-es Hont-féle Színházi Kislexikon március 31-re; a Schöpflin szerkesztette Magyar Színművészeti Lexikon pedig április elsejére teszi születése napját. A Színházi Intézet Színházmúzeum című kiadványa elkerüli a kényes pontot, csak évet közöl, ám születési helyül Várpalotát jelöli meg. Ez esetben a tévedés nyilvánvaló, a felületes szerkesztő Krecsányi hűgának, Saroltának szülővárosát írta Ignáchoz is.

Bihárból a család az ötvenes években előbb Várpalotára, majd Pestre költözik, s Ignác a pesti piaristáknál végzi tanulmányait. Míg ő a gimnázium padjait koptatja, hűga, Sarolta a

Gyapjú utcai német színház balettiskolájában Campelli mester vezetésével Terpszikhórénak hódol, olyan csodás előmenetellel, hogy 1862-ben Molnár György a 14 éves leánykát Budai Népszínházába, elsőrendű táncosnőnek szerződteti.

Ignác a gimnáziumot bevégezve hűga segítségével a Népszínházhoz szerződik, s 1863. április 5-én lép először színpadra. A III. Richárdban állnokoskodik – 1853-ban így magyarártotta a Hölgyfutár a statiszta szót –, az Ördög piluláiban ellenben a kardalok közt fűjja a kórust. A puritán erkölcsökhöz szokott fiatalembert lenyűgözi a színház tarka világa. A Dunanan apó előadásain a portálból nézi hűgát, Saroltát, aki a publikum nagy gyönyörűségére, Horváth Vincével a pikáns kánkánt járja. A zártszékeken a nézők közt ott láthatja a szabadelvű Nyári Pált, Deák Ferencet s nem egyszer a Jókai házaspárt is. Kollégái közül bámulja a szálfatermetű, elegáns Együd Istvánt, a majdani Népszínház szívtipróját; Náday Ferencet, aki később a Nemzeti örökös tagságáig jut s szerelmes az ígéző bájú Kölesi Lujzába, ki Blaha néven lesz a nemzet csalógnya.

Gyakran felejt szemét a páholyban s a színpalak mögött egyaránt látható

szépséges Apraxin Júlia grófnő karcú termetén. A dúsgazdag szépasszony kül- és beltágja a Budai Népszínháznak. Orosz származása ellenére, a szabadságharc leverése után férjhez megy Batthyány Arturhoz, akitől – lévén e házasság inkább politikai tett, mint szerelmi nász – hamarosan elválik, ámde Pesten telepedik le. Az unalmában színházba járó elvált asszonynak nem kell sok idő ahhoz, hogy lángra lobbanjon a valósággal férfiszépség Molnár György iránt. A szerelmes grófnő menti meg nem egyszer a hajótöréstől az anyagi csőd és a politikai betiltás Szkülla és Karübdiszte közt lavírozó, daliás színgazgatót.

Ám a szép Júlia nem csak pénz, hanem színműveket is ad Molnár teátrumának, mert szabadidejében darabokat ír, sőt nem nyugszik addig, míg Budai Júlia néven színpadra nem lép. Röviddel Krecsányi Népszínházhoz kerülése után van a grófnő legemlékezetesebb fellépése. Az 1863. április 21. és 22. előadásokon, melyeknek bevételeit a színház gépezeteinek fejlesztésére fordítják – legalábbis a színlap szerint – a Bánk bánból Melinda szerepét adja. A színház mindkét nap zsúfolásig megtelik – még a kint rekedtek is jegyet vesznek – hisz

az egész város tudja, hogy a bevétel valójában a 48-as emigráció megsegítésére használják fel.

Ez a varázslatos, színes világ végképp a színházhoz láncolja a fiatal embert, aki nem elégszik meg a kardalos szereppel s vidéki társulatokhoz szegődik szerelmes színésznek. Vidéki teátristaként a felszín csillogása mögött észreveszi a magyar színjátszás gondjait, elmaradottságát is, és rádöbben arra, hogy „*a kultúra akkor lesz nagy és dicső, ha minden vidéki városban lesz önálló, a fővárostól független, alkotni tudó és akaró szellemi élet*”. E felismerése megvalósításához igazgatói koncesszióhoz kell jutnia. Ehhez azonban pénzre van szükség.

1867-ben felhagy a színészetrel, s hogy tőkét gyűjtsön, az Atheneum nyomda vállalatnál – apja, Krecsányi János ott vezető hivatalnok – mint korrektor helyezkedik el. Később a Fővárosi Lapok-nál újságróskodik. Hat év alatt 1600 forint alaptőkét gyűjt. s így végre valóra válthatja álmát: 1873-ban, Kecskeméten színigazgató lesz.

Első színháza nem valami pompás épület. A „Kecskeméti Nép Színház” feliratot viselő Thália templom színház léte sem szűnt meg magtár lenni, mert építője és tulajdonosa Kovács László gazdálkodó úgy alakította át magtárból, „*hogy amikor nem tartódik benne theátrum, löbessen használni granáriumnak*”. Hosszú igazgatói működése alatt – feljegyzései szerint – az ország 41 városában fordult meg társulatával. Játszott a nagyvárosok kőszínházai mellett közönséges kocsmái teremben Félégyháznál, Sárospatakon tehénistállóból alakított állásban, Sátoraljaújhelyen kocsiszínházban, Szobráncon hordók tetején, Beregszáson pedig krumplisveremből formált vacokban.

1883-ban kibéri a Horváth-kertben lévő Színkörts s övé a dicsőség, hogy megmagyarosította a Krisztinaváros német közönségét. 1888-tól rövid megszakításokkal 1915-ig bérloje marad a csak nyaranta működő színháznak.

Magánélete kiegyensúlyozott, boldog, 1875-ben elveszi feleségül társulata legtehetségesebb színésznőjét, Kiss Veront, aki négy év múlva Aradon leánygyermekkel ajándékozza meg.

„*A régi direktorok virágkora újul meg vele. Művelt, buzgó és körültekintő ember, a színpadért való lelkesedő prótótípusa. Első a színháznál és utolsó azok között, akik elhagyják*” – írja róla *Váradi Antal*, a századelő neves színeszettörténet írója. Krecsányi még abban a korban nevelkedett, amikor a magyar színpadnak elsősorban nemzeti hivatása volt, ezért a drámai műfajban a hazafias színműveket kedvelte. *Réti L. Pál*, az Első Magyar Színházi Ügynökség tulajdonosa szerint: „*előtte*

sem volt, utána sem lesz olyan buzgó színházi szakember, aki a művészi és adminisztratív színgazgatás minden csínját-bínját nálánál alaposabban értene”. Igazgatói működése kezdetétől, mint színész, többet nem lép a világot jelentő deszkákra, minden erejét színháza vezetésére fordítja.

Valósággal misszionáriusa a színházi szakmának, s egész megjelenése is ezt a hatást kelti. Szikár, szálfatermetén az állandóan begombolt, kissé kifényesedett ferencjózsef-kabátot még ünnepélyesebbé teszi a túlmagos, állógallérra kötött fekete csokornyakkendő. Színházában családi hangulatot honosít meg, szombatoként ebéden látja vendégül társulatának vezető tagjait, de gondosan vigyáz arra, hogy a meghívottak között legyen néhány kardalos és műszaki ember is. „*A főfele ital megoldja a nyelveket, és elárulja az eltűnt reménységeket, rokonszenveket, ellenszenveket, amit aztán ügyes diplomáciával a maga előnyére hasznosít.*”

A szegedi színházat tizenegy év temesvári igazgatás után nyeri el 1899-ben. „*A régen óhajtott és várt színigazgató: Krecsányi Ignác, eljött Szegedre a társulatával*” – *lelkendezik a Napló*. Ő hálás a szíves fogadtatásért és a Színügyi Bizottság augusztus végi ülésen határozottan megfogalmazza célját: „*Lelkem egész erejével oda fogok törekedni, hogy a színészet Szegeden állandó legyen*.” Kitűnő együttesel indul a szegedi évadnak. Társulata erősségei prózai vonalon *Bartos Gyula*, *Tövölgyi Margit*, *Réthy Lajos* és az állandó vendég *Beregi Oszkár*; énekes vonalon *Arday Blanka*, *Aldor Juliska*, *Békessy Gyula* és *Ferenczy Károly*. Műsorán egyebek közt Shakespeare, Sophoklész, Moreto, Madách, Szigligeti, Katona, Csiky, Jókai, Herczeg, Döczi, Suppe, Zeller, Hervé, Lecocq művei szerepelnek, ám „*játékrendjének súlypontja a nagy klasszikus operán nyugszik*.” A Városi Színház színpadán egyetlen színíev alatt a Traviata, Rigoletto, Márta, Sulomith, Faust, Sevillai borbély, Hoffmann meséi és a Hunyadi László látható!

A repertoár minden darabját maga rendezi. „*Különös elismeréssel kell megemlékeznünk rendezéseiről, amit mintaszerűen lehet mondani és ami igazolja Krecsányi talentumát és nagy szakértelmét*” – írja a *Napló* és nem győzi dicsérni a bemutatott darabok pazar kiállítását, a korhű kosztümöket.

Novemberre azonban kiürül az eddig állandóan zsúfolt színház s a sajtó csak abban reménykedik, hogy az igazgatót „*nem tántoríthatja el művészi programjától egy pár üres báz*.”

Ezekkel az üres házakkal kezdődik el Krecsányi szegedi kanosszajárása. Mert a „*Képek a szegedi színészet történetéből*”, s a „*Szegedi Nemzeti Színház*” szerzőinek állításaival ellen-

tétben, a neves direktor igen küzdelmes éveket tölt a Tisza-parti városban.

A december 15-i Tragedia – „*melyből hiányzik az élet, az előadó színészek játékból a melegség, a tűz, a szenvedélynek az a leve, ami gyújtani, lelkesíteni szokott*” – még inkább elriasztja a közönséget. Krecsányi nem tehet egyebet, biztos siker után futva, a Vígszínház műsorán levő „*Csak párosán*” című darabot mutatja be. A közönség tódul az előadásra, azonban 1900. január 5-én a Színügyi Bizottság dühödtt támadást indít – némiképp okkal – a frivol – a férj hányavetien maga ajánlja feleségének a hűtlenséget – komédia ellen. A bizottság indítványozza, hogy ezentúl legyen a Magyar és a Vígszínház Szegeden műsorra kerülő minden darabja általuk megrostálendő és engedélyük nélkül csupán a Nemzeti, illetve a Népszínházból hozott darabokat állíthassa színre az igazgató.

Ez a javaslat hatalmas vihart kavart, mely egész a fővárosig ér s a Pesti Napló egyenesen arról cikkezik, hogy egyes Színügyi Bizottságok a cenzúra bevezetésére készülnek. A vihar csupán akkor csillapul, mikor a bizottság a Dugonics Társasággal karöltve, Tömörkény javaslatára, „*a magyar polgári életből vett tárgyu színmű*” megírására tűz ki 2000 korona díj pályázatot. (A határidő lejártáig 91 pályamű érkezik, ám egyetlen díjazható sincs közöttük.)

Míg a színház körüli viták zajlanak, a teátrum tehetségesen dolgozik. Munkájukat jól jellemzi *dr. Werner Gyula* egyetemi tanár február közepi levele:

„*Német fővárosok, nem kivéve a magyar fővárost sem, irigyelhetik Szegedet, mert ilyen élvezetes estéket, fényes rendezést ritkán produkálnak külföldi színházak.*”

Ennek ellenére a következő 1900–1901-es szezon is döcögösen indul. Erre az időre emlékezve tíz évvel később, a Színházi Hét ankétján így kesereg Krecsányi:

„*Vidéken megkívánják, hogy a hétbónapos évad alatt harmincskét, harmincöt újdonságot adjunk, ideértve az operettet és az operákat is. Nálunk fő dolog a mennyiség. Összetanult előadásokat, névű, művészetet vigye az ördög. Eredeti műsorról egyáltalán nem lehet szó.*”

Thespis Krecsányi vezette szegedi kordját a kátyúba rekedéstől csupán egy szerencsés véletlen, egy fiumei vendégszereplés menti meg. A vendégjáték mozaikját az érdekelt: Régi dolgok, régi színészet című, 1914-ben Temesvártól kiadott könyve is a korabeli újsághírek alapján kísérlelem meg összerakni. Megjegyzem, hogy a direktor másfél évtized távlatából könyvében tévesen jelöli meg az események idejét, ezért a napilapok

alapján az időbeli kiigazítást én végeztem el. Lássuk hát a történeteket.

1900 őszén gróf Festetics Andor, akit áprilisban neveztek ki a vidéki színészet országos felügyelőjévé, körútra indul, végiglátogatja a provincia színházait s december közepén Szegedre érkezik. Látva Krecsányi cseppet sem rózsás helyzetét, egy meglepő javaslattal hökkenti meg a bajban lévő direktort:

– „Menjen színtársulatával Fiuméba! Ha ön vállalkozik, a többit bízom rá. Széll Kálmán belügyminiszterrel – az idő tájt a belügyi tárcához tartoztak a színházak – és Bezerédy Viktorral, a színészeti ügyek országos intézőjével majd elvégzem én a dolgot.”

Mielőtt továbbmennénk – az események jobb megértése érdekében –, nézzük meg, ki is ez a gróf Festetics?

1880-ban, a kolozsvári színtársulat tagjai közt találunk egy Tolnai Andor nevű bonvivánt és szalonszínészt. Ő a mi grófunk, aki tanulmányai vezetésével, művésznévénként nemesi előnevét, a Tolnait használva, ekkor csapott fel komédiásnak! Itt néhány év múlva feleségül veszi kolléganőjét, Dömjén Rózsa színésznőt, akivel 1887-ben a Nemzeti Színházhoz szerződnek. A fővárosban a világot jelentő deszkákat a színházi titkársággal cseréli fel, később 1895-ben igazgatóvá avaszták. Felesége ekkor elbúcsúzik a színpadtól. Festetics öt éven át az ország első színházának igazgatója, majd 1900 áprilisában a vidéki színészet országos felügyelőjévé nevezik ki. Az állást ekkor szervezik, s ő ettől kezdve közmegelegedésre, nagy szakértelemmel 13 éven át betölti azt.

Nos, ez a gróf Festetics, alias Tolnai Andor, mint volt gyakorló művész, nagyon is jól ismeri az ország-szerte köztiszteletben álló Krecsányit, s mert becsüli, nehéz helyzetében segíteni akar neki. Ezeknek ismeretében térjünk most vissza történetünkhöz.

Krecsányi a javaslaton nem sokat töpreng – bár tudja, hogy az elmúlt két évben ott járt Gerőfi és Fekete Miksa igazgatók csúfosát buktak –, bízik magában, társulatában és határozott ígért mond a grófnak. Festetics Budapestre visszatérve rövidesen jelzi, az előkészületeket megkezdhetik. Krecsányi tizenkét darabot tűz a vendégjáték műsorára, köztük – minden óvó szó ellenére – prózai előadásokat is. A produkciókhoz új jelmezeket és díszleteket csináltat, balettimestert szerződött, aki öt héten át gyakorolja, csiszolja az operettek s a népszínművek tánchetéit. A lázas munkában észre sem veszik, máris elérkezik május 6-a, hétfő, az indulás napja.

Eva Lajos, a Népszínház igazgatója mondta, hogy „a szerencse az igazgató legnagyobb tehetése”. Úgy látszik, hogy Krecsányi a tálentummal sem áll hadilábon, mert a Fiume felé tartó vonat étkezőkocsijában összetalálkodik gróf Szapáry László fiumei

kormányzóval, aki nyomban védő szárnyai alá veszi a szegedieket. Egyúttal jelzi, hogy vendégjátékuk idejére a város vezetői egy olasz társulatnak – Novelli nagy híru truppjának – is játékgengedélyt adtak, ráadásul a pompás kőszínházban, míg a magyar társulat a fából épült nyári színpadon kénytelen előadásait tartani. Krecsányi nem boldog a hírtől, hisz Fiume nagobbára olasz ajkú város, de erőt ad neki az a tudat, hogy egy hónapos szezonuk iránt roppant nagy az érdeklődés, „mert a fiumei magyarság úgy véli, hogy a szegedi társulat sikerétől függ, vajon állandósítani lehet-e a magyar színészet vendégszerzését Fiumében.”

Másnap valóságos felhőszakadás közepette fut be a vonat a tengerparti városba. A direktor nyomban a Giotta utcai Teatro Fenice-hez siet, ahol már várja az olasz színpadbíró bizottság. Az épületben villanyvilágítás van, ám az öltözők roppant szűkek s a fából készült karzatok a korhadás jelei mutatkoznak, ezért a bizottság meg akarja tagadni a játékgengedély kiadását. Hála Fésűs György közjegyzőnek – ő a tolmács – az olaszok végül is megengednek s az ígértet véve, hogy az igazgató rendbe hozhatja a rozszart karzatot, engedélyezik az előadások megtartását.

Lázas munka kezdődik a faépületben, kopácsolnak az ácsok, miközben „nagy társzekerekről sietve hordják az udvarra a nehéz ládákat és hatalmas díszleteket, melyek az imént érkeztek meg Szegedről. Krecsányi Ignácnak kincstárát képezik ezek a ládák: benők van a sok kosztium, amennyivel aligha jött még színtársulat Fiuméba.” Az igazságnak tartozom azzal, hogy elmondjam, nem ez az első szegedi társulat, amely Fiumében jár. Már 1846-ban letette itt névjegét az egész Európát bejáró Havi Mihály és Szabó József társigazgatók vezette „Szegedi Dalszíni Társaság”.

Míg a Fenice-ben a másnapi produkció előkészületei folynak, Krecsányi tisztelgő látogatásokat tesz a városban. Elsőül Tóth Gézá, az Adria társaság vezérigazgatóját keresi fel s köszönetet mond felbecsülhetetlen értékű támogatásáért. A társaság ugyanis 1500 karzatjegyet vett, amit ingyen szétosztott munkásai között. Ezután Kemény Ödönnel, a Magyar Tengerpart főszerkesztőjével felkeresi a legbefolyásosabb olasz üzletembert, Ossoinach urat, akit annyira megnyer ez a gesztus, hogy nyomban bérletet vesz az előadásokra és még az est folyamán vendégül látja a magyar társulatot. Ossoinach nagyvonalúsága futótűzként terjed el a városban s nem sokkal később az olaszok is megkezdik a jegyek vásárlását.

Másnap, nyolcadikán, szerdán az első előadás napján a Magyar Tengerpart a szegedi igazgató beköszöntőjét közli:

„Mi magyar színészek eljöttünk Fiuméba az adriai tengerpart ez intelligens, vegyes ajkú városába, ... hogy viszonzozzuk az olasz művészek és művésznők messze világitó szellemi nagyságainak, Dusenak, Salvininek, Zaccininak szíves látogatását... Vándorútunk célja tehát, hogy a magyar-olasz színészet Fiumében megtalálja a testvér a műzsákban.”

A nap folyamán az a hír terjed el a városban, hogy az olaszok az esti előadáson botrányt rendeznek. „Mindaddig lármáznak, dörömbölnek, fütyülnek, nyávognak, míg az előfüggőnyt le nem bocsátják s másnap a társulat összeszedve sátorfáját nem távozik a városból.”

A hír nyugtalanná teszi a színészeket. Este a függöny mögül Anday Blanka, Heller Irma, Áldor Juliska, Békéssy Gyula, Ferenczy Károly s az igazgató aggódva hallgatja a nézőtérrel beszűrődő soknyelvű zsongást. Egy operettel, a „Görög rabszolgá”-val kezdi vendégjátékukat s az első számot éneklő Anday Blanka halálsápadtan kérde Krecsányitól:

– „Mit csináljak, ha fütyülni fognak?”

– Elhallgat és némán fog állni, mint a szobor. Vár, vár, míg a fütyünek vége lesz. Aztán folytatja. A színpadot semmi szín alatt nem szabad elbagyni.”

Az előadás rendben elkezdődik – Anday énekszámát után nem füty, hanem tapsorkán tör ki, majd innen is, onnan is felharsannak az Evvivá! Éljen! Bravó! kiáltások. Az első felvonás után pedig „a közönség nemzetiségi különbség nélkül feláll, tapsol s a személyzetet számtalanszor a lámpák elé hívja.”

Krecsányi és társulata csatát nyert! A siker nagyságát legjobban az a levél jellemzi, melyet Fiume egyik virilistája másnap Kemény Ödönnek, a magyar újság főszerkesztőjének küld: „Kérem mondja meg az igazgató úrnak, hogy tegnap a legnagyobb és legerősebb autonómisták annyira el voltak ragadtatva az eddig itt még nem látott páratlan sikerű előadástól, hogy azt mondták, ha ezt segíteni lehetett volna, Novelli nem kapja most meg a városi színbázat.”

De megkapta és időközben meg is érkezett. Szombaton, 11-én kezdi meg előadásait, aznap, amikor a szegediek a Cigánybárót adják, olyan sikerrel, hogy az első felvonás fináléját meg kell ismételni. Sőt a második felvonásban, a huszárak színlelésekor – vállukon keresztülkötött nemzeti színű szalag van, mely színeiben megegyezik a tiltott olasz trikolorral – percekre megáll az előadás a már-már tüntetésbe átcsapó ováció miatt.

A siker felbátorítja Krecsányit és

vasárnap, 12-én prózát – Gárdonyi darabját, „A bor”-t tűzte műsorra. „A magyar közönségnek tetszik a darab és a játéki is, de az olaszok nem érik meg az egyszerű, poetikus történetet és a darab menetét lassúnak találják”.

Másnap a jó diplomáciai érzékkel rendelkező direktor néhány színész kíséretében felkeresi Novellit és társulatát. Joggal feltételezem, hogy nem csak udvariasság, hanem régebbi ismeretség is vezérli Krecsányit, ugyanis nem kizárt, hogy Novelli 1899-es, vagy 1900-as vígszínházi vendégszereplése alkalmával már találkozott egymással a két művész. A szegedi teátrum direktora rövid beszédben köszönti az olasz pályatársakat: „Bár más-más nyelven áldozunk a művészetnek, de célunk egy: a kultúra, a felvilágosodás fáklyájának lobogtatása. Eljöttünk, hogy a magasztos munkában... őszinte és kollektív rokonszenvünket nyilvánítsuk és jóindulatú barátságot kérjünk.”

Az olaszok másnap viszonzozzák a látogatást.

A szegediek sikerét és népszerűségét tapasztalva, gróf Szapáry kormányzó palotájában fogadást ad, melyre a két társulat vezető művészei, valamint a város notabilitásai hivatalosak.

A szegedi társulat vendégjátéka napról napra nagyobb diadalt arat. Egymást múlják felül az operettek, prózák és népszínművek sikerei. „Fárasztó és nehéz feladatának: nap-nap után más és más darabokban játszani – szinte bámulatos kitartással felel meg az operett-személyzet... Arról már „A bor” előadásán meggyőződöttünk, hogy prózai színészeink kifogástalanul ábrázolják a népies alakokat... Mindent összevéve konstatáljuk, hogy Krecsányiék a legjobbak közé tartoznak” – írja a Magyar Tengerpart.

Novelliék vendégjátéka a végéhez közeledvén – ők ugyanis csupán 10 előadást adnak Fiumében – Krecsányi babérokörút küld olasz igazgatótársra jutalomjátékára. Válaszul Novelli páratlan ajándékkal lepi meg a magyar társulatot: „Kapunk egy hatalmas koszorút. A nagy törzskoszorún 12 kisebb ézüstkoszorú volt elhelyezve. Ezt a remekművet a szegedi kultúrpalota részére küldtem el” – emlékezik könyvében Krecsányi. A korabeli lapok hírt is adnak a koszorú megérkezéséről, azonban a múzeum 1901-es leltárkönyvében tételeken nem szerepel és így további sorsa nem követhető nyomón.

A magyar társulat sikerének híre túlnő Fiume határain, s az újságok gyors hírből röptik fel legújabb értesüléseiket: „Fiuméből Triesztbe megy a magyar színjátszó társaság, mivel onnan meghívást kapott a vendégsze-

Vidéki színgazgatók Krecsányiért.
A héten számos vidéki színgazgató tartozkodott Budapesten, akik küldöttségileg megjelentek Jankovich Béla kultuszminiszternél és arra kérték, hogy Krecsányi Ignác részére eszközöljön ki nyugalombavonulása alkalmából és negyvenéves, a színművészet szolgálatában töltött ideje elismeréséül királyi kitüntetést.

replésre.” A hír igaz, ám Krecsányi, mivel Békés-Gyulára szerződés köti, csupán hat előadást vállalhat Triesztben.

A meghívásal egy időben Budapestről is megkeresik, hogy felajánlják neki a Magyar Színház megüresedett igazgatói székét. Az 1897-ben nyílt teátrum eddigi igazgatója ugyanis május 17-én megvált a színházról. Krecsányi rövid habozás után elutasítja az ajánlatot.

Május 29-én vendégjátékuk végéhez közeledve, a Bánk bánt tűzik műsorra. „Már délben aranyért sem lehet semmiféle jegyet kapni”... Az előadás sikere páratlan! „A taps, lelkesedés felvonásról felvonásra növekedik. Magyar és olasz tanulói ifjúság, összebárátkozva tombol... s előadás után karzati és földszinti közönség zsebkendőit lobogtatva távozik a színpalotából.” Másnap, a vendégjáték záró napján, Csöke Lajos miniszteri tanácsos kérésére, a tengerészek özvegyei és árvái javára tartják meg utolsó előadásukat.

Alighogy legördül a függöny, a társulat hajóra száll – s mert Krecsányi ért a hatáskéltetéshez – a Rákóczi induló hangjai mellett, a mólón összesereglett publikum kendőlengetése közben éjjel kettőkor kihajózik Trieszt felé.

Míg a mesés sikerű vendégjáték folyik, a szegedi Színügyi Bizottság megrettenve attól, hogy Krecsányi elfogadja a Magyar Színház ajánlatát, bár szerződése csak később jár le, május 30-án dönt arról, hogy sürgősen új pályázatot ír ki a színház bérletére. Mindezt anélkül, hogy Krecsányival megbeszélnék a dolgot. Így aztán nem csoda, hogy a vélhetőleg megbántódott direktor nem pályázik Szegedre. Augusztus másodikán megszületik a döntés: 1902 őszétől dr. Janovics Jenőé a színház bérleti joga. Krecsányi ugyanakkor visszatér szeretett temesvári színházába – változatlanul hozzá tartozik a budai Horváth-kerti színpad –, s 1914-ig megszakítás nélkül igazgatója marad.

Krecsányi Temesvárból a századforduló egyik legjelentősebb színházi központját alakítja ki. Legendásak merész ötletei. A kakasülő megtöltése érdekében rábeszéli Baeder Henriket, a lóvasút igazgatóját, hogy a karzati jegyekkel rendelkezőket ingyen szállítsa az előadásra, majd haza! Gondja van a német ajkúakra is – Temesvá-

rott többségben vannak az idő tájt a századok –, s a Tragédia előadásain, a színváltások alatt, németül ismerteti a képek tartalmát.

Vidéken az elsők között viszi színre – a klasszikusok mellett – Strinberg, Ibsen, Shaw, Hauptmann, Gorkij, Gárdonyi, Bródy, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc színműveit. Az operajátszásban is úttörő, a fővároson kívül ő szövegezte meg először Puccini és Wagner műveit.

Szakmai hozzáértését jelzi, hogy sok kitűnő művészt ő indít el a színi pályán. Ezek közül a legjelesebbek: Somló Sándor, a Nemzeti, Janovics Jenő, a kolozsvári, Fekete Mibály, a temesvári, Sebestyén Géza, a miskolci, majd a budapesti Városi Színház igazgatója lett. Nála kezdte színészi működését Góth Sándor, Medgyaszay Vilma, Bartos Gyula, Latabár Árpád, a világhírű tenorista: Környei Béla, a Max Reinhardt társulatán át Hollywoodig eljutott Beregi Oszkár és a csíki születésű Gyenge Anna, aki a Metropolitan tagja lett.

Sokszor panaszkodik arról, hogy felfedezettjei másutt érnek révbe, de azért büszke rájuk.

A magyar színeszetért tett erőfeszítéseit elismerve a temesvári „Arany János Társaság” tagjai sorába fogadja, a Színeszgyegesület pedig – melynek hosszú évekig buzgó tanácsosa volt – dísztagjává választja.

1913 novemberében számos vidéki színgazgató keresi fel Jankovich Béla kultuszminisztert „és arra kéri, hogy Krecsányi Ignác részére eszközöljön ki nyugalombavonulása alkalmából és negyvenéves, a színművészet szolgálatában töltött ideje elismeréséül királyi kitüntetést” – adja hírlül a temesvári Színházi Újság.

1914-ben, 70 évesen, negyven évi színgazgatás után, fáradtan és kol-dússzegényen vonul vissza, a színgazgató-kollégák kérte érdemrend nélkül. Mindennapi betevő falatját ír-nokként keresi meg a „Haditermény Rt.”-nél.

Egyetlenegyszer még felfénylik körülötte a világ s a dicsőség napsugarában ő áll egyedül. 1923. augusztus 18-án a színesztársadalom megünnepeli ötvenéves színgazgatói jubileumát, aztán már csak decemberben jelenik meg róla egy rövid sajtótudósítás: „A Verebely klinikán balalós ágán fekszik Krecsányi Ignác, a magyar színeszet érdemes úttörője”. Megoperálják, de a gyógyíthatatlan kór legyűri a 79 éves művészt. 1923. december 13-án hunyja örök álomra szemeit. Az 1969-es Színházi Kislexikon még halálában sem kegyes hozzá, 1924-re teszi halála évét.

Sándor János

Csendes dobbantások

Fiatal szegedi képzőművészek

Egy vidéki nagyváros képzőművészeti közéletében ritkán történnek fontos, felkavaró hatású események. Mégis: az idei tavaszon egy különleges szellemi, művészi fejleményre figyelhettünk fel Szegeden. A dolog úgy kezdődött, hogy a város kulturális vezetése meghívásos pályázatot írt ki a második világháborús emlékmű megtervezésére. Aztán mintegy tucatnyi pályamű érkezett be a felkérésekre. A zsűri döntése azonban annál egyértelműbb volt. Csupán Popovics Lőrinc munkáját tartották alkalmasnak a kivitelezésre. Pedig ő volt az egyik legfiatalabb résztvevő. Ráadásul a pályázók közül ő volt az egyetlen autodidakta alkotó.

Nem tudom: a közelmúlt hazai gyakorlatában akad-e párja e rendhagyó esetnek. Annak, hogy egy hivatalos művészeti pályázaton a hivatalos zsűri egy autodidaktának ítélje oda a babérkoszorút. Az viszont kétségtelen, hogy Szeged professzionista szobrászai többnyire méltatlankodó felháborodással reagáltak a szokatlan eredményre. Amin aligha csodálkozhatunk. Elvégre csorba esett a presztizsükön.

Persze a kívülálló azt is észrevehette, hogy e végkifejletben nem csupán az egyszerű alkotói eredményesség és a véletlenek szerencsés összjátéka összegeződött. Hanem az is, hogy Popovics Lőrinc és generációja már hosszú évek óta jelen volt a szegedi és hazai képzőművészeti közéletben. Csak éppen az érdemleges szellemi, erkölcsi áttörés és önmegmutatás markánsabb gesztusa hiányzott e nemzedék pályafutásából. Nos, számomra egy ilyenféle fordulatot jelentett a szoborpályázat különös kifutása.

Más kérdés, hogy itt azért az események rendje korántsem megnyugtató. Mert miféle kulturális, művészeti szellem van ott, ahol egy alkotói nemzedék szinte észrevétlenül kerül bele a művészeti élet vérkeringésébe? Az adott generáció meghatározó képviselői tehát keményen dolgoznak, majd sorra-rendre helyi, hazai és külföldi kiállításokon szerepelnek, de ilyenformán is szokatlan csönd marad körülöttük. Alig vesz tudomást róluk a szakma, a kritika, főként pedig a helyi közvélemény. Így aztán úgy néz ki: mintha nem is léteznének. Mintha elnyelné őket a jelenlegi hazai valóság politikai csatazaja. És tényleg: szinte törvényszerű itt, hogy épp egy politikai jellegű emlékműpályázatnak kellett jönnie, hogy e generáció léte és képessége valóságosabban is megmutatkozzon. Ez ugyan jókora késéssel történt meg, de legalább egy kisebbfajta szellemi, erkölcsi robbanás erejével hatott.

Persze másfelől is ott kísérti e nemzedéket a „kizökkent idő” árnya. Nekik nem adatott meg, hogy munkásságukat állandó, nyugalmasabb társadalmi, szociológiai és szellemi körülmények között hozzák létre. Hiszen indulásuk, pályakezdésük a nyolcvanas évek közepére esett. Más szóval: a korábbi rendszer puha diktatúrájának időszakára. Művészi tevékenységük mostani szakaszát viszont a rendszerváltás utáni „vad kapitalizmus” viszonyai határozzák meg.

A szegedi képzőművészek legújabb nemzedékétől azonban szemlátomást távol áll az efféle emberi és művészi mentalitás. Idegen tőlük a rá tartó ügyeskedés vagy a magamutogató hangoskodás. Inkább szelíd, udvarias, már-már régivágású egyéniségeknek tekinthetjük őket. Mégis azt látjuk: művészetük szemléletbeli, stílusi jellege ugyancsak elválik a korábbi nemzedékek felfogásától. Úgyhogy életkoruk és alkotói teljesítményeik alapján egy önállóbb, szuverénebb művészgenerációt képviselnek Szegeden. Eldöntendő azonban: miféle szociológiai művészettörténeti és esztétikai sajtóságok jellemzik e nemzedéket.

*

Induljunk ki most is egy konkrét eseményből! 1992. december 4-én kétszintes, csoportos kiállítás nyílt a szegedi képtárban. A bemutatónak az volt a célja, hogy átfogóbb, tüzetesebb képet nyújtson a fiatal szegedi képzőművészek munkásságáról, eredményeiről. Ezért aztán egy-egy alkotó mintegy nyolc, tíz vagy tizenkét művel szerepelt a tárlaton. Vagyis a legjellemzőbb, legrangosabb produkciókkal. A kiállított munkák háttérben pedig kilenc képzőművész állt: közöttük négy festő, két szobrász ugyanennyi grafikus és egy iparművész (Bodor Zoltán, Darázs József, Fontos Zoltán, Sejben Lajos; Bánvölgyi László, Popovics Lőrinc; Andrassy Gabriella, Sávai Márta; Józsa Gábor). Mindenesetre Sejben Lajos ötlete nyomán a rendezvény egy önirónikus, humoros színezetű felcímet kapott, ami így szólt: Kinek Art.

Hogy miért idézem e múlt évi seregszámot? Főként azért, mert a fiatal szegedi képzőművészeknek ez volt a legteljesebb, legjelentősebb helyi bemutatkozása. Így az itteni művek, az itteni tapasztalatok alkalmasak lehetnek arra, hogy mind a részleteket illetően, mind pedig szintetikusabb formában közelebb kerüljünk ehhez a nemzedékhez. Habár az akadályok, bizonytalanságok ezúttal sem hiányoznak. Elég ha megemlítem: ezen a tárlaton sem szerepelt valamennyi jelentősebb, rejtésesebb fiatal alkotó (pl.: Gáll Tibor, Tuzson-Bertzely Péter, Kótay Gábor, Magyar Mihály). Noha mindegyikük írásos meghívót kapott. Ám ilyenképpen is értékelünk kell e csalóka tükröképp, csonka horizontú bemutatónak.

Mert kiderült itt: évtizedeinkben a generációs összetartozás egy meglehetősen újszerű formataralommal jelentkezik. Arra gondolok: a korábbi nemzedékek pályáján nemigen volt szükség arra, hogy társadalmi, művészi jelentőségüket bizonyos csoportos, generációs kiállításokkal demonstrálják. Ahogy a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának működése is csupán harmincegy-néhány évre tekinthet vissza. Ez pedig azt jelenti: a hazai művészeti életben a hatvanas, hetvenes évekig a fiatalság tényének nem volt különösebb jelentősége. Miként az európai kultúra klasszikus korszakaiban sem hangsúlyozták az életkorok elválasztó, megkülönböztető jellegét. Itt sokkal inkább a nemzedéki, szemléleti folytonosságra, a szervezettebb hagyományépítésre esett a hangsúly, mintsem a generációs másság, újszerűség határozottabb megmutatására.

Közismert, hogy a fiatalság mítoszát a romantika kora plántálta bele az európai művészet szellemiségébe. Amivel egy olyanfajta művészi, etikai örökséget hagyott hátra, amelyben a fiatalság momentuma többé-kevésbé magába foglalja a felnőtt hatalmi és kulturális viszonyokkal való szembenállást. Más szóval: bizonyos kritikai attitűdöt. Mindenesetre a magyar művészetben csak jókora megkésettiséggel jelentkezett e modern indítatású magatartás. Ha létrejött is néhány progresszív tartalmú alkotói csoportosulás (l.: Nyolcak köre, Gödöllői művésztelep, Európai Iskola), ám a fiatalok szintetikusabb jellegű generációs összefogása csak az utóbbi évtizedekben vált általánossá (l.: szentendrei Vajda I. Stúdió, Helyettes szomszások csoportja).

Pedig ebben az időszakban többnyire már zöld utat nyertek a legkülönfélébb, legfrissebb művészi irányzatok. A hatalom a kultúrpolitika közvetlenebb, közvetettebb befolyása azonban mind a mai napig tetten érhető. De az sem mellékes, hogy ugyanebben a periódusban nálunk a képzőművészet társadalmi rangja alaposan megcsappant (l.: művészeti ágazatok anyagi támogatásának hierarchiáját, másrészt a kiállítások látogatottságát). Így a fiatal alkotók

Írás Szuromi Pál megjelenés előtt álló *Tükrök és tükröződések* című tanulmánygyűjteményéből

csoporthoz jelentkezésében ugyanúgy szerepet kap a megcsontosodott társadalmi, szellemi viszonyok elleni protestálás, mint az önmegmutatás, a létezés és élni akarás elemi jellegű kinyilvánítása.

Természetesen a szegedi alkotók kollektív természetű megnyilvánulásaiban is jelen vannak e szociológiai, társadalom-lélektani motívumok. Amikről pályafutásuk alakulása is tanúskodik. Ezek a fiatalok tudniillik már a nyolcvanas években megrendezték legelső egyéni bemutatóikat (pl.: Darázs József: 1983, 1989 – Szeged, Sejben Lajos: 1989 – Szeged). S ettől kezdve sorra-rendre megjelentek a területi és országos tárlatokon is (pl.: Szegedi Nyári Tárlatok, Vásárhelyi Őszi Tárlatok, Stúdiókiállítások). Mi több: egynehányuk külföldi városokban is kiállította műveit (pl.: Collégium Hungaricum, Bécs, 1990 – Darázs József, Sejben Lajos; Darmstadt, 1991 – Darázs J., Sejben L.; Párizs, magyar km-ek bemutatkozása, 1992 – Darázs József, Gál Tibor). És mégis: az utóbbi esztendőben ez a korosztály szinte évről-évre megtartotta csoportos, generációs felvonulásait (pl.: 1989, Városi Bíróság, Szeged; 1991, JATE Klub, Bálint S. Műv. Központ, Szeged; 1992, Forrás Szálló, Szeged).

Ami miféle funkciója volt e ráadás jellegű kollektív kirukkolásoknak? Annyi bizonyos: ezeken a rendezvényeken a fiatalok sajátos nemzedéki arculata tisztábban kirajzolódott, mint a hallatlanul vegyes összetételű hivatalos seregszemléken. Hiszen az itteni tárlatokon csak egymás között voltak. Elkülönítve, kiemelve, így némileg misztifikálva is. Pedig e bemutatók azt is jelezték: ezek az alkotók ugyanúgy nem bíznak túlságosan önmaguk egyéni művészi erejében, miként szűkebb környezetük esztétikai fogékonyságával is elégedetlenek. Lényegében innen ered a csoportos felvonulások igénye, egyszersmind a kiállítások ismétlésének, sulykolásának gyakorlata.

Mindenesetre a korábbi generációk pályáján az első önálló bemutatkozásoknak jóval nagyobb társadalmi, szakmai súlya volt, mint a jelenlegi időkben. Talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy most egy összekeveredő, elbizonytalanodó: már-már fordított jellegű szereplési szisztémáról és előrehaladásról kell tudomást vennünk.

Persze az ismétlődő nemzedéki felvonulások akár meg is téveszthetik a nézőt. Arra gondolhat: lám, itt egy kollektív szellemű gárda jelentkezik. Holott szó sincs erről. A fiatal szegedi alkotók legtöbbször ugyanis épp a generációs magányosság jellemzi. Még saját korosztálybeli társaikkal sincs elevevebb, tartalmasabb emberi és művészi kapcsolatuk, nemhogy az idősebb évfajrattal alkotókkal. Igaz, kivételek ezúttal is akadnak (pl.: Darázs J. és Sejben L. szövetsége), de ezek csak megerősítik a „szabályt”.

Annál is inkább, mivel a korábbi szegedi művésznemzedékek jóformán sohasem csináltak generációs kiállításokat (pl.: Dér István, Zombori László, Novák András és Pataki Ferenc korosztálya). Ennek ellenére az ő életükben a kollektív szellemiségnek nagyobb szerepe volt. Nem elég, hogy igen gyakran együtt beszélgettek, együtt kocsmáztak, ám mindemellett figyelemmel kísérték egymás szakmai, művészeti előrehaladását is. Ezzel azonban dehogyan is akarom idealizálni a hatvanas, hetvenes évek fiatal generációját.

Inkább arról van szó: nálunk ebben az időszakban a művészeti eseményeket még valami felfokozott figyelem övezte. Ami magába foglalta a kulturális irányítást, a kritikát és a közönséget is. Így a legkülönfélébb alkotói jelentkezéseknek érdemleges súlya volt. Amit az is megerősített, hogy ekkoriban a vásárhelyi, dél-alföldi képzőművészet egyféle megkülönböztető nimbust kapott a hazai kultúrában (l.: realizmus kiemelése az avantgard törekvésekkel szemben). A mostani évtizedekben viszont a szakmai sajtó bizonyos földhözragadsággal, konzervatívizmussal illeti ezt a térséget. Meg kell hagyni: nem is egészen alaptalanul (l.: az országos és a nemzetközi rangú makói grafikai művésztelep megszüntetése).

Talán ennyiből is kitűnik: a legújabb szegedi művésznemzedék amolyan ereszkedő, stagnáló periódusban vette át a stafétabotot az idősebbektől. Pontosabban: egy olyan időszakban, amelyben a helyi alkotók művei alig-alig jutottak be a szegedi nyári és a vásárhelyi őszi tárlatok műgyűjtésibe (hetvenes, nyolcvanas évek környéke). Aminek egyebek közt az volt az oka, hogy ebben a korszakban az alkotók jó része igent mondott az anyagi, műkereskedelmi szempontok elsőbbségére. És ez ugyancsak beleszólt műveik esztétikai színvonalaiba. Akárhogy is vesszük: ez a sajátos elszürkülő korhelyzet némiképp megkönnyítette a legfiatalabbak felszínre kerülését.

Itt azért egy hosszan elnyúló, türelmes és szívós küzdelmet kell elképzelnünk. Mínt hogy a szegedi fiatalok legtöbbször kerülő úton jutott el a művészi pályára. Vagyis: autodidakta módon, önerőből. A Kinek Art című kiállítás résztvevői közül például csak Bánvölgyi László és Sava Márta végezte el a Képzőművészeti Főiskolát. Mások a helyi tanárképző intézetben szereztek meg rajztanári diplomájukat (Andrássy Gabriella, Popovics Lóriné). A legtöbb alkotó pedig különféle műszaki, mérnöki képesítéssel rendelkezik (Fontos Zoltán, Sejben Lajos, Darázs József). Ezek a tények azonban korántsem a fiatalok szellemi, művészi gyengeségeit bizonyítják. Inkább önépítő erejüket. A szóban forgó alkotók többsége ugyanis a nyolcvanas években elnyerte az Alaptagságot. A szegedi művésznemzedék történetében mindenesetre nem volt még példa arra, hogy egy alkotói nemzedék zöme az autodidakták sorából kerüljön ki.

Az utóbbi évtizedek hazai kultúrájában viszont közel sem ismeretlen ez a jelenség. És itt mindenképp a szentendrei Vajda Lajos Stúdió botrányság fellépésére és legendás kibontakozására gondolok (l.: Ef Zámbo István, Wahorn András, Fe. Lugossy László, Bukta Imre stb.). Pedig e minden hájjal megkent, ördögös alkotók is az amatőrség köpenyegéből bújtak elő. Döntően mégis nekik köszönhetjük, hogy a hetvenes, nyolcvanas évek kissé megfáradt hazai avantgárdja egyféle szellemi, művészi felújítást kapott. Mert nálunk a nyersebb dadaizmusnak, a banális szürrealizmusnak vagy a nagyvárosi firkák művészi felhasználásának nemigen volt érdemi hagyománya. Nos, a fiatal szegedi alkotók esztétikai hozománya aligha mérhető össze a grandiózus teljesítményekkel. Ám az autodidakta startolás és a művek szubjektív, mitikusabb szellemisége nyomán ilyenformán is egy átfogóbb jellegű nemzedéki rokonságról beszélhetünk.

Subjektivitás, mitikusabb? A későbbiekben majd részletesebben is kitérek e szemléletbeli sajátosságokra. Előbb azonban érdemes megjegyezni, hogy a jelenlegi fiatal generációk képviselőinek jóval összetettebb, áttekinthetlenebb valóság- és művészetképpel kellett szembesülniük, mint a korábbi nemzedékeknek. Gondoljunk csak a racionális világszemlélet évszázados hátyáinak megingsására, s ezzel együtt a képzőművészet kifejezés alternatíváinak rohamos megduzzadására. Míg az előbbi korszakok szellemi tájékozódásában jobbra csak a hazai és a nyugat-európai példák estek latba, addig a mostani évtizedekben mindez már kevésnek tűnik. Mert a művészet szférájában is egyre inkább a világpolgárság követelménye lett a mérvadó. Ha az egyik oldalon e sajátos korszakjellemet vesszük alapul, másrészt meg a szegedi fiatalok autodidakta indulását, akkor az eddigieknél is pontosabban elképzelhetjük azokat a szakmai, művészi tárlatokat, amelyeket az itteni alkotóknak át kellett hidalni.

Nem is ment ez egyik napról a másikra. Jellemző például: a Kinek Art bemutató résztvevőinek életkora közelebb állt a negyvenhez, mint a harmincas évfajrathoz. Úgyhogy az adott esetben sokkal inkább a közép korosztály seregszemléjéről beszélhetünk volna. Hogy a katalógus, a plakát címadásában mégis megmaradt a fiatalság fogalma? Ennek egyszerű, érthető oka volt. Ezek az alkotók többnyire csak a harmincas években szereztek meg a Stúdió- és Alap-tagságot. Más szóval: az utolsó pillanatban (mivel itt 35 év a korhatár). De az önelvű, autodidakta kibontakozásnak ez az ára. Mármost az időbeli megkésztetés.

Ők azonban szemlátomást bölcsen bemérték és elfogadták sajátos helyzetüket. Ráadásul nem is akarják látványosan felpörgetni az eseményeket. Hiába lettek hivatalosan is elismert alkotók, hiába érnek el komolyabb művészi sikereket (l.: Darázs József és Sejben Lajos szereplései), ám e fiatalok ilyenformán is ragaszkodnak józan, polgári állásaikhoz. S

mindezt leginkább azért teszik, mert művészetükben szabadok, függetlenek és hitelesek akarnak lenni. Az idősebb alkotók példái ugyan bőségesen megtapasztalhatták, hogy a művészi szabadadás valójában egyet jelent a tudathasadásos létformával. Minthogy élni is kell valamiből (l.: képcsarnoki, képkereskedelmi gyakorlat), másrészt meg művészetet is kellene csinálni.

E puritánabb, markánsabb és etikusabb magatartás egyébként más vonatkozásban is érvényes erre a nemzedékre. A korábbi generációk képviselőinek jó része például majd mindig eleven kapcsolatban állt a helyi és területi kultúrpolitika vezetőivel. Egyszerűen: a hatalommal. Nem csoda így, hogy kiállításai tetemes hányadát politikások és tanácsi vezetők nyitották meg. Annál is inkább, mivel ilyenképpen bőkezűbb mecénálásra, vásárlásokra számíthattak. A mostani fiataloktól viszont meglehetősen idegen az efféle mentalitás. Számukra a szakmai értékelés és megmértetés a perdöntő, aztán pedig a nagyközönség sajátos reagálása. Így nyugodtan elmondhatjuk: ezzel a generációval a szegedi képzőművészet többé-kevésbé nagykörűvált. Hiszen leválasztotta önmagát a hatalom, a politika köldökzsinórjáról.

Itt az ideje, hogy most már az érdekesebb, jelentősebb egyéni teljesítményeket is számba vegyük. Már csak azért is, mivel egy művésznemzedék saját arculatát és esztétikai minőségét csupán a szuverénebb alkotói eredmények biztosíthatják. Persze előzőleg célszerű megemlítenem: ezúttal is főként a tavalyi Képek Art bemutató műegyüttesére hagyatkozom. Mellettük azonban figyelembe veszem a generáció tagjainak egyéb csoportos és egyéni jelentkezéseit is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy-egy alkotó művészi milyensége a szereplések időzónáiban bomlik ki. És tényleg: a szegedi fiatalok azt a címet adták egyik kollektív bemutatójuknak, hogy Májusi dobbantás (1991, JATE Klub, Szeged). Nos, valójában e kiállítási dobbantások tapasztalataiból kell összeállnia az egyéni arccéleknak.

Mint köztudott: Szeged képzőművészetében minduntalan a festők tábora volt a legnépesebb. Ahogy jelenleg is ugyanez a helyzet. Bodor Zoltán mégis jobban vonzódik Gyulához, pontosabban az itteni művésztelephez, minthogy itt találta meg legközelebbi művészi rokonait. Vagyis: a hiperrealisták csoportját. Ez a szemlélet azután mindmáig meghatározza művészi tevékenységét. Látszólag úgy néz ki, mintha a klasszikus nyugalmú németalföldi múlt vonzókörében élne (pl.: Vermeer hatása). Mert képeit a formai tárgyilagossággal ötvöződő lírai festőiség és visszafogottság járja át. Azaz: majdhogynem monokróm festészetét művel. Amelyben láthatóan a kompozíciós tisztaságra, egyszersmind a szakmai igényességre esik a hangsúly.

Ennek ellenére az alkotót nem elégti ki a mindennapi tárgyak egyértelmű, harmonikus és finom megidézése. Hanem fonnyadt testű, öreg aktot helyez a világos műterem és az üres rajzbakok centrumába. Később meg egy ablakon kinéző, premier plános létékintettel kell szembesülnünk (Aktrajzolás, Kovácsék lova, a Sanyi). Így a fanyar ironia és a tragikus sugallat is beépül e nyugalmasnak tűnő művészetbe. Más kérdés, hogy Bodor piktúrája még közel sem olyan szellemes és felkavaró, mint hasonló felfogású, érdemes kortársaié (pl.: Korga György, Balogh Gyula, Fehér László, Méhes László).

Fontos Zoltán viszont festőművész édesapjától kapta az első alkotói impulzusokat. Ő is előszeretettel fordul a klasszikus és expresszív festőiség érzelmi és indulati formái felé, mint ahogy a mítikus és szimbolikus emberfelfogás is a magáénak érzi (l.: Fontos Sándor legutolsó alkotói periódusát). De már az utód bemutatkozó tárlata is elárulta: ebben a piktúrában lényegében a figurális kifejezés uralkodik. Ugyanakkor a vonalas és lírikus jellegű előadás összefonódása is szuverénebb arcolatot biztosított e művészetnek (1985, Kupola Galéria, Szeged).

Mégis: Fontos Zoltán igazában csak ezután ébredt rá festői feladatvállalásának szakmai és művészi komolyságára. Hisz alkotói világszemlélete ugyanúgy tápot kapott Kondor Béla zseniális szürfigurációitól, mint Dienes Gábor ironikus hangvételű festői antropológiájától. Innen is adódik, hogy látomásaiban majd mindig a létezés és a történet sajátos kettőssége szublimálódik. Bár biblikus, mitológikus és szimbolikus jelenetei a konkrétabb jelbeszéd ismerveit hordozzák, ám a művek környezeti, térbeli nyitottságával az időtlenség, az egyetemesség képzete is belépett a felületekre.

Fontos ugyanis lépten-nyomon azt kérdezi tőlünk: voltaképpen miféle lény is az ember. De nincs egyértelmű válasza. Nála az agresszivitás és az önfeláldozás éppúgy befelé az „Emberi színjátékba”, mint az állatias önzés vagy a növényi példázatu szelidség. Mi más lenne ez: mint festői moralizálás, egyúttal korszakunk emberi mentalitásának művészi számbavétele.

Az utóbbi esztendőben egyébként mértéktartóbb, visszafogottabb lett e festői vizsgálódás. Némileg kisebb méreteket kaptak a képfelületek, a figurák montázsos nyüzgése is visszaszorult. Ezekkel pedig egy alázatosabb, koncentráltabb művészi vizsgálódás indult meg. Amely immár tudatosabban is felmérte: mit jelent egy racionálisabb, grafikusabb jellegű képfelfogásra alapozni, miközben itt az omlékony és indulati töltésű festői gesztusok is teret kérnek. Szerencsére Fontos Zoltán tehetséges művész. Ráadásul jó érzéke van az önrányításhoz, az önkorrekciókhoz is. Eddigi munkásságában is főként akkor hozott létre jelentősebb műveket, amikor egészséges festői vitalitását egységben tudta tartani a vonalas elemek könnyed és dinamikus megjelenésével (pl.: Angyal üdvözlés, Corpus, Megmaradás törvénye, Áldozat, Örökség, Ablak). Így az alkotónak esélye van arra, hogy a jó képességű Pataki Ferenc vizionárius eredményeit megközelítse.

Darázs József dekoratív szellemű festésze látszólag határozottan elválik Fontos Zoltán lírai expresszionizmusától. Pedig mindkét alkotó a montázsos komponálásra és a kozmikus, nyitott tér képzetére hivatkozik. Csakhogy Fontos szemlélete elsősorban a „minden egész eltörött” lehangoló eszméjéhez igazodik, s ezzel együtt a tragikomikus világlátáshoz. Darázs piktúrája viszont pontosan azt hirdeti: igenis rend, összefüggés és távlatos harmónia honol a világban. Ennek megértéséhez és átéléséhez ellenben vissza kell mennünk a természeti mítoszok mindent átfogó szférájába.

És miért is ne? Elvégre az utóbbi esztendőben épp a természeti kultúrák reneszánszát éljük. Lassan becsülete lesz az akupunktúrás gyógyításnak, ahogy alkalmanként a horoszkópok jelzéseire is odafigyelünk. Úgyhogy Darázs művészi felfogása nagyon is szinkronban van korszakunk kozmikus, metafizikai érdeklődésével. Az alkotó eszmei, művészi érlelődése mégis Pap Gábor művésztörténéssz profetikus távlatú bölcséleti tanulmányaihoz kötődik. Hisz leginkább ő volt az, aki a korábbi rendszer „internacionalizmusával” ellenkező markánsan kiállt a nemzeti és népművészeti értékek egyetemesebb jelentősége mellett. Közben a természeti kultúrák művészetében rejlő átfogó és magasrendű jelteremtésre is megannyi vonzó példát adott.

Nem csoda így, hogy Darázs József pályakezdését is ott kísérte bizonyos deduktív szellemiség. Ekkoriban még főként a dekoratív tónusú geometrikus ritmusú képszerkezetekre apellált, amelyekben az elvont mértani és organikus formák éppúgy helyet kaptak, akár az antropomorf utalások. Ezek pedig rendre elárulták: az alkotó ugyanúgy tanulságokat merített Korniss Dezső szintetikus festészetéből, ahogyan Bak Imre – egyáltalán a hazai konstruktivizmus – példatárát is figyelembe vette. Ám Darázs korai művei ilyenformán is egy önállóbb gondolkodású művészegyéniségről tanúsítottak.

Ami a későbbiekben is egyre jobban beigazolódt. Mert a művész fokozatosan feladta mértánias szikárságát, hogy helyette egy nyitott, dinamikus és már-már kötetlen szerkezetű komponálással álljon elő. Igaz, a dekoratív hangoláshoz továbbra is ragaszkodott, de most már talányos, léptékváltásos tárgyakkal, állatokkal és női testrészekkel népesítette be

felületeit. Amikkel lépten-nyomon az emberi létezés perdöntő mozzanataira utalt. Életre és halálra, a föld és az ég szellemeire vagy az erotika és az elmúlás misztériumára. E festői jelbeszéd optimizmusa pedig abban gyökeredzett, hogy helyet talált benne a megújulás és az újjászületés eszméje. Itt például az emberi száj egy olyan szerv, amely egyfelől elnyeli, elpusztítja az étkeket, ám másfelől mégis az élet, a szeretet és a megmaradás egyik legfőbb biztosítéka.

A legutóbbi években egy újabb, szembetűnő alakváltozás történt Darázs József festészetében. Minthogy a motívumokkal telített mozgalmos felületek mellé odaállította a tágasabb léptékű, zavartalan nyugalmú negatív térképzeteket. Így művein nagyobb lett a csend, a kolorisztikus feszültségek viszont felhangolódtak. Mi tagadás: én leginkább ezen a tájékon éreztem rá e művészet átütő erejére (pl.: Fekete út, Óriás asszony napot szül, Ikrékét szülő, Halálhetéra, Az ittrekedt, Eleven mítosz, Metafizikus képeslap). Amely szellemi dimenzióit tekintve főként a szentendrei Vajdások felfogásához kapcsolódik, noha a másik oldalon Földi Péter mitikus festészetével is rokonságban áll.

Amilyen áttételes, éterikus hangon jelentkezik Darázs művészete, Sejben Lajos festészete még olyannyira közvetlen és egyszerű. Szinte gyermeki hamvasságú. És valóban: az alkotó egyik legkorábbi műve A varázsló akár programadó képe is lehetne e piktúrának. A képfelületen ugyanis egy virágot tartó figura tűnik fel, amely nagyfejű látványával és esetleges, játékos formáival ugyanúgy felidéz a gyermekrajzok világát, mint az ősi kultúrák mágikus emberszemléletét. Az előadás mértánias, bolyhos könnyedsége viszont Paul Klee előadásmódját juttatja eszünkbe. Az analógiák művészettörténeti összecsengése tehát már itt is szembetűnő.

Innen kezdve ellenben Sejben festészete eltávolodott a figurális modellattástól. Képei felületen olyanféle absztrakt forma- és színritmusok tűntek fel, amelyek úgyszólván mindenféle konkrétabb megközelítést kizártak. Egyszerűen csak színes, mozgalmos és eltérő hatású műveknek mutatkoztak, semmi másnak. Pedig Sejben Lajos művészi fantáziája ugyanúgy lázba jött egy-egy leomló falvakolat kaotikus rajzolatától, mint egy-egy természeti alakzat különösségétől. Mire azonban ezek az inspirációk képpé nemesedtek, akkorra az élet- és tárgyúság külső lenyomata valamiképpen elpárolgott belőlük.

De pusztán csak azért, hogy egy hitelesebb, bensőségebb életszerűség kerüljön felszínre. Amely ott rejtőzik a hangulatos hullámzásában, a pillanatnyi megérzésekben vagy az indulatok szeszélyes sodródásában. Vagyis: a lélek legbensőbb bugyiraiban. Lényegében innen ered, hogy Sejben Lajos képein „csupán” az apró festékkoltok, a formai gesztusok, aztán meg a kaparások és karcok spontán szerveződésű vízióit látjuk. Még hozzá meglepően sok-sok formai változatban. Van úgy, hogy egy-egy átfogóbb, határozottabb formaelémhez kapcsolódik a színritmusok parázna tobzódása, máskor viszont szinte légüres térben úszkálnak a vibráló tónusok. Ez pedig azt jelenti: az alkotó lelkületében tág zere van a formahangulatok tartományának.

A modern európai művészetben mindenesetre Jean Dubuffet-hoz kapcsolódik a spontán önkifejezés, az informel egyik sajátos lírai formájának kimunkálása. Aligha tévedek, ha Sejben Lajos festői gyökereit is ide vezetem vissza. A kortárs hazai művészetben pedig Kopasz Tamás analóg törekvéseire utalnék. Mégis azt látjuk: az alkotó folytonosan változó, leleményes művészete lesöpri magáról a szorosabban analógiákat. Mert négy vagy hat évvel ezelőtt még bolyhos puhaságú festőiséggel tudta megfogni a nézőt. Mostanában viszont e lírai omlékonyág bizonyos áttetsző és kristályszerű vonaldinamizmussal ötvöződött. Ezzel a játékos, spontán képépítés ugyanúgy képes volt felidézni a konstruktív szellemiség szikárságát, mint a gesztusfestészet kötetlen érzelmességét. Amivel valami szintetikus jellegű, absztrakt naturalizmus került a képfelületekre. Sejben tehetséges munkálkodása talán itt jutott el a legmagasabb esztétikai csúcokra (pl.: Szilánkok, Külső behatás, Kozmikus spirál, Belső jelek, Távoli üzenet, Rejtőzködő forma, Öskép).

A festők táborából szívesen beszélnek még Gáll Tibor és Tuzson-Berczely Péter művészi munkásságáról. Mégsem tehetem meg ezt, mivel csak egy-egy alkalommal találkoztam műveikkel. Ezek azonban így is elárulták, hogy az előbbi alkotónak remek érzéke van az objektus sűrítéshez, az ebből kibontható ironikus társadalomkritikához (pl.: Magyar habgerinc). Az utóbbi festő organikus szürrealizmusát pedig a dekoratív tolmácsolás és a metafizikai sejtelmesség ütköztetése tette érdekessé (p.: A lelkek karneválja, Hajnali hazugság).

A fiatal szegedi képzőművészek társaságában sajnos igen kevés a szobrász. Amilyen népes gárdával rendelkezik az itteni középgeneráció, a legújabbak száma olyannyira megcsappant. Bánvölgyi László mindenesetre a helyi Tömörkény I. Művészeti Szakközépiskolában tanít: csak öt éve végezte el a Képzőművészeti Főiskolát. Így művészi tevékenysége még többé-kevésbé magán viseli a szakmai képzés biztonságot adó formai jegyeit. Nevezetesen: a természetelvű látás és az érzékeny, lírai hatású plasztikai alakítás követelményeit. Csináljon bár álmodozó vagy szikárabb sugallatú portrékat, netán egészalakos figurációkat: nála a részletek tisztas kimunkálása majd mindig összhangban van a szoboregész átfogóbb törvényeivel.

Bánvölgyi művészetében azonban a tematikaikái, stílisis előnyomulás is tetten érhető. Nem elég, hogy több változatban megformálta a világmindenség távlati fűrésző tudósok alakját, de a másik oldalon a valóság mikroszkopikus tartománya is közelebb került hozzá. Menet közben pedig ráértett arra, hogy a jelképes, expresszív kifejezés megköveteli a markánsabb kiemelést, a formai sűrítést. Ennek köszönhető, hogy legfrissebb plasztikai már jobbára a szerkezetes, konstruktív szellemű térképzés elveinek engedelmességeknek. Ennek ellenére az alkotó érdemibb „oroszlánkörme” akkór mutatkozott meg, amikor megteremtette a bicikliző Einstein szellemes és ironikus figuráját.

Popovics Lőrinc sajátos művészi kiugrásáról már szó esett. Nem mintha az adott emlékműpályázat díjnyertes munkája egyúttal az alkotó legrangosabb teljesítménye lenne. Dehogy. Bizonyos azonban, hogy Popovics szobrász szemlélete előbbre jár, mint Bánvölgyi Lászlóé. Ő szinte egyből az elvontabb formataralmak vizsgálatával kezdte munkásságát. Azaz különféle torzó- és töredékformákat komponált össze, miközben a bennük szunnyadó tartalmi, formai feszültségeket kereste. Ez a montázsos, torzószerű világlátás egyébként Fontos Zoltán festészetével analóg. Habár Popovics művészetében nincs helye a konkrétabb jellegű figurális megjelenítésnek.

Ő inkább a beszédes tartalmú, szimbolikus tárgyakhoz, egyszersmind az általánosabb érvényű, tiszta formaképletekhez kötődik (pl.: henger, félgömb, tojás stb.). Jellemző például, hogy megannyi változatban kipróbálta a négyzögletű keretformák és a ritmikusan hullámzó drapériák áthatásait. Látszólag csak a kompozíciós formák ötletes és művés váltakozása érdekelte az alkotót, pedig valójában világképi jelentőségű szobrászi tartalmakat tudott felmutatni. Ezek a motívumok ugyanis nem csupán a zártság és nyitottság, a racionalitás és az érzelmesség látványos kontrasztjait példálták, hanem ezzel együtt az emberi kultúra és a művészet sorskérdéseire is rákérdeztek. Mert miféle világ van ott, ahol a drapériák szeszélyes hullámverése alaposan megcsonkítja és magával rántja a józanabb, racionálisabb térformákat (Niké bedobja a törökőzójét)?

A tényekhez tartozik, hogy a pályakezdő szobrász előszeretettel fordult a síkszerűbb domborítások felé, ugyanakkor főként a bronzanyagot kedvelte. A későbbiekben pedig egyre jobban ráértett a köféleségekben rejlő materiális méltóságra és formai érzékenységre, nem is szólva a kombinált anyaghasználat felokozott lehetőségeiről. E kitágult művészi, technikai érzékenység, aztán a művek stílisis megjelenésén is nyomot hagyott. Ami eddig montázsos szerkezetű, dinamikus formaritmusú látomás volt, az most egy sűrítettebb, egylényegűbb formateremtéshez vezetett. Itt már elégnek bizonyult egy-egy megcsavarodó kötérlétszet, netán egy-egy félkörös holdszelet, amikkel az alkotó plasztikai jelbeszède fokozatosan átlépett az egyetemes történések kozmikus régiójába. Ezek a művek ellenben

ilyenformán is megőrizték az érzékletesebb, közvetlenebb megjelenítés felületi sajátosságait (l.: rusztikus és sima felület, bekarcolások stb.).

Nehéz volna pontosan számba venni: hányféle forrásból töltekezett Popovics Lőrinc munkássága. Látható azonban, hogy a lírai expresszionizmus hazai mestereitől ugyanúgy tanult (pl.: Vigh Tamás), mint Rétfalvi Sándor vagy Kígyós Sándor tömbös, metafizikus szobrászatától. Művészi fejlődése mégis azt bizonyítja: itt egy okos, invenciózus alkotóval állunk szemben, akiben megvan a képesség, hogy saját „lábat” is használni tudja. Annál is inkább, mivel néhány emlékezetes, jelentős munka már ott van a háta mögött (pl.: Holdünnepek, Gordiusz, Áttörés, Érintés, A Föld erői I., II.; Zuhanás, Egyensúly).

Végül megjegyzem: a fiatal szegedi képzőművészek soraiból a grafikusok sem hiányoznak. Csak ők többnyire elzárkóznak a nyilvános szereplésektől, egyben a generációs kirukkolásoktól is (Magyar Mihály, Kótay Gábor). De hát mit tegyünk? Sajnos némileg ez a magatartás is beletartozik a nemzedéki összképbe. Legfeljebb az a biztató, hogy Andrassy Gabriella természeti indíttatású grafikái egyre inkább elválnak a valóság részleteitől. És szemlátomást egy szecessziós töltetű, lírai expresszionizmus felé tendálnak (pl.: Omlásban, Havas táj). Hogy mindezek csupán a legelső művészi igényű lépések? Kár lenne lebecsülnünk a kezdeti nekilendülés reményteli stációját.

*

Osvát Ernő azt vallotta: „Sommás ítéletet mindenről inkább lehet mondani, mint a fiatalságról” (Az elégedetlenség könyvéből, Helikon K. Bp. 1988. 45. l.). Így igaz. Az eddigi elemzések után mégis önkéntelenül is felmerül a kérdés: voltaképpen mit is ér ez a nemzedék. Vagyis a fiatal szegedi alkotók színrelépésével megváltozott-e a helyi képzőművészet világszemléleti, esztétikai arculata? Ha netán igen, akkor miféle konkrétabb sajátosságokat hordoz e szellemi elmozdulás?

Annyi bizonyos: Szeged művészeti szemléletét mindmáig valami poláris kettősség jellemzi. Az egyik oldalon még jelen van a klasszikus európai kultúrában gyökerező realizisztikus felfogás tisztelete. Ami egyébként a hódmezővásárhelyi művészet egykori sikerével és kisugárzó erejével is nyilvánvaló összefüggésben áll. Másrészt viszont a korszerűbb szellemiség, az avantgárd iránti fogékonyság is megtalálható a közegben. És itt elsősorban Vinkler László és Lehel István művészi úttörésére gondolok. Majd pedig arra a folytatásra, amely leginkább Pataki Ferenc, Novák András és Szathmáry Gyöngyi munkásságához kapcsolódik.

Ha ezt vesszük alapul, akkor könnyen megállapíthatjuk: a fiatal alkotók jobbára az utóbbi törekvések nyomvonalába léptek. Még akkor is, ha itt szorosabb, közvetlenebb stílári kötődésekről aligha beszélhetünk. Arról viszont annál inkább, hogy e generáció megjelenésével a szegedi képzőművészetben alaposan megerősödött az országos horizontú és az egyetemesebb jellegű szellemi orientáció. Így hát azt a művészi harcot, amit annak idején Vinkler Lászlónak jóformán egyedül kellett megvívnia: azt most a városban jó néhány fiatalabb és idősebb alkotó képviseli. Ez pedig mindenképpen előrelépésnek tekinthető.

Kiderül ez abból is, hogy a legifjabb nemzedék már többé-kevésbé megszabadult a természet és az indulatok hagyományosabb mítoszától. Innen adódik, hogy az ő szemléletükben már nagyobb szerepet kap a lírikus és filozofikus meditáció, mint a drámai megindultság. Ahogyan a természet spontánabb, életszerűbb megidézéséről is lemondtak, hogy helyette az emberi létezés elvontabb dimenzióival foglalkozzanak.

És valóban: míg a korábbi generáció felfogásában a közvetlenebb, közvetettebb ember- és természetcentrizmus dominált, addig a mostaniak érdeklődése sokkal inkább a személyes és történeti valóság átfogóbb és mélyebb rétegei felé fordul. Ha az előző korosztály gondolkodását főleg az anyagi, térbeli és formai viszonyok művészi problematikája határozta meg, akkor a jelenlegi fiatalok már a szubjektív jellegű szellemi és időbeli zónákat is számba veszik. Például becsülik a csöndet, az elhallgatást. Mert ők nem csupán a cselekvések természetére, hanem a létezés legátfogóbb és legbensőbb titkaira is kíváncsiak. Úgyhogy számukra az önreflexió sokoldalú kiaknázása mindennél fontosabb jelentőséget kapott. Már csak azért is, mert korszakunk posztmodern szellemiségét is leginkább a szubjektívizmus démonja motiválja.

Persze e világszemléleti, esztétikai irányváltás háttérében észre kell vennünk a szegedi fiatalok szemléletbeli, minőségi szóródását is. Talán az eddigiekből is kitűnt, hogy Bodor Zoltán és Bánvölgyi László alkotói tevékenysége főként a klasszikus esztétikához kapcsolódik. Fontos Zoltán és Popovics Lőrinc munkássága viszont átvezet bennünket a jelenbe. Az ő szemléleti frissességük szinkronban áll az előző nemzedék avantgárd megnyilvánulásaival. Mi több: egy-egy vonatkozásban meg is haladták azokat (pl.: az ironikus, groteszk tolmácsolás térnyerése, másrészt a formai egytlényegűséggel jelentkező mitikus és minimálpasztika felbukkanása). Ezzel ők is tartalmazásan hozzájárultak a város képzőművészeti szemléletének felfrissítéséhez.

A legjelentősebb művészi, esztétikai érdemeket azonban Sejben Lajos és Darázs József festészetének tulajdoníthatjuk. Ők nem csupán felzárkóztak az előző nemzedék legprogresszívebb törekvéseihez, hanem sajátos alkotói szemléletük nyomán újféle színeket, újféle formatartalmakat honosítottak meg a szegedi képzőművészetben. Igaz, Vinkler László sokoldalú és előremutató munkásságában éppúgy helye volt a metamorfózisok és újjászületések eszméjének, akár a spontaneitással operáló informel kifejezésnek. Mégis azt látjuk: Sejben és Darázs elmélyült, szisztematikus festészetében határozottabb egyéni formákat nyertek e sajátos tendenciák. Így hát mindenekelőtt nekik köszönhető, hogy Szeged képzőművészetében az archaikus mélységű, szubjektív önvizsgálat ugyanúgy létjogosultságot kapott, mint a természeti és nemzeti folklórra hagyatkozó mitikus festészet.

Hosszú évek óta figyelemmel kísérem a szegedi művészet alakulását. Látom például, hogy az idősebb korosztály alkotói alig-alig tudnak bekerülni az országos rangú kiállításokra. A fiatalok legjobbjai viszont egyre-másra pályázatokot nyernek, hazai tárlatokon szerepelnek vagy érdemlegesebb külföldi szerepléseknek tesznek eleget. Ez a nemzedék mégsem akar önállóbb szervezeti formába tömörülni. Pedig ilyenformán művészi ereje is jobban kirajzolódhatna. De nem.

Ők inkább az idősebb alkotók által irányított szervezeti kereteket választják (Szépművés Céh). Mivel lényegében egy csöndes, udvarias és alkalmazkodó generációval állunk szemben. De akkor miért van az, hogy alkalmanként mégiscsak igényük van a tisztább, fiatalosabb nemzedéki felvonulásokra? Talán azért, mert ösztönösen is sejtik sajátosságos művészi pozíciójukat.

Szuromi Pál

A Kass (3)

A fénykor

Kass János 1914-ben építési kérelmet nyújtott be a tanácshoz, s eszerint óriási szállodát kialakítani szándékozott, a már meglévő kávéház fölé. A Szegei Napló így ír a tervekről:

„Rövid időn belül hatalmas háromemeletes szálloda épül a mostani Kass-kávéház helyébe. Ma jelentette be ezt a tanácsnak Kass János, aki bemutatta a szálloda terveit, melyeket Baumborn Lipót budapesti műépítész, a gyönyörű szegei zsinagóga tervezője készített. Építési engedélyt kért a tanácstól Kass János, akinek beadványa a mérnökség véleményezése után a középítészeti tanács elé kerül. Nagyvárosiasnak, hatalmasnak, hogy a szokott frázist használjuk, – a mai kor minden igényeinek megfelelő-nek tervezik az új szállodát, amelyről beszélgettünk Kass Jánossal.

– Nagyobb területen épül fel az új szállodám, – mondta – mint amekkora helyen most van a kávéház. A bejárat előtt lévő nyári terrász, mely ráccsal van körülvéve, az enyém és ezt is beépítjük. A kávéház megmarad, meg-nagyobbítva a beépített terrasszal, mely hölgyterem lesz. A kávéháznak ezt a részét barokkstilben építjük, gyönyörű faldíszítéssel, hatalmas ablakokkal, melyeket nyáron egészen le lehet engedni, úgy hogy a hölgyterem nyáron verandászerű lesz.

Az emeleti épületet lebontjuk, helyébe építjük a háromemeletes szállodát, melynek bejárója az Arany János utcából nyílik. Az elegánsan berendezett hall-ból felvezető lépcsőkön jutbat a vendég az emeletre, vagy ha úgy tetszik neki, liften, mert személyszállító liftet is építünk. Százhárom szoba lesz, három kivételével mind utcai, valamennyi erkélyes, berendezve olyan kényelemmel, amelyre még Budapesten sem igen találhatunk. Minden szobának előszobája, itt hideg és meleg mosdó, minden öitodik szoba mellett fürdőszoba, villanyvilágítás, központi fűtés természetesen és ujtásszámbba megy, hogy minden szobába porszívógépet alkalmazunk. A csengőrendszeri kéküszöböljük, mert ez lármás, éjszaka kellemetlen az alvó vendégeknek, a gombnyomásra a szolgálk szobáiban kis lámpák gyúlnak ki, minden szobában külön-külön kulcsra járó Abrend-féle szekrény lesz, ezekbe tehetik a vendégek értéktárgyaikat, szállodat tolvajlás, amely a legnagyobb vigyázat dacára is előfordulhat, itt teljesen kizárva.

– A szálloda első emeletén lesz a redut: a hatalmas bálterem, harmincegy méter bosszu, tizenegy méter széles, körül pábolyokkal, külön zenegallériával. Két nagy banketermet és egy éttermet tervezünk.

Az új szálloda építését legkésőbb ez év őszén megkezdik s amint Kass János mondja, reméli, hogy 1915 farsangján már az új, díszes nagy báltermekben táncolja át a bálakat a szegei fiatalág.

Az első világháborús viszonyok miatt, a helyzet javultáig Kass János bezárta éttermét (SzN 1915. 07. 06.) Elsőnek a legnagyobb, a Kass zárt be, mert az árak egyre emelkedtek, és a haszon szinte semmivé lett. Ekkorra olyan helyzet alakult ki, hogy az előirányzott összegből nem volt képes fedezni a napi szükségletet. Az idézett lap így ír: „A vendéglősök igyekeztek, hogy a régi árakat fenntarthassák hajótörést szenvedett, mert a házbér leengedések igen ritkák, és a személyzet redukálása sem mindenütt lehetséges a vendéglő forgalmának és jó bírének megóvása szempontjából. A világítási költségek leszállítása és az étlapok egyszerűsítése is kínálkozik méntségül, de ez sem vitott keresztül a jobb publikum által látogatott és előkelőbb éttermekben.”

Bővítő átalakítások

Az átalakító (bővítő) munkálatokat 1915. október 26-án kezdték. A kávéházat virágos hal köti össze az étteremmel és a szállóval. Természetesen az átalakítási munkálatokkal egyidejűleg kiköltözött az Otthon-Egylet, a Katolikus Kör, de a Lloyd-egyelőre maradt.

A kivitelező munkákat Kopasz János építőmester végezte. Az átépítés során új köntöst kapott az étterem, a szálloda halljának pompás kényelmet adtak, rokokó stílusban. Téli kertet alakítottak ki. Ekkor alakult ki a nagy-asztal társaság, amelynél minden rangosabb várospolgár helyet kaphatott. Az átalakítást követően 1916. november 16-án nyílt meg a Kass.³³ A művészektelvelő Kass János

TÖRLEY

ITALOK
ÁRNYEGYZÉKE.

Grand Etablissement
Kass.

Kass-Vigadó.

TULAJDONOS:
KASS JÁNOS.

SZEGED,
SZÍNHÁZ-TÉR.

tárlatot rendez termeiben.

A Kass Szálló negyedszázados jubileumát 1923-ban ünnepelték, számos elismeréssel, dicsérve az európai szintű szállodát, kávéházat és éttermet. Ezek az elismerések nemcsak Szegedről származtak, hanem az országból is. Ekkor már a vezetés ifj. Kass Jánosnak lett feladata.³⁴ (Ifj. Kass János a Tisza L. krt. 15. alatt lakott.)³⁵

A sakkteremben alakult meg a Szegei Fészek, az írók és művészek klubja.

A Szegei Nemzeti Színház és a Kass között mindig valamiféle meghitt kapcsolat volt, amit az is mutat, hogy egy-egy előadás után a színészek, de a közönségnek jelentős része ott szórakozott. Így volt a Régi jó Budapest című operett bemutatása után is.

„Végre Szegedre is elérkezett a Régi jó Budapest és bizonyos, hogy szegei bevonulása épen olyan siker jegyében fog lezajlani, mint mindenütt az országban, amerre ezt az operettet bemutatták.

A szegei premier az áldozatkészség legteljesebb fokát mutatja, mert Andor Zsiga új díszleteket csináltatott és nem sajnálta a költségeket, hogy ez az operett a teljes siker jegyében vonuljon be Szegedre.

Faludi Kálmán ugysis mint rendező és ugysis mint főszereplő, a legjobb tudása szerint állította ki az operettet.

Nem akarta fővárosi mintára lekopirozni az előadást, hanem teljesen stilszerűen s mégis érdekesen állította be az egyes jeleneteket, úgy hogy a közönség meglepetéssel fogja tapasztalni Faludi Kálmán ujszerű trükkjeit.

A szereplők egytől egyig tudásuk és művészetük legjavát nyújtják, míg Beck Miklós mesteri dirigálása alatt a melódiák a bemutató után utat törnek maguknak az elismerés felé.”

Korpássy Elemér dr.

Korom Mihály

Taschler József

Vajas József

a Kass nagyszalának tagjai

A kis Kass Bohém-társaságának életképére jellemző lehet az alábbi írás (a Kis Kass ismét 1927. szeptember 2-án nyílt meg.) is.

„A KASS-KÁVÉHÁZBAN NINCSEN BOROSPOHÁR

A Kass kávéház bohém-szalánának minden héten meg van a maga kis szenzációja. Hol egy meggondolatlan el-sietett házasság, hol egy eléggé el nem siethető válás, vagy egy eredeti zenével felszerelt nagyszerű operett, avagy egy nagyszerű zenével eredetileg felszerelt librettó. Kerül azután el nem csattant csókért más természetű csattanás is a terítékre.

Legújabbban azonban egészen szokatlan szenzációja van a bohém-társaság, amelynek minden napos vendége Burger Béla dr.

Burger Béla, aki egyébként még a nyáron is a párosan ábrándozók tisztá lelkű szektájához tartozott, hetek óta azzal vált különösen népszerűvé, hogy a társaságot legbizalmasabb óráiban és a forrált bor legelőkeltebb pusztaóráiban vált.

Sok fejtörést okozott, hogy Burger Bélát mi vezeti a forrált bor élvezetéhez, ami minden este egészen meglepő és eredeti epilógussal zárul.

Amikor ugyanis fizetésre került a sor, Burger csak intett és Jean, a főúr, már jegyezte is:

– Három tojás, fehérjével, sárgájával, hagymával, rántva és pírítva, három és fél deci forrált bor és ... egy borospohár.

Igy történt ez minden este és Burger Béla éjfél felé pohártól duzzadó szemből hagyta el a Kasst.

Hosszas nyomozás után, azután most sikerült lelepleznünk a pohár-rejtélyt. Kiderült ugyanis, hogy Burgerben minden bohém-száma dacára, egy szerelmes jogász kerekedett felül. Arról van tudniillik szó, hogy Burger Béla szerelmes. Szerelmes mint egy Romeo és Juliáról már megállapítottuk, hogy szóke a haja, pajkos, kedves, vidám, egyszóval, röviden olyan: Csinta.

Burger Béla a pohár elszállítással dokumentálni akarja, hogy hányszor ivott a kis Csinta egészségére és miután nem azért szerelmes, hogy feltékeny se legyen, a poharakat haza viszi, hogy soha többé más ne ihasson belőlük.

Bár egyrésztől nehezünkre esik, hogy Burger édesanyjának fia előrelátó gondosságáról alkotott véleményét megváltoztassuk, másrésztől kénytelenek vagyunk felszólítani azt a szóke Csinta-Juliót, hogy zárás idején túl kapitáljon Burger ostromának, különösen viselnie kell annak ódiumát, hogy a Kassból minden borospohár Burger Béla lakásán sorakozik fel.”³⁷

A Kass-kávéház kerek nagyszalán szintén hatalmas területet jelentett a közvélemény birodalmában. Idősebb agglégények jártak ide, kritikus szemüket elkerülték a jövők és a távoztok – mindig a helyiség másik oldalán közlekedve –, azonban Dési Béla bankigazgató ritka magasnyelvű felfogását tisztességéről, becsületéről, finom disztinálóképességét kényes ügyekben, feltétlenül tisztelták mindenki.

– Dési Béla ma nem ült le az asztalhoz, csak futólag köszönt, úgy ment el.

Egy ilyen megjegyzés elég volt arra, hogy forrongást idézzen elő, feltűnjék abban az időben, amikor még szinte divat volt a túlzott kávéházaság. Mi történt? Ki követett el megint valamit? Bizonyosra lehetett ugyanis venni, hogy

az asztaltársaság tagjai közül valaki olyasmit követett el, ami nem egészen kifogástalan dolog. Brauswetter Ottó, (Spingli), aki a vicceket éppenolyan magyarul kísérte, mint a legszélesebb vagányú eseményeket, hosszas fejtegetés után, még is találta az okot, amit Grüner Géza az első pillanatban megfejtett. Az a Grüner Géza, akinek mintha gazdaságát épüget megcsodálják évtizedek óta, amínt hogy szociálisabb lelkű birtokost, népét népjóléti intézményekkel elhalmozó gazdát, keveset találunk. Ezt a különös típust (amelybe tartozott Reiniger Jakab éppüget, mint Dési Béla) ez a megjegyzés jellemzi legjobban, amely azt mondta:

– Csodálatosképpen soha eszembe nem jutott, hogy zsidó. Ha azonban, ilyen volna minden zsidó, Magyarországon már rég megszűnt volna az antiszemitizmus. Jellemzésére még csak annyit, hogy ezek a sorok tárják először a nyilvánosság elé, hogy Grüner díszpolgára Sándorfalvának...

A nagyszalán tagja Koós Elemér, a Szeged-Csongrád Takarékpénztár vezérigazgatója, hallgatag, furcsa természetű agglégény, akit ridegnek tartanak, mert konzervatív módon őrzi más vagyonát. Amikor azonban senki sem áll szóba a megszorulttal, ez a „rideg” Koós segít rajta. Mindenek között, sőt fölött pedig ott van maga Kass János, az egész városnak néhány generáción át jóbarátja, akinek konyháján rossz időkben, több szemérmes szegény étkezik, mint ahány vendég az étteremben. Irodalomnak, művészetnek kevés ilyen lelkes pártolója akad, mint ő, főleg pedig korán elhunyt felesége.

Stelczel Frigyes kétféle alakja külön látványosság. Lassú és megfontolt akár a vasuti üzletvezetéséget ügyeiről van szó, amelynek vezetője, akár képzőművészeti egyesületet szervez Gyuricza Sándor főorvossal együtt, akinek egész tárlata van a festőművészet remekeiből. Kovács József, mint városi tiszt főorvos lendületbe löki Szeged közegészségéget ügyét. ... A neve, az egyénisége, fél gyógyulást jelent. Ő mindig ő marad felül, ellentétben azokkal, akik sohasem tudják, mikor elég és nem akarják tudomásul venni, hogy nyomukban az elhelyezkedésre váró új generáció.

A közelmúlt számtalan érdekes egyéniséget felsorolni is sok lenne. Csak olyan csipegetésféle arról a terület-asztalkámról, amely Szeged életét jelentette. Tóth Ferenc, a hajósgazda, Katona Ferenc, Katona Pál, Kiss Gyula, a nagy szappanfőzőmester, Nyári György gazdálkodó, Vajas József kispápa, Korom Mihály gazdasági tanácsos, Abafi Aurél közjegyző, Polgár László táblabíró, Grassely László kereskedő, Reviczky Tamás katonatiszt, Reök Iván főmérnök, Lobmayer István főügyész, Csernovics Agner főmérnök, Taschler Ede városi tanácsnok, Taschler József büntető bíró, Rudnyánszky Gyula költő, dr. Korpássy Elemér árvaszéki vezető, Pálfi Antal tűzoltó, Pálfi Antal és még sokan mások...”

(Kiss Ferenc, Tonelli Sándor és Sz. Szigethy Vilmos Szeged, Magyar városok monográfiája. Bp., 1927. 362–366.)

Stelczel Frigyes (1848–1915), Taschler József (1869–1916), Reök Iván (1840–1929), Taschler Endre (1852–1925), a nagyszalán állandó vendégei.

(Czimer Károly: A Szeged-belvárosi kaszinó százéves története. Szeged, 1929., 236–246.)

A szálló konyháját 1927-től Seiler Helén vezette, aki

előtte a Belvárosi éttermet bérelte. Ekkor alakították ki a félemeleti éttermet. Megnyílt a Kis Kass, az egyik teremben *Deér Imre* tánctanfolyamokat tartott. Általában mondható, hogy ekkorra ismét nagyzüemmé változott a Kass. A tánctanfolyamokat előbb *Kraus Imre* vezette (SzN 1927. 04. 30., 10. 23.), majd *Deér Imre*.

Kass János mindent megtesz a nagyerdemű vendégért, azok kényelméért. Autót vásárol arra a célra, hogy a nagyállomásra szállítsa a vendégeket. Ilyenre abban az időben (1927) alig akadt példa. 38 Onálló kabarékat szervezett, a színházi előadás után. 39 *Ceglédi Farkas Jancsi* 10 tagú zenekarával hangversenyezett.

Az alapító Kass János 1928-ban meghalt, amely Szeged egész társadalmát érintette. A szomorú esemény július 23-án következett be, 72 esztendőskorában. A Délmagyarország így ír róla: „*Harmónikusan telt el egész élete, amely nem repült el nyomtalanul. Emlékezetét alkotásai őrzik, elsősorban az a gyönyörű palota, amely büszkesége maradt a Tisza szegedi partjának sokáig. Modern kávéházi ipart teremtett Szegeden, és becsületet szerzett ennek az iparnak a szegedi homok fölött is, mert szerette, becsülte maga is mesterségét, és úri passziót talált fejlesztésében, előrevitelében.*”

A Szegedi Napló (1928. 07. 26.) így búcsúzott tőle:

Eltették Kass Jánost

Szerdán délután szokatlan helyen gyülekeztek a „Kass” vendégei. A Vigadó terrasza néptelen volt, a törzsasztalnál hiányoztak a megszokott arcok, az erkély két oldalán gyászosan lengett két fekete zászló. Ebben a szomorú délutáni órában egy ravatal körül gyülekeztek a kávéház vendégei, künn a temetőben, ahol lobogó gyertyalángok között, virágokkal elborítva fekiúdt Kass János, aki a tiszaparti kávéház-palotából az örökkévalóságba költözött.

A belvárosi római katolikus temető kertjében összesereglett a barátok és tisztelők serege, hogy egy-egy szívből fakadó könnyecseppel elbúcsúzzék Kass Jánostól, – a Jani bácsitól. Ebben a gyászoló gyülekezésben találkozott ennek a városnak minden rendű és rangú polgára, amint hogy Kass János emberszerető, nemes lelke nem ismert különbséget felebarátai között. Előkelőségek és egyszerű kisemberek, gazdagok és szegények, nagyok és kicsinyek álltak körül a ravatalát. Elzarándokoltak utolsó Istenhozzádra a színművészet vándorai, akiknek atyai barátja volt a bohémkedélyű Jani bácsi és a temető bokrai mögött megbúzódtak fájdalmas sirással az élet nyomorultjait, akik előtt mindig kitárta ajtaját és akik felé mindig kinyújtotta segítő kezét.

Igy csak egy jó embert, igaz embert temetnek...

A gyászszertartást Varga Ferenc belvárosi lelkész végezte Balogh István és Kapossy Gyula lelkészek segédletével. Csomák Elemér, a fogadalmi templom karmagya énekelte a búcsúzatot, majd a kávékok és vendéglősök ipartársulata nevében Dávid Sándor mondott megható gyászbeszédet. Utána a Kass-kávéház és étterem személyzete nevében Tyukász János főpincér búcsúzott könnyezve a felejthetetlen, jó főnőktől.

A szertartás előtt a város közönsége nevében Fodor Jenő helyettes polgármester fejezte ki részvétét a gyászborult családnak.

Nem sokkal később a gazdát követte a főpincér, Ruttkay Károly.

Móricz Pál (1870–1936), a Hajdúságból ideszakadt publicista így búcsúzott tőle.

Móricz Pál búcsúztatója

Kass Jánostól

A „Magyarság” legutóbbi számában írja Móricz Pál, a kitűnő író, a következő megemlékezést Kass Jánostól:

„Jani”, – „Kass Jani”, majd utóbb már csak „Jani bácsi” volt inkább a neve annak az Isten jókedvében teremtett remek szegedi nagyvendéglős urnak, akit én itt most a nekem is szokatlanul tetsző „János” névvel elbúcsúztatok. Megjelenésére, modorára, műveltségére, szokásaiban, elveiben valójára tetőtől-talpig ur, hódító szép és kedves gavallér volt Kass Jani. Mintha csak mindig fehér tisztí késztyüt viselt volna, semmiféle kupecfogás nem fért hozzá az ő kezéhez. Csupa lélekember volt, emellett a legióságosabb szíve melegével elárasztott, istápolit minden

Id. Kass János gyászjelentése, 1928

arra rászorulót... Az írók, a színészek, a művészek legönzetlenebb barátja, mondhatni testvére: a szegedi legelső nagyvendéglős, Kass Jani.

Nemcsak vendégloje, a Tisza-szálló, majd a tiszaparti poétikusabb Kass-vendéglő üzleti asztalainál voltak otthon, a Szegeden élt, a szegedi őstalajból kiemelkedett, ugynevezett „szegedi írók” és „szegedi művészek”, hanem a boldogult Kass János bensőséges, meleg úri család asztalánál is. Az inyes ételek, az inyes italok igazi páratlan fűszerét mégis mindig Kass Jani és az ő kedves családja adta meg. Mikszáth, Pósa, Kemechej Jenő, Lipcsey Ádám, Sebők Zsiga, a színész Ujházy, a Fadrusz János, Ágai Adolf, Békefi Tóni, a költő Jakab Ödön, a tudós Hermann Ottó, Tömörkény Pista és még sokan mások (az irodalom, a művészet) berkeiből tartoztak a szeretetben, szívéllyességben, őszinteségben kifoghatatlan Kass Jani baráti köréhez. Itt már a bohém-hadaknak saját külön kis tanyázgató helyük volt, a méltán híres „kis Kass”, ahol a szegedi sarkantyus, művész és íróbarát városi nótárius Békk Pista (a „sógor”) a jászapáti nagy piktor Vágó Palival nem egyszer voltak korelnökök, akár vajdák. Amikor Kállay Albert kegyelmes urnak, majdnem hogy örökös főispánjának „ hivatalos” vendége jött, Kállay is csak Kass-nál találta fel a helyét... Ilyenkor a „tarokk-partik” sem maradtak el. Vagy talán volt valaha, valahol annál szebb égi tünemény, amikor nyári hajnalon a „Kass” mélységes kékszintjászó óriási üvegfalán, tulnét a Tiszáról, a rózsaligetis Ujszeged felől felcsillant az első napsugár... Urbán Lajcsi hangfogóval huzta az édes nótát:

Maros vize folyik csendesén...

Sokunknak bohókás fiatalsága, rózsáskedve volt ez!... Anélkül, hogy gondoltuk volna, azt bucsúztatta mindig, de mindig, a nagyszerű, drága magyar cigány. Az a cigány is meghalt már! A halott cigány, a halott vendégek, halott író-, művészbarátok után most elment, öröknagyovóra tért – életének 73-ik évében – maga Kass János is... Ilyen barát, ilyen úri vendéglős, sem támadt már több a magyar földön. Néki még a vendégei is igazán magyarok és urak voltak!” (SZN 1928. 07. 27.)

Halála alkalmából a kormányzó v. nagybányai Horthy Miklós is részvét-táviratot küldött (SzN 1928. 07. 29.)

Különösen Kass bohém vendégeit árasztotta el figyelmességével, és szinte Ő szolgálta ki évek óta az újságírókat és a színészeket, az alapító. 41

A vállalkozást ezután fia, ifj. Kass János vezette, akinek azután meggyűlt a baja a gazdasági világválság következményeivel, amiről a Szegedi Napló így ír: „*Összeomlott a híres, külföldön is ismert, közel félévszázada fennálló Kass Szálló. Megölte a gazdasági válság. A fia apja halála után vette át, de biába volt népszerű és kitűnő szakember, biába harcolt ezer ötlettel a válság ellen, az üzem kezdett deficittel dolgozni. Kb. 100 alkalmazottal dolgozott. Az adósság nőttön nőtt, míg a Szeged-Csongrád Takarékpénztár zárgondnokot ültetett be az üzembe, 227 ezer pengős követelésének biztosítására. A Pénzügyvigazgatóság elrendelte a lefoglalt ingóságok elárverezését. Kilakoltatták a szálloda törzsvendégeit. 100 alkalmazott került utcára, kenyér nélkül.*”

Bátyai Jenő

A rémes éjszaka

Lázár György

Ily vésszel szemben tapasztalatlan emberek voltunk; de hisz ilyent hol is tapasztalhattunk volna? Azt hittük, hogy a betörő víz majd lassan fog terjedni, ladikjainkat szépen fel fogja emelni s mi annak jámbor hullámain útra kelve, segíthetünk azokon, akik veszélyben forognak, anélkül, hogy bennünket bármi veszély érhetne. Így gondolkodván, eszünk ágába sem jutott az, hogy ladikunkat valahova megerősítsük. Ennek a tapasztalatlanságunknak majd mindannyian életünkkel adtuk meg az árát.

Az akkori budai országot magas kövezete a várost két egymástól elválasztott teknőre osztotta. Az árvíz a fölsővárosi részen törvénbe, annak piszkos árja elsősorban a budai országúttól a Fölsőváros felé eső felső teknőt töltötte be s csak midőn az árvíz már ezt a teknőt betöltötte oly magasságig, aminő az akkori országot volt s itt bevégezte romboló munkáját, akkor törhetett és tört át hatalmának teljes erejével az Alsóváros felé fekvő másik teknőbe, bevégezni gyászos művét, amit felülről kezdett meg.

Mi tehát, akik a Mars téren, az alsó teknőben, ennek a felső szélén voltunk, az árvíz megjelenésére körülbelül hajnali 2 óráig várakoztunk. Ez alatt a felső teknőben folyt a rombolás. A budai úton keresztül áthallatszott hozzánk az életükért küzdő emberek kétségbeesett jajveszékélése, az egymásután összeroskadó házak borzalmas recsegése, az állatok keserves bőgése. A vészhangok hájborzongató zúrjébe búsan kőngött bele a város házi harang. A legborzasztóbb percek voltak ezek, amiket életemben átéltem. Hogy a helyzet még megrendítőbb legyen, egyszerre az egész város területén kialudt a gázfény, a romboló ár elepte a gépezetet. A hold sem világított s teljes sötétségben maradtunk!

A Város történetének egyik leggyászosabb napja 1879. március 12-ének örökszomorú szerdája. Aki átélte, nem tudta feledni. Szívet szorítóan klasszikussá váltak Nagy Sándor (Senex) sorai a Szegedi Híradó aznapról (!) keltezett számában: Éjfél után 2 óra! Az ár betört!... Köngi városbáza öreg harangja! Hírdesd Szeged népének, hogy szülővárosa végőrája érkezett. Az első háborúig alig akadt szegedi család, mely március 11-ének éjjelét ne virrasztással töltötte volna. Várták, hogy éjfél után fél kettőkor fölremegjenek a Város harangjai, melyek egy álló órán át siratták a rombadólt Szegedet. Az árvíz (Víz, nagyvíz, nagyárvíz) korszakot jelentett eleink életében. A még a Víz előtt volt, – kezdték a régi öregek. Valamire való szegedi újság a följebb való esztendőknem nem jelent meg úgy március 12-én, hogy ne emlékezett volna a Város gyászára. Azóta sok víz lefolyt a Tiszán. Megfakult az emlékezte a hullámsírba veszett Szegednek, a másfél száz halottnak, földönfutóvá vált őseinknek. Hiába, no: rég volt, 115 évvel ezelőtt. Fakul a gyász bakacsínja, ritkul az emlékezés.

Lázár György (1851–1915), Szeged későbbi polgármestere és országgyűlési képviselője ott volt a mentést végzők között. (A Dugonics temetőben levő összedőlő sírja szegyene a mai Szegednek.) Memoárja folytatásokban jelent meg a Szegedi Híradóban, majd 1901-ben füzetben. Nyolc évvel később – többszöröse bővítve – vaskos könyvet adott ki Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira címmel. A közreadott fejezetből képet kaphatunk a víz fékezhetetlen erejéről, a régi Szeged pusztulásáról, s talán mi maiak, a palotás és körtöltéses Szeged lakói 115 esztendő múltával jobban megértjük, hogy miért ütötte szíven az akkori szegediek a Gergely-napi harangszó...

Apró Ferenc

Szorongva tekintettünk a rókusi kövezet felé, ahonnan a félelmes ellenséget vártuk. Nem sokáig váratot magára. Midőn a felső teknőt megtöltötte, terjeszkedő erejének egész hatalmával rohant át felénk, a második teknőbe. A rókusi templom felé irányzott szemek előtt, a nagy sötét dacára is, mintha valami megcsillámolt volna abban a magasságban, aminőben a kövezetet véltük. A következő

pillanatban úgy tűnt föl előttünk, mintha a Mars tér egész szélességében egy fekete, helyel-közzel fölcsillámló, embermagasságú tömeg rohanna felénk. Ilyen lehetett a híres „fekete sereg”, midőn acélfegyverzetében csatába rohant. Ez volt az árvíz!

Majdnem mindnyájan egyszerre kiáltottuk: Itt a víz! Megmarkoltuk evezőinket s látva, hogy a víz rendkívüli magasságban jó, a

ladik hátsó részébe vonultunk, hogy a közelgő vész felé fordított előrészt a levegőbe fölnyomuljon. Mindez egy másodperc műve volt. A következő pillanatban a semmi támponthoz meg nem erősített ladikjainkat az ár a levegőbe kapta, s rajta egyet fordítva, nyílsebességgel ragadta magával a régi rác temetőhöz vezető sikátor utca nyílása felé.

Ha az izgatottság, ami bennünket az irtózatosságban oly nagyszerű látványra elfogott, gondolkodnunk engedett volna, bizonyára azt gondoltuk volna, hogy menthetetlenül el vagyunk veszve. Evezőink a rohanó ár óriási erejével szemben hasznavehetetlen játékszereknek bizonyultak, dalladóinkat be sem köthettük, s egyedül a kormányos evezője volt az, amelynek csekély, nagyon csekély hasznát vehettük.

A csolnakázó egyesületnek is tagja voltam; megtanultam a hosszú, finom angol evezőkkel való bánást; minden sport-csolnakon gyakoroltam magamat a különféle evezésben, de az összes sporttudományomnak semmi hasznát sem vehettem; hanem hasznát vehettem annak a jártasságnak, amit diákkoromban – a szigorú szülei tilalom ellenére – a fölsővárosi Tiszaparton s a népszerű Lorenz újszegedi fürdőjében lopva szereztem s úgy hiszem, ez mentett meg.

Nyilassy Pál barátom még kellő időben megkapaszkodott a csolnakájával valami szilárdan álló kerítésoszlopban s így az elsodortatást kikerülte. A másik csolnakot, amelyen a kormányos Wagner Gyula volt, előttem sodorta el a rohanó ár a Ráctemető utcába, annak a felső szélén azonban egy udvarba hajtott, ahol magát valahogy megragasztania sikerült. Én csolnakommal, amelyet úgy ahogy, mégis egyenes irányban megtartani tudtam, a Ráctemető utcán vágtam keresztül.

A sikátorszerű utca végében, a Bakay-féle lakóházal átellenben, egy alacsonyabb épület állott; a víz már derékmagasságra behatolt a házba, a falai már inogtak, a gerendái recsegni kezdtek, a kimenekült háznép az égő lámpát az ablakban hagyta, – bolt vagy korcsma lehetett, a sarkon levő nyílt ajtó legalább ezt mutatta. Az árvíz egyenesen ennek a háznak sodorta a ladikomat; ha oda vágja, mindhárman veszve vagyunk; a ladik összetörik, a ház maga alá temet bennünket. A házból kivilágító lámpa világánál s az árvíz által terjesztett fénynél észrevettem, hogy a Bakay-ház előtt jól kinőtt élőfák vannak. A veszélyteljes közvetlensége megacélozta izmaimat. A kormányvezetővel ladikomnak egy kétségbeesett feszítést adtam, s ez az árvíz fekete

habjain a Bakay-ház előtt levő fák közé befordult. Ivánkovits Sándor csáklójával az egyik fát hirtelen elkapta s a ladikot kötéllel hozzáerősítette. Mindez pár pillanat műve volt. Mentve voltunk.

Ezen a helyen éltem társaimmal az élet legnehezebb óráit. Ladikunkat a fától elkötni nem lehetett, mert a bömbölő ár rögtön elsodor bennünket s Isten tudja, hova leszünk mindannyian: meg kellett várni, míg a víz valamennyire egyensúlyba jő; de egyébként is szuroksötétség volt, amit csak nagyon kevéské világlított meg az alattunk hömpölygő árnak felcsillámló fénye. A sötétben így kellett átélnünk a közelünkben levő városrész pusztulását. A házak kísérteties recsegéssel egymás után omlottak össze, a bennmaradt lakosság a ház-

tetőkre menekült, amelyek a ház összeomlása után lesüllyedtek ugyan, a gerinceik azonban ideig-óráig elég biztos menedéket nyújtottak. A hozzánk közelebb levők észrevették a Bakay-ház árnyékában megvonult ladikunkat, s kétségbeesetten kiabáltak: mentünk ki őket; kértek, könyörögtek, ígértek pénzt, fenyegettek lövéssel; vissza kiáltottuk, hogy még nem indulhatunk, mert sötét is van, el is visz az ár ereje és akkor mi is, ők is elveszünk. Az ár maga borzasztó volt; nem víz volt az, amely alattunk hömpölygött, hanem a legundorítóbb folyóvár, amely felvette magával a nagy városnak minden porát, szennyét.

Az alattunk rohanó ár, a dühöngő orkán ereje, egymás után kergette el gyalog ladikunk mellett az elszabadult háztetőket, fölvert hi-

dakat, kútkávékat kukoricakatkákat, pallókat s egyéb faalkotmányokat. Félelmes alakok voltak, kísértetiesen közeledtek felénk a Mars tér felől. A vízbe vetett árnyékuk óriásilag megnöveszté az alakjaikat. Nagy erőfeszítéssel bírtuk megmenteni a ladikunkat az elsodortatástól. Ez alatt egyre kongottak még a városház s a templomok harangjai, de a harangok bús szava most már nem a pusztulást, a halált jelentette, hisz a pusztulás s a halál már körülöttünk dúlt, jelentette az életet; mert tudtuk, hogy ahol harangoznak, ott még valami áll, ott még élet van, amely egy jövő életnek csirája lehet.

Amint megvirradt s szorongó kebellet szétnéztünk, könnyező szemekünk az elpusztult Szeged vízben úszó romjaira estek!...

Podmaniczky Szilárd

Időtöltés

Milyen furcsán simul hátához a kabát, lehet, hogy ilyen háta van de nő, az fix milyen furcsa ez a nő, minden előjel nélkül simul hátára a kabát, mint egy lapát juteszembe, kabát-lapát és ahogy elviseli ezt a simulást, szinte belegömbölyödvé van meg a formája, egészen furcsa ez a sok sima ránc a nő hátán, és **elviseli**, ezt a kabátot is elviseli, a többi kabátját is nyújtón nyúhette ez a nő, aki, és ez fix nem látja a hátát, mit sem sejt a hátán simuló viseltes ráncokról csak megy, viszi a busz **bele** az éjszakai lidércnyomógépbe hol meg tubusból ömlik szájára a vak félsz bár ha tudná is mi az faggatna vakot napestig erről, figyelj vak félsz-e a sötétben éjszaka, mikor szembogarad arcodra mászik de nem fél az, hanem izgul, juteszembe, félizgultan mutogatta a nő, mutatott az ujjával egy nagy hármast a sofőrnek, aki még bevette ezt a kanyart, és várta a következőt hol késik vagy csak állunk

az idő se mehet túl gyorsan el meglehet, a nőnek három gyerekkori emléke van, mutatta és közben megmozdult a hátán az összes ránc nem változott semmi csak átment valamin közben koraesti déltengeri árnyék suhant a nő arcán, akkor látszott csak, mennyi haja van, jobbról főleg azt mutatta, jóformán csak jobbról ismerem ezt a nőt egy félcentis plekszin át, amiben lassan észrevettem magam így kerültem arccal a képbe ami azért megint egy másik kép hol ezt, hol azt nézni ide-oda nézve a kabát ráncait egyszer az arcom helyén aztán a nő haját a fejem fölött a száját, ahogy a plekszin a számhoz ér a vezető merev karját kabátom ujjába döfve aztán jött csak a háttér, ahogy ott állt előttem juteszembe, a nő a szívére vette a kezét és hallgatott eközben, eközben a meleg moheren pásztázott egy sárga fény ráment erre egy pillanatra is nincs elég veszteségünk az ilyen fénypászma kitölti az időt.

Fotó: Schmidt Andrea

Hazánk „vízfejű ország” marad?

Beszélgetés Belényi Gyula, településtörténésszel

A japán kutatók kíváncsiak az alföldi városok sajátos történelmére. Az ország fővárosába koncentrálódott szakmai elit csöndes közönnyel veszi tudomásul a vidéki történész igazságait. A hatalom központi és helyi képviselői pedig az anyagi támogatás megtagadásával jelzik nemtetszésüket. Ilyen körülmények között jó két évtizede Belényi Gyula, a József Attila Tudományegyetem Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszékének adjunktusa dacos szívóssággal kutatja az alföldi települések történetét.

– Újratanuljuk az ország 1945 utáni történelmét (is). Másképpen látjuk a történelemet, mint akár 4–5 évvel ezelőtt. Ön mégis változtatás nélkül, csokorba gyűjtve adja közre 1984 és 1991 között publikált tanulmányait. Hogyan kommentálja ezt?

– Mindig hangsúlyt fektettem arra, hogy úgy írjak, ami bármely helyzetben elfogadható. Bár, újraolvasva e tanulmányokat, az öncenzúra jegyei is fellelhetők az eredetileg is publikálásra szánt írásokon. Igaz, bizonyos dolgokat már másképpen látok szakmailag, de nem gondolkodom másként. Akkoriban se kerestem, hogy politikai szempontok szerint tessenek, amit írok. Ma sem keresem. Úgy gondolom, ezek a tanulmányok születésük idején kritikus írásoknak számítottak.

– Például az *Önkényesen kilépett című dokumentum-összeállítás kemény rendszerkritikát is tartalmaz...*

– A Kritika 1984-ben felvállalta az előszóval ellátott dokumentumok publikálását, ami akkor kockázatos vállalkozásnak számított, mert az iratok bizonyították: a magát munkáshatalomnak nevező rendszer a munkahelyükről engedély nélkül távozó munkásokat büntetőeljárás alá vonta. Az 1949–1953 közötti időszak dokumentumai bepillantást engednek a korabeli munkásság életviszonyaiba, munkakörülményeibe, valamint társadalmi mobi-

litásának indítékaiba, hozzájárultak a korszak sajátos munkaerő-gazdálkodási politikájának jobb megismeréséhez.

– *A sztálini iparosítás emberi ára. Ez a cím fogja össze a kötetben szereplő hat dolgozatot. Milyen árat fizetett az ország lakossága az ipar, a nehézipar felfuttatásáért, a mezőgazdaság „tszcs-s” átalakításáért?*

– Indokolatlanul magasnak tartom az iparosításért fizetett társadalmi árat. Gondoljunk meg: Angliában egy évszázad, Németországban nyolc évtized kellett a mezőgazdasági népesség arányának olyan mértékű csökkenéséhez és egyidejűleg az iparból élők arányának olyan mérvű növekedéséhez, mint ami Magyarországon az 1950–1970 közötti két évtizedben zajlott le.

Az átalakítás túlhajtottságáért

a lakosság széles rétegeinek nem csupán az életszínvonal súlyos romlásával, hanem személyi szabadságuk korlátozásával is nagy árat kellett fizetnie. Elég csak a feketevonatok, az ágy-albérletek, a barakkok képét felidézni... Sztálinvárosban ezer barakklakásra jutott egy vízcsap, vérhasjárány tört ki... A tulajdon elvesztése óriási megrázkódtatást jelentett, paraszti életet tett tönkre... Tehát a hatalmilag kierőszakolt átalakulásért hatalmas árat fizettek az emberek.

– A Csongrád Megyei Munkaügyi Központ támogatásával jelentette meg tanulmánykötetét. Az általunk most átélt átalakulás során szerzett tapasztalatok vetik föl a kérdést: törvényszerű, hogy a politikai rendszerváltozáshoz a gazdaság drasztikus, az emberek tömegeit hátrányosan érintő átalakulása társul?

– A Magyar Dolgozók Pártja gazdaságfejlesztési stratégiája korszerűtlen volt. Annak ellenére, hogy egyes jegyei a Magyarországon az előző bő fél évszázadban felmerült modernizációs alternatívák közül, megítélesem szerint is, a legmodernebb „ipari reformterv” emlékeztetnek. Ez a hasonlóság ugyanis jórészt formális, külsődleges, nem lényegi volt, hiszen az 1940-es évek végétől az ország gazdaságát elszigetelték a világgpiactól, miközben olyan gazdasági elveket juttattak egyeduralomra, amelyek végtelenen tagadták a magántulajdon eszméjét, a gazdaság irányítását túlzottan központosították és bürokratizálták, ágazati és technikai szempontból pedig inkább a XIX. századi nyugat-európai mintát, semmint a XX. század közepi világszínvonalát tették meg mércével. Tehát a sztalini iparosítási terv visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest is. Ezért még fájdalmasabb az, hogy a gazdaság nagyarányú átalakításáért ilyen nagyarányú társadalmi árat kell fizetni. A mának szóló tanulság az lehet, hogy jó politikával elkerülhetők a kényszerek. De még megválaszolatlan a kérdés: az ország gazdasága most mennyire lesz modern... Az a véleményem, hogy egy ponton túl nincs az a modern gazdaság, amiért érdemes túlzó emberi árat fizetni.

– A „sztalini iparosítás” emléket nem csupán a család-történetekbe írták fekete betűkkel. A gazdasági változások következményeit szinte minden település a mai napig nyögi.

– Igen, mert a gazdasági változások más és más módon hatottak az ország egyes régióinak és településtípusainak társadalmára. Agrár- és gazdaságtörténeti kutatásaim eredményeként meg kell állapítanom: a központi hatalom regionálisan rendkívül egyenlőtlen politikát folytat Magyarországon, a dualizmus korától kezdve. Így az ország régióinak adottságaiból következő aránytalanságokat a központi akarat tovább növelte.

– Változott a hatalom módszere a különböző kor-szakokban?

– A regionális egyenlőtlenségek a XIX. századból erednek, alapvetően hármas tagozódásúak: Budapest, aztán a vidéki városok, majd a kisebb települések, falvak, tanyák. Bécsnek, az 50 milliós Monarchia fővárosának 1910-ben 2 millió 150 ezer lakosa volt. A 8 milliós Ausztria fővárosában, Bécsben ma 1 millió 500 ezren élnek. Ezzel szemben Budapestnek 1910-ben 880 ezer, 1941-ben már 1 millió 500 ezer, ma pedig több mint 2 millió a lakosa, holott azóta a „történelmi Magyarország” odalett, s már nem egy 18 milliós, hanem egy 10 milliós ország fővárosa. Ez is jelzi: olyan elosztási mechanizmus létezett, amelyet az egy központba koncentráltodott elit javára működtettek. Különösen az elit munkahelyeket koncentrálták rendkívül nagy arányban Budapestre, aminek az infrastruktúra aránytalan fejlesztése lett a következménye. Az első öt éves terv idején elhatározták, hogy Budapesten nem teremtenek egyetlen új munkahelyet sem, mert nagyon nagy a város. Mégis: 1950-ben hozták létre nagy-Budapestet, ahova 1958-ig annyi ember becslésem szerint 300–350 ezer – áramlott, mint történelme során egységnyi idő alatt még sohasem. Ezen antidemokratikus rendszerben lehetett olyan elosztást működtetni, mely szerint például egy kilowatt áramért egy falusi ember két és félszer annyit fizetett, mint egy városi. A tömeges bevándorlást az '50-es évek végén több eszközzel is meg akarták akadályozni. Így lett „zárt város” Budapest, azaz a fővárosi tanács és a Minisztertanács betelepülési tilalmat rendelt el. A valódi megoldáshoz nyúlt a központi hatalom, amikor elhatározta: olyan feltételeket kell teremteni, mely születési helyén tartja a lakosságot.

– Milyen módszerrel lehetséges ez?

– Ez az úgynevezett centralizált decentralizáció. Budapest ellensúlyaként öt nagyváros fejlesztését határozta el, hogy lefékezzék a legértékesebb munkaerő, a szellemi foglalkozásúak fővárosba áramlását, illetve a városok környékének migrációjának irányát megszabják. De hiába volt a legfelsőbb politikai döntés, a szakminisztériumok és nagyvállalatok szerint módon ellenálltak, a centralizált decentralizációt nem sikerült keresztülvinni! A '60-as évektől ezen öt nagyváros és tizenhárom megyeszékhely gyorsabb ütemű fejlesztése is e városok közvetlen környezetének rovására történt.

– A mai napig jellemző, hogy a nagyobb település érvényesíti „hatalmát” a kisebbekkel szemben. A sor végén álló tanya-rendszer is ezért vált áldozattá?

– Nem szokták hangsúlyozni, de

Magyarországon is volt falurombolási terv

Az '50-es évektől tudatosan törekedtek a kistélepülések felszámolására. Nekem volt „szerencsém” előbányászni a Területrendezési Intézet 1950–51-es elképzeléseit, mely szerint az 1500 lakosnál kisebb falvakat fel akarták számolni, meg akarták szüntetni az egész tanyarendszert. Ez nem sikerült, de semmiféle infrastruktúra-fejlesztésre nem adtak pénzt. Az első öt éves terv időszakában az Alföld, ahol az ország lakosságának 32 százaléka élt, a népgazdasági beruházásokból csupán 7 százalékkal részesedett!

– Tehát egy térség elmaradottságáért nem mindig az „adottságok” a felelősek. A helyi hatalom erősítésére is születtek tervek...

– A Bibó-Mattyasovszky tervre gondol. De ez soha nem kerül be a hatalom intézkedési körébe. E terv rejtett vonása, hogy a központi hatalom tevékenységét térben nem akarták osztani. Az országban belül 7–8 kerületet kívántak kialakítani, melyek a központi államigazgatás funkcióit vették volna át... Szerintem ugyanakkora méretekben a tartományi rendszer szerencsésebb volna, mert az önkormányzati jellegű.

A jó megoldás: a viszonylag erős megye

létrehozása. A központi hatalommal szembeni regionális ellensúly: a megye. De ez még mindig csak lehetőség. Mert a Dunán, Budapestentől kiül, még ma is csak két híd ível át. Mert a fővárost gyarapítja a világkiállítások milliárd forintos beruházása. Mert nem épül a Déli Autópálya, holott óriásit lendítene a térség elszigeteltségén és elmaradottságán... Tehát még nincs regionális erő és politikai bátorság, mely létrehozhatná a központi hatalom ellensúlyait.

– Az alföldi városok helyzetét az országos település-politika szemszögéből vizsgálja. Mintha dacból foglalkozna ezzel a témával...

– Agrártörténeti kutatásaim vittek erre a területre. Nemrégiben fejeztem be egy nagylélegzetű dolgozatot, melyben 70 alföldi város történetén keresztül a társadalmi átalakulás és a településpolitika 1945–63 közötti jellemzőit vizsgálom.

– Az 1945 után történetekből egyre több mozaikkockát láthatunk. A politikai változások következtében változtak-e a közműlt kutatójának munkafeltételei?

– Az iratok hozzáférhetősége nem változott. Ezt példázza a következő eset. A Belügyminisztérium közigazgatási főosztályának 1945–47 közötti iratait, tehát egy rég lezárult korszak igazgatótörténeti iratait szerettem volna megtekinteni. A '80-as évek küszöbén, a Kádár-rendszer utolsó éveiben egy kurta mondattal utasítottak el. A rendszerváltozás után rendkívül udvariasan válaszoltak, csak nem mondtak igazat, s az iratokhoz most sem jutottam hozzá. Más szempontból viszont javult a helyzet.

Új témák váltak kutathatóvá!

Például 8–10 éve elképzelhetetlen lett volna egy koncepció per irataiba pillantani, a történeteket feltárni. Márpedig most hozzájuthattam az úgynevezett Dobó Gyula-per irataihoz.

– Mít kell tudnunk Dobó Gyuláról?

– Kiszagdapárti politikusként tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd a november 4-én megválasztott Parlamentnek is. Mórhalmon (az egykori Szeged-Alsóközponton) élt Balogh páter közvetlen környezetéhez tartozott, jól ismerte a kiszagdákat vezérkarát... Nyolc társával egyetemben 1953-ban tartóztatták le. A tárgyalás teljes iratanyagát – beleértve katonai Felsőbírórságon elhangzottakat is – tanulmányozhattam... Tehát a kutatómunka feltételei kedvezőbbé váltak. Arról nem is beszélve, hogy saját gondolkodásunkat nem korlátozza a hatalomtól való félelem, a lényegyet nem kell virágyelven, indirekt megfogalmazásban csomagolni. Ugyanakkor e területen „elszabadult a pokol”: bárki bármit mondhat. E hangzavarban a határozottabb megfogalmazás is erőlenebbnek hat, mint a 6–8 éve „virágyelven” mondtak. Ez jellemzi a mai közállapotokat.

– A történettudomány lezár eseményekkel foglalkozik. Ön a közműlt történelmet kutatja. Az ön felfogásában mi a politika és a tudomány viszonya?

– A XX. század történelmével foglalkozom, de azzal a meggyőződéssel, hogy az utolsó negyedszázad még nem történelem, mert élő és változatos folyamatok sokasága, így tudományosan alig közelíthető. A „politikát csinálók” gyakorlatias emberek: döntéseket hoznak. A jelenkor történetész tudományos eszközökkel megvizsgálja és bemutatja ezeket. Azaz a történetész se nem ügyész, se nem bíró. A tudósnak ítélkeznie nem szabad, ábrázolnia kell a történelmet.

Újszászi Ilona

Dér Endre

Micsoda idők!...

A Deák téri, időjárást prognosztizáló órát nézegettük.

– Markó! Halló, Markó!

Rövidre nyírt hajú lány integet utánunk. Az alkotnyatban is jól láttam, hogy a bokája karcsú, s a nyári blúz rugékony almákat takar. A teste határozottan érzéki volt. Ahogy közelebb jött, meglepődtem. A szemében semmi érzékiség. Nagy, nyugodt szürke szeme volt.

Markó nagyokat röhögött rajtam, hogy annyira bámulom.

– Zsuzsi – mutatta be a lányt. Suttogva tette hozzá: – Nem az esetem. Átpasszolom, ha nagyon buksz utána...

– Hova szaladtok, Markó?

– Az ABC-be, borért, feketéért. Kanmurira készülünk. Sajnálom, hercegnő, kizárólag férfiak léphetik át ma este házam küszöbét.

– Ha hívnál, se mennék. Épp most. Nemrég tettem el az apádat, Markó...

– Azt hiszed, az öregem nem itta meg a magáét? Beverte a napi két-három kilót, légy nyugodt. Én meg... csak apám fia vagyok. Nem igaz?

Basszus hangon röhögött, s lapát kezével a levegőbe vágott Markó. Nagy keze, lába van Markónak, bikanyaka és olyan kerek képe, hogy még a könnyebb nők körében sincs osztatlan sikere, pedig amúgy remek a tartása, és olyan dumája van, hogy az ember hullára neveti magát tőle.

De hát mért mondja, hogy kanbuli lesz?! Hiszen nekem azt mondta reggel:

– Na, fene azt a „teológus” ábrázatot, ma este dűskálkodhatsz a nőkben. Csinálunk egy kis ricsajt. A város legkösebb bigéi táncolnak nálam. Ha minden jól megy, lesz egy kis sztriptíz is. Csak akkor kiküldünk, nehogy rosszul legyél.

... S most kanmuri emléget mégis... Érthetetlen!

Mindegy, bevágjuk a táskába a májkrémet, sonkát, körözöttet, s a buciát, hátha mégis meghívja a lányt.

De ezse ágában sincs. Élvezettel ecseteli Zsuzsinak az emlégetett kanmuri részleteit.

– Ugyan! – mondom, nem leplezett méltatlankodással – mért nem mondod meg Zsuzsinak, hogy táncolni fogunk estére...

Zsuzsi elhúzta a száját. Mintha magának mondaná és nagyon vidám akarna lenni, úgy mondja Markónak:

– Tudom én azt! Tudom, hogy Markó nem bírja nők nélkül... De én akkor se megyek!

– Persze, hogy nem, aludj inkább, hercegnő, attól még soha nem lett baja egy lánynak se. Hogy a mennykő csapna minden felvágós libába, aki olyan nagyon félti azt, ami ügyis, előbb vagy utóbb, beszakad...

– Pfuj, Markó, pokróc voltál, az is maradsz... Na, szia.

– Szia, hercegnő, szia.

Utánabámultunk határozott, mégis puha lépteinek, Markó kiköpött.

– Felvág. Adja a nagyot. Pedig betöri majd őt is valaki.

Felvihogott:

– Próbáld meg! Átpasszolom neked. Nem az én esetem...

*

Lehet, ha Markó nem ilyen undorító, nem érzem szükségét annak, hogy beszéljek Zsuzsival. De így – valami ellenállhatatlan erő győzte le bennem a lányokkal szembeni félszességemet. Utánafutottam Zsuzsinak. Torkomra szaladt a szívem, s rákiáltottam a sarkon, mielőtt befordult volna:

– Te!

Megállt, rám nézett. Érdekes, semmi meglepődés nem volt az arcán.

– Idehallgass. Gyere el mégis.

– Hová?

– Erre a murira. Markóékhöz.

Rám nézett. Sokáig. Éreztem, a vesémben akar látni, de én bírtam ezt a vizsgálódó tekintetet. Úgy álltam előtte, mint tornaórán, mikor vigyázott kiáltott Dégy Zoli bácsi. Komikus lehettem...

Félrehúzta a száját, s én azt hittem, rögtön kimondja, hogy: „nem”.

– Ne! Ne hamarkodd el! – hadartam, mielőtt megszólalt volna. – Gyere el! Ígérem, nem fog veled senki gorombáskodni. Markó sem.

Megint a szememet kezdte nézni.

– Jó – mondta nagysokára. – Ott leszek.

Ott is volt, s éjfél előtt már arra gondoltam: milyen jó lenne a városban maradni, ha végzek. Ide köt minden. Az anyám... Zsuzsi is itt lakik a Halász utcában.

– Meg aztán... Szóval, a város, az más – magyaráztam Zsuzsinak. – Ha igazán nagy tehetséget éreznék magamban, nem mondom, törném magam, hogy az egyetemre hívjanak, gyakornoknak, vagy a kutatóintézetbe, de hát én mindig csak közepes voltam. Csak a gyakorlataim sikérültek.

– Az is valami – szölt közbe Zsuzsi.

– A jellemzésemben is az áll, hogy ügyes kísérletező vagyok. És balesetem se volt soha, véletlenül se. A kezemmel nincs baj. Csak a fejem... Olyan közepes. Nehezen kapcsolok. Az is igaz, persze, amit beszedegek egyszer, arra évek múlva is pontosan emlékszem.

– Én meg pont az ellenkezője vagyok – mondta Zsuzsi. – Mindent hamar felfogok. A vizsgákra is napok alatt elkészülök. Nekem nem kell magolnom egész éven át ahhoz, hogy jó vagy jeles legyek, elég, ha a vizsgaidőszakban nekifekszek. Aztán mindent elfelejtek. Évek múlva már derengeni se fog bennem semmi abból, amit az egyetemen tanultunk...

– Dehogynem – nevettem rajta. – Mihelyt megláttalak, tudtam, hogy gyors a felfogóképességed. Különb, én rólad már sok mindent tudok.

– Markó?!

– Á, dehogy. Csak olyan amatőr pszichológus vagyok. Lélekbúvár. Az emberek szeméből, szája állásáról, mozdulataiból következtetek a jellemükre. Nem nagyképűségből mondom, de ritkán fogok mellé...

– Micsoda idők! – rikácsolta fülünkbe spiccesen a fiús fejű Vera. – Ti nem táncoltok?

– Rólam mit olvastál le? – nézett a szemembe Zsuzsi.

– Azt, hogy külsőleg nyugodt és hűvös vagy, szinte rideg. A külső nálad csak álarc. Belülről élsz. Nagyon érzékeny kis ember vagy. Még azt is látom rajtad, hogy bizalmatlan vagy a fiúkkal. Mindenkit igyekszel távol tartani magadtól. Biztos vagyok benne, hogy még nem volt dolgod fiúval...

Nyugodt, szürke szeme most rebtent meg először idegesen. Vállát rándította.

– Bolond vagy. Ide járok, Markóékkal nem először vagyok együtt, és mégis ilyen marhaságot sütsz ki rólam?

– Ne add a nagyot. Nem áll neked jól. A szemedből, az arcodból látni, hogy önérzetes vagy...

– Hát igen! – vágott közbe. – Utálok az erőszakoskodást. A durvaságot, meg a...

– Mégis tetszik neked Markó.

– Izgat. Szeretném megváltoztatni. Nem buta Markó, sőt... Miért ne látná be egyszer, hogy...

Markó lépett hozzánk. Szesztől csillogott már a szeme, de nem tántorgott. Markó sohase tántorog, bármennyit iszik is. Csak egyre gátlástalanabb lesz.

– Villanyt le! – vezényelte. – A sötétben – hölgyválasz!

– Micsoda idők! – vihogott Vera, s kattintott a kapcsolón. Koromsötét lett.

– Idehallgass! – súgta a fülembe Markó a sötétben. – Ha le nem kopsz Zsuzsiról, beverem a pofád!

Hallgattam. Azon tűnődtem; józanul mért mondott egészen mást?

– Érted?! – csikorgatta a fogát. – Szétrúgom a tőköd, apuskám! Nem hallottál az első éjszaka jogáról?! Jus Primae noctis, te barom!

A villany váratlanul felgyulladt. Az öreglány állt az ajtóban, villogó szemmel, felemelt botját lóbálva. Markó nyolcvanéves nagynénje, aki mindig utunkat állta. Akit Markó, ha sokat jártatta – a száját, belökdösött a kamrába, s zárta az ajtót...

Markó felordított:

– Ki volt az a barom, aki kiengedte?!

Az öregasszony botja úgy járt már, mint a cséphadaró:

– Ki innen! – vijogta. – Rohadt, ribanc banda! Ki innen!

Markó nekirohant, és a falnak nyomta.

Az utolsó filléremet is eliszod, te aljas! – sipította az öreglány. – Anyádat, apádat sírba kergetted, hát most engem akarsz... te!

Markó nagy tenyerével szájon tapasztotta. Gyors mozdulattal a falba verte az öregasszony fejét, s a földre terítette.

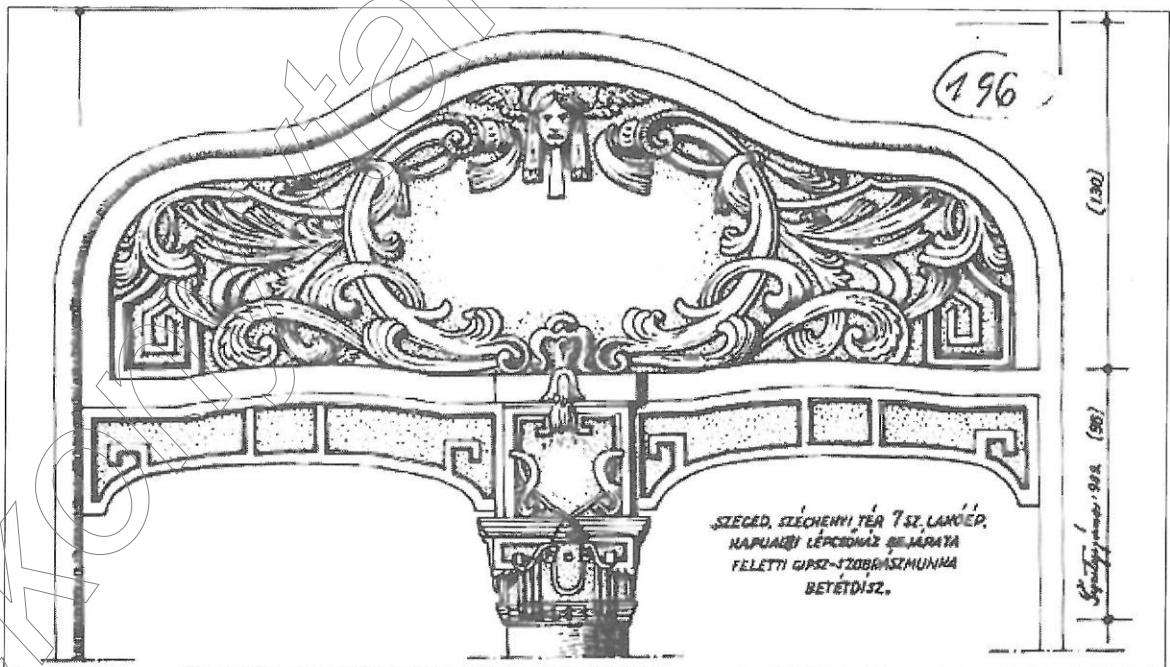
– Micsoda idők! – vihogott bele Vera a hirtelen csendbe.

Önkéntelenül nyúltam az öregasszony után, szinte gépiésen. A botjára segítettem, valami szaftosat mondtam, aztán elindultam.

Markó belém rúgott, összekapaszkodtunk. Nem tudtam felülkerekedni, pedig én vagyok az erősebb. Biztosan bezúzza a fejem, ha a nagy testű vénlány szembe nem önti egy lavór hideg vízzel.

Leléptem. A lányok ott maradtak az elkarikásodott szemű, rikácsoló öregasszonnal, dermedten, összehúzódva várták a folytatást.

Zsuzsi velem jött... S három hét múlva a zubbonyomon volt a piros szív: „Tempus.”

Typity János vázlatkönyvéből

A magyarországi nemzetiségek rövid története VIII.

A zsidók Magyarországon 2.

1. Az első világháború időszaka

A négy évig tartó háború nagy nehézséget okozott a hátsóháznak is. Ezek a nehézségek koncentráltan hozták felszínre a békeidők társadalmi problémáit, így a zsidókérdést is. A háború alatti antiszemitizmust két tényező erősítette fel jelentős mértékben. Egyrészt (a közellátás zavarái és az ebből fakadó feketetés és árurejtegetés, jegyrendszer stb.), melyek tápot adtak a zsidó spekuláns alakjainak megformálásához. Másrészt a menekülő galíciai zsidók tömeges megjelenése. Galíciából a zsidóság az orosz támadás elől menekült Magyarországra. A jiddist beszélő, öltözékükben is keleties, kaftános, pajeszos zsidók különösen Budapestet árasztották el. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az egykor (a XIX. században) Galíciából elvándorolt, hogy az első világháború időszakában még második vagy harmadik generációs hittestvéreik Budapesten éltek elsősorban. Ezen hittestvérek a szolidaritás jegyében segélyakciókat szerveztek a galíciaiak számára.

A növekvő antiszemitizmus légkörében a Huszadik Század című folyóirat 1917-ben vitát indított a zsidó kérdéssel. Közel másfélszáz értelmiségihez különböző pártállása, szemléletű politikusokhoz, művészekhez, írókhoz, tanárokhoz és egyházi vezetőkhez intézett kérdést. Mely körkérdés így hangzott:

1. Van-e Magyarországhoz zsidókérdés, és ha igen, miben látja annak lényegét?

2. Mik az okai a magyarországi zsidókérdésnek? A magyar társadalom minő jelenségei, a magyarországi zsidók, illetőleg nem zsidók minő társadalmi viszonyai, intézményei, tulajdonságai, szokásai azok, melyek szerepet játszanak a zsidókérdés előidőzésében?

3. Miben látja Ön a magyarországi

zsidókérdés megoldását, minő társadalmi vagy törvényhozási reformokat tart szükségesnek?

Nézzük meg, hogy milyen válaszok születtek a fenti körkérdésre. A másfélszáz megkérdezett valamivel több, mint egyharmad része, hatvan fő válaszolt. A nem válaszolók döntő többsége politikus volt, valószínűsíthetjük, hogy taktikai okok miatt döntöttek a válaszadás megtagadása mellett. A hatvan válaszoló közül tízen elhárították az érdemleges válaszadást. Az ötven kifejtett, érdemi állásfoglalás az alábbi tipikus válaszokat adta a kérdésekre:

a/ Az első kérdésre: 13 válaszoló tagadta a zsidókérdés létezését Magyarországon, 37 válaszoló valódi súlyos problémának ítélte azt.

b/ A második kérdésre az alábbi tipikus válaszok születtek: Bosnyák Zoltán és Szabó Ervin a probléma kapitalista eredetét hangsúlyozták. Cholnoky Jenő fontos tényezőnek tekintette az újból és újból meginduló galíciai bevándorlást, mely akadályozza a zsidóság idegen származásának levetkezését. Ignotus a hazai kapitalizmus fejlődési sajátosságaként írta le a zsidókérdést, mely a nemesi és polgári ideológiai ellentétnek faji, vallási jelleget adott.

c/ A harmadik kérdésre az alábbi válaszok születtek: Ignotus, Bölönyi György, Jászi Oszkár, Szabó Ervin Magyarország demokratizálódásával párhuzamosan kívánta megoldani a zsidókérdést. Cholnoky Jenő az újabb zsidó bevándorlást megakadályozó törvények megalkotásától várta a megoldást. Ritook Emma és Lermay Anna a neveléssel vélte felszámolni a zsidó-magyar elkülönülést.

2. A zsidó-magyar viszony egyik kényes pontja, avagy az 1918–19-es évek

1918 őszén Magyarországon lezajlott az ún. öszirózsás forradalom,

mely forradalom nem tudta megoldani az eléje tornyosuló feladatokat (békekötés az antanttal, gazdasági-társadalmi rendszerváltás), így 1919 márciusában elbukott. A hatalom a Kun Béla nevével fémjelzett kommunisták kezébe került.

Ezen időszak néhány ténye egészen a mai napig tápot ad az antiszemitizmusnak. Itt arra gondolunk, hogy számos szerző (aki 1918–19-ről publikál) hangsúlyozza, hogy az öszirózsás polgári forradalom vezetői közül, illetve a Kun-féle bolsevik vezetés emberei közül nyolcan voltak zsidók, míg a proletárdiktatúra vezérkarában Gabnai Sándor kivételével mindenki zsidó származású volt. Nagyon könnyű az ilyen típusú interpretációk között felfedezni a mögöttes üzenetet, amely szerint a proletárdiktatúra valamiféle zsidó diktatúrával egyenlő. Az ilyen típusú megközelítések a kommunista típusú nacionalizmus egy szekularizált válfajának tekintik, és amikor leírják a népbiztosok nevét, azt az alábbi módon teszik: „Rákosi (Róth) Máttyás, Lukács (Lövinger) György, Kun (Kohn) Béla, Szántó (Scheiber) Béla”.

Ezzel szemben a másik oldal azt hangsúlyozza, hogy nem létezik felekezeti alapon álló zsidó szolidaritás, amely kapocs a zsidó nagytőkés, a zsidó kispolgár, a munkás és a forradalmár között. A proletárdiktatúra 133 napja alatt a forradalmi törvényszék 44 zsidót végeztetett ki, és az ellenforradalmi tevékenység miatt túszként fogva tartott ellenforradalmárok jegyzékén Budapesten 70 zsidó tőkés és reakciós szellemi vezető szerepelt, közöttük olyan nagyhalak, mint a börgyáros Wolfner báró, a bankvezér Lánczy Leo stb. A Szamuely-féle különítménynek burzsoá minőségben számos zsidó áldozata volt. Hangsúlyozzák továbbá, hogy a diktatúra zsidó származású vezetői kommunista voltak éppen a zsidó lét stigmáitól való végleges elodázás-

ként élték át. Gyakran idézik Kun Béla 1919. június 19-i beszédét, ahol ezt mondta: „Zsidó volt az apám ellenben én nem maradtam zsidó, mert szocialista, kommunista lettem.”

3. A zsidóság helyzete a Horthy-korszakban

A./ A numerus clausus törvény

1919 augusztusában Magyarországon elkezdődött a fehérterror, melynek számtalan zsidó áldozata is volt. A Teleki-kormány kemény lépéseket tett a fehérterror felszámolása érdekében. A zsidókérdés azonban továbbra is élt és hatott, s a zsidókérdés valamilyen „rendezését” a nem szélsőjobb oldali politikai erők és széles társadalmi rétegek is szükségesnek tartották. A diplomások képzésének általános korlátozását, amit az országterület csökkenése és az állás nélküli diplomások nagy száma tett szükségessé, kívánta szolgálni a felsőoktatási intézményekbe felvehető hallgatók számával és összetételével foglalkozó törvényjavaslat (az ún. numerus clausus). A törvényjavaslat 1920 júliusában került a nemzetgyűlés elé, amely két ülésnapos tárgyalás után szeptember 28-án fogadta el azt. A törvény a vallás és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe helyezte a főiskolák és egyetemek hallgatói létszámának meghatározását, s felvett a „nemzethűségi és erkölcsi” megbízhatóság követelményéhez kötötte, s kimondta, hogy az egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között nem haladhatja meg az illető nemzetiség összlakosságán belüli arányát. A korlátozás kimondatlanul is a zsidó hallgatók létszámának leszorítását célozta, a szellemi pályákon a zsidó versenytársak esélyeit csökkentette.

A törvény végrehajtását ország-szerte antiszemita megmozdulások kísérték, főként az Ébredő magyarok Egyesülete által szervezett botrányok kísérték. Az incidensek (ez alatt legtöbbször verekedéseket kell értenünk) a főváros egyetemén, főiskoláin voltak a leggyakoribbak.

A törvény közvetlen következményeként sok zsidó hallgató kényszerült arra, hogy külföldön folytassa tanulmányait. A numerus clausus törvényt 1927-ben módosították. A

kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó által beterjesztett módosítás változtatott a kiválasztás rendszerén. A faji, nemzetiségi hovatarozás helyett a szülők foglalkozását tekintette mérvadónak, kimondva azt, hogy a „nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárvák és barctéri szolgálatot teljesítették és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (mezőgazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabadfoglalkozásokhoz) tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozáshoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra és a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.”

B./ A 20-as évek vége, a 30-as évek eleje

Klebelsberg Kunó kultuszministersége és Bethlen István miniszterelnöksége szabadabb légkört teremtett a zsidóság számára. A felsőház visszaállításakor a zsidóság is elnyerte a régóta áhított parlamenti képviseletet. Az 1926. XXII. tc. 4. szakasza a zsidó felekezet nagy irányzatai egy-egy képviselőjének is helyet biztosított a Felsőházban. Így 1927-től választás útján a neologok részéről a magyar zsidó tudomány talán legnagyobb alakja, Löw Immánuel szegedi, az ortodoxoktól pedig a nagy tekintélynek örvendő budapesti főrabbi, Reich Koppel látta el a felekezet felsőházi képviseletét.

A világgazdasági válság magyarországi hatása szinte máról holnapra megsemmisítette a bethleni konszolidáció eredményeit. Ráadásul a magyar polgárosodás nem oldotta meg a földkérdést, így a népi írók egyebek mellett ebből a valós létező problémából kiindulva keresték a választ a korszak alapvető kérdéseire. Legtekintélyesebb képviselőjük, Németh László a nyugati liberáldemokráciát fejlődésképtelennek tartotta, de az új diktatúrákat, a fasizmust és a bolsevizmust sem tartotta életképes megoldásnak. Kert-Magyarország, minőségi ipar, a még élő, szerves népi-közösségi formákat őrző, támogató politika, a mamutszervezetek lebom-

tása – ez lehetne Németh szerint a Nyugatnak is példát adó megoldás.

1939-ben Németh László megírta Kisebbségben című munkáját, melyben kifejti, hogy: A tradicionális magyar vezető rétegek gyengesége vezetett a XIX. században a nyugati eszméáramlatok felszínre átvételéhez. A magyar származású vezetőréteg nem dolgozta fel a hazai viszonyok számára a liberalizmus és a felvilágosodás eszméit. „Híg-magyarságuk” elsősorban morális kategória Németh Lászlónak, míg mely magyarokat elsősorban a kályinista falvak parasztjai és az igazi népi írók között talál. Németh szerint a XIX. századi fejlődés fő hasznélvezői, a magyar kultúra tönkretévői a „jötmagyarok”, a „félmagyarok” (németek, szlávok és főként a zsidók) voltak. A Kisebbségben című Németh László írást egy nagyon kemény vita követte. Az ún. Kisebbségvitában Joó Tibor a Németh László-féle harmadik magyar utat 1939 nyarán parasztállamnak, kapásországnak, megálmódóját pedig a közép-európai élettér kertészének nevezte. Miközben a népi írók és az urbánusok a fenti vitát folytatták, Magyarországon megszületett az első és a második zsidótörvény.

C./ A zsidó törvények

A Németországban lezajló hitleri hatalomátvétellel Magyarországon is lendületet vett a jobbrtolódási folyamat, amely kezdetben csak a különféle szélsőjobb oldali pártok megjelenésében öltött teret. A törvényes diszkriminációk Darányi Kálmán miniszterelnök 1938 márciusi győri beszéde vetítette előre. „Zsidókérdés van. S ez egyike elintézetlen problémáinknak... A kérdés lényegét abban látom, hogy az ország határain belül élő zsidóság különleges diszpozícióinál és helyzeténél fogva, de részben a magyar fajta közömbössége miatt is, aránytalanul nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban... A kérdés törvényes és terüsterü rendezésének tehát alapfeltétele, hogy igazságos helyzetet teremtsünk. Igazságos helyzetet, mely az említett szociális aránytalanságot helyrehozza, vagy kiküszöböli, és a zsidóság befolyását a nemzeti élet kulturális és más területeink illető mértékére csökkenti...”

Néhány nappal a győri beszéd elhangzása után a kormány a parlament

elé bocsátotta a zsidókra vonatkozó első törvényjavaslatot. A parlament még március hónap folyamán elfogadta „*A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosításáról*” szóló törvényt (1938. évi XV. tc.). Ez a törvény kamarai tagsághoz kötötte a fontosabb szellemi pályák művelésének lehetőségét, s e harmadikban 20 százalékan maximálta a felvehető izraelita vallású tagok arányát. A megalakítandó sajtó-, ügyvédi-, mérnöki- és orvosi kamarák három hónapon belül voltak kötelesek végrehajtani a törvényt. A törvény a kereskedelmi és üzleti alkalmazottak körében is 20 százalékos arányt tett kötelezővé.

A zsidókérdést a fenti törvény elfogadásával még nem tekintette rendezettnek a szélsőjobboldal. Ráadásul a revíziós sikerek megnövelték a zsidóság számát. A Felvidék visszacsatolásakor 81 ezer, a Kárpátalja visszacsatolásakor 80 ezer zsidó tért vissza az államhatárok közé. A második zsidótörvényt betervező Imrédy Béla erről így beszélt: „*A Felvidék egy részének visszacsatolása következtében igen erős zsidó gócpontok kerültek vissza hozzánk... azokon a helyeken az ottani helyi politika kialakításában is a zsidóság szerepét vissza kell szorítani.*”

Így 1939. május 5-én hatályba lépett a második zsidótörvény (1939. IV. tc.), amely „*A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról*” címet viselte. A törvény valójában függetlenül zsidónak minősítette azt, akinek legalább az egyik szülője, vagy két nagyszülője izraelita vallású volt. Az értelmiségi kamarában 6 százalékra szállította le a főnti értelemben vett zsidók arányát. A zsidók egyáltalán nem lehetnek lapszerkesztők és lapkiadók, nem vezethettek színházat és mozit, nem állhattak közalkalmazásban. A magánvállalatok is csak 12 százalékig vehettek fel zsidó alkalmazottakat. A diszkrimináció elérte a magyar hadsereget is, 1941 áprilisában kormányrendelet vezette be a zsidó munkaszolgálat rendszerét. A rendelet kimondta, hogy a zsidók „*badkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő szolgálat teljesítésével tesznek eleget.*” 1941 augusztusában megszületett a harmadik zsidó törvény (1941. XV. tc.), amely megtiltotta a zsidók és

nem zsidók közötti házasságot, a házasságon kívül létesített nemi kapcsolataikat pedig német mintára fajgyaláznak minősítette és büntendőnek nyilvánította. A fentebb részletesen ismertetett három zsidó törvénnyel teljessé vált a magyar zsidóság intézményes elkülönítése a hazai társadalom nem zsidó tagjaitól. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy Magyarország a német befolyás alatt álló területek között a biztonság szigete volt a zsidók számára. Az ország német megszállása miatt a hazai zsidóságnak nem kellett tartania a tömeges deportálástól.

D./ A vészkorszak Magyarországon

1944. március 19-én Magyarországot megszállta a német hadsereg és ezzel kezdetét vette az ún. vészkorszak a magyar zsidóság történetében. Már március hónap folyamán egész rendeletözön korlátozta tovább a zsidóság életlehetőségeit. A sárga csillag viselésének kötelezettsége pedig emberi méltóságuk alapjait ásta alá. Április elején szigorodott a munkaszolgálat rendszere is. Április 4-én a belügyminisztériumban Baky László politikai államtitkár elnökletével egy titkos tanácskozás zajlott le. Ezen a tanácskozáson beszélték meg az ország zsidótalanításának programját. Az elfogadott tervnek megfelelően május közepén megkezdődött a zsidók gettóba tömörítése. A kárpátaljai zsidókat Munkácsra, Ungvárra, a felvidékieket Kassára, Sátoraljaújhelyre, az erdélyieket Désre, Nagyváradra, Marosvásárhelyre, a tiszántúliakat Nyíregyházára, Kisvárdára, a dunántúliakat Győrbe és Székesfehérvárra koncentrálták. Majd a „*példás gyorsasággal*” koncentrációt követően már május közepén megindultak az első szállítmányok Lengyelország és Németország megsemmisítő táboraik felé.

A vidéki zsidóság deportálásával párhuzamosan kezdődött Pest vármegye és a főváros zsidóságának koncentrációja. 1944. június 26-án az amerikai kormány éles hangon jegyzékben szólította fel a magyar kormányt a deportálásokról leállítására. Június 27-én Eden angol külügyminiszter fenyegetőzött megtorlással. A nyugati szövetségesek ezen nyomatékos fellépésének hatására Horthy Miklós kormányzó leállította a budapesti zsidóság deportálását előké-

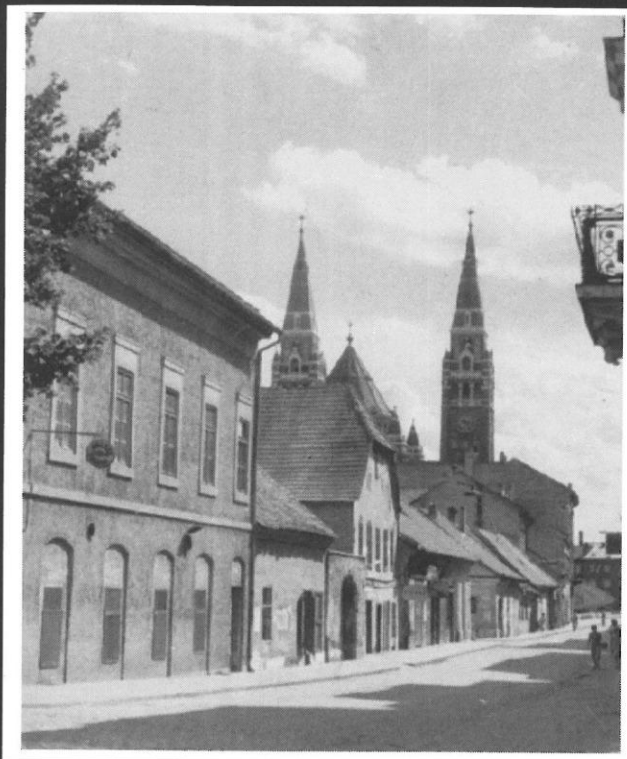
szítő további intézkedéseket. A kormányzó döntésnek az Esztergomból felrendelt páncélos egységek adtak nyomatékokot. A nyugati hatalmak a tiltakozáson túl diplomáciai képviselőiken keresztül is bekapcsolódtak a zsidóság megmentésébe. Carl Lutz svájci konzul, illetve Raoul Wallenberg svéd diplomata számos zsidó életét mentette meg ún. védlevelek kiadásával. A németek természetesen nem nyugodtak bele a deportálásokról leállításába, fáradhatatlanul ostromolták Horthyt. 1944. október 15-én Horthy sikertelen kigurási kísérlete után Szálasi vette át a hatalmat. Ezzel a hatalomátvétellel a németek ismét átvették a zsidókérdés irányítását. Így az eddig megkímélt budapesti zsidóság sorsa is megpecsételődött. *1944. november 3-án a nyilasok minden zsidó vagyont államosítottak.* Majd a deportálás előkészítése érdekében november 29-én létrehozták a nagy pesti gettót. Mivel azonban a szovjet csapatok decemberben megkezdtek Budapest ostromát, a deportálásra már nem került sor. Így a fővárosban közel 100 ezer zsidó menekült meg a kiirtástól. Az 1945. december 31-i hivatalos adatok szerint Magyarországon 195 ezer zsidó élt, 144 ezer Budapesten, 51 ezer pedig vidéken.

4./ A zsidóság 1954 után

Úgy véljük, hogy a zsidóság magyarországi története az 1945 után hazánkban maradt zsidók történetének ismertetésével lenne teljes. Csakhogy ezen időszak történései (pl. az ÁVH története) jelenleg aktuálpolitikai csatározásokhoz szolgáltatnak muníciót.

Az egyik megközelítés azonosítja az elmúlt negyven év hol keményebb, hol puhább diktatúráját valamiféle zsidó-kommunista uralommal. Míg a másik oldal már a zsidó szó pusztán leírásakor is antiszemizmust kiált. Ezért úgy döntöttünk, hogy a zsidóság történetét az 1945-ös dátummal befejezzük és a hiányzó negyvenéves időszak zsidóságát érintő eseményeit békésebb, nyugodtabb politikai időszyakban írjuk meg.

Gulyás László

Az Oskola utca 1929-ben

Az utolsó szegedi huszár

Fekete-fehér

Liebmann Béla archívumából

Dr. Palló Imre, Bazilides Mária, Vaszy Viktor, Ozsváth Júlia és Székely Mihály
1949-ben Szegeden, egy jótékonyági koncerten

Szegedi képeslapok

– a képeslapok Szegedje

14. Vásárhelyi Pál szobra

1905. október 22-én, esős, zord vasárnapon avatták föl a Tiszát megregulázó Vásárhelyi Pál (1795–1846) ércalakját, a Széchenyi tér második emléksobrát. A Szegedi Napló vezércikkét a 26 éves Móra írta Az első mérnökszobor címmel: Magyar földön holnap leplezik le az első mérnökszobrot... Minálunk, ahol pedig egy pár esztendő óta olyan pázarusz osztoztatják a szobrokat valódi és mondvacsinált nagyságoknak, a mérnökre sohse gondolt senki. Költöket és katonákat részesít leginkább a halhatatlanságban a népkegy... Csöndben jegyzem meg, hogy a mérnökökre gondolt a népkegy: épp Szegeden, ahol a Tisza balpartján 1903-ban avattak büszke obeliszket Bertalan Lajos emlékére.

A szoborállítás gondolata 1902-ben vetődött föl. A szűkkörű pályázatot Szécsi Antal nyerte, a Keleti pályaudvar melletti Baross-szobor alkotója. Már elkészült az agyagmintával, amikor 1904. június 15-én – agyvérzés után – meghalt. Ő volt Izsó és Fadrusz után a harmadik, aki halála miatt nem tudta befejezni Szegedre szánt alkotását...

A szoborbizottság ifjú Mátrai Lajost (1875-?) bízta meg a munka befejezésével. Nem csalódtak: a 30. évében járó művész az egyik leghatásosabb szoborral gazdagította a várost. A mellékfigurákat a nála is fiatalabb Pásztor János készítette, aki 1904. november 14-én ezt írta Kiss Lajosnak, a későbbi Kossuth-díjas néprajztudósnak: a mellék alakokat, mivel azok paraszthalakok, teljesen rámbízta Mátrai... A szobor egyik mellékalakja egy subán ülő kubikus ember, oldalt talicskával, a másik egy gyermekével játszó fiatal parasztasszony, kalázcsonló van mellettük.

Vásárhelyi Pál szoborba öltöztetésével valóra váltak Vörösmarty látnoki szavai: ha nemzetem egykor idézné / Hű nevet, lellem hallja s megérti e szót (Vásárhelyi Pál sírkövére). A mérnökzenit, Széchenyi odaadó munkatársát idéző szobor talapzata sárgásfehér mészkő, a főalak egy és háromnegyed életnagyságú. Vásárhelyi az 1830-as évek öltözetében áll, előre nyújtott baljával a szabályozási munkákat irányítja. Leengedett jobb kezében a tervrajzot fogja. Tartása fesztelen, minden (ál)pátosztól ment. A talapzat hátoldalán levő csónak – benne vezető, ázó és kötél – Vásárhelyi munkájára utal. A fölfördített talicskája mellett ülő kubikus a munkát végzőknek állít emléket. A búzakéven ülő fiatal parasztasszony és az ölében kalással játszó gyermek a szabályozás utáni vidék újjászületését és gazdagságát jelképezi. A talapzat előtti palmaág és babér Vásárhelyit illeti.

Sajnálatos, hogy minkét művészeti lexikonunk (1935, 1967) id. Mátrai Lajost, az apát tünteti föl a szobor alkotójaként. A gorma hibát – szokás szerint – tucatanian átvették, és terjesztik manapság is.

Tömörkény nemigen nyilatkozott meg művész(et)i kérdésekben, ám a főtér új büszkeségéről csak szót ejtett: Szobori szempontból is igen csak üdvös, hogy ide óvakodott Vásárhelyi Pál szobra. Mert csak vaki szempontból állítható, hogy a szobor nem a terek fölkesítése irányában dűrodik ki a földből. Nagy-hálával vagyok tekintetes uram bronz profilja iránt, mivel hogy ő mesterkedett abban, hogy biztos talajon áll most a kultúrpalota!

Móra jegyezte föl, hogy szegedi néphumor mit tart a szoborról: ha meghallja a déli harangszót, megemeli a kalapját. Ha pedig az idevetődött idegen elcsodálkozik, és valami rafinált szerkezetre gondol, akkor széles mosollyal adják meg a világo-sítást, hogy tudniillik sosem hallja meg, mert bronzból van...

Apró Ferenc

1994-03-11